T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU'DA MİKEN ETKİSİNİN YAYILIM ALANLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Erbey ERKAL

BURSA 2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU'DA MİKEN ETKİSİNİN YAYILIM ALANLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Erbey Erkal

Danışman

Doç. Dr. Kamil Doğancı

BURSA 2025

Yemin Metni

Yüksek Lisans Çalışması olarak sunduğum "Anadolu’da Miken Etkisinin Yayılım Alanları" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

11.06.2025

Adı Soyadı: Erbey ERKAL

Öğrenci No: 702242005

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Eskiçağ Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans [X]

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 16/06/2025

Tez Başlığı / Konusu: ANADOLU'DA MİKEN ETKİSİNİN YAYILIM ALANLARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 118 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2025 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16.06.2025

Adı Soyadı:	Erbey ERKAL
Öğrenci No:	702242005
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Lisansüstü
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
16.06.2025

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında 702242005 numaralı Erbey ERKAL'ın hazırladığı "Anadolu'da Miken Etkisinin Yayılım Alanları" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 10/07/2025 günü 13:00-14:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Seyyit ŞEN
Bursa UludağÜniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ali ÖZCAN
Yalova Üniversitesi

10/07/2025

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı:	Erbey ERKAL
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı:	Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	
Mezuniyet Tarihi:	
Tez Danışmanı:	Doç. Dr. Kamil Doğancı

ANADOLU'DA MİKEN ETKİSİNİN YAYILIM ALANLARI

Ege ve Anadolu arasındaki coğrafi yakınlık, insanlık tarihi boyunca bu iki bölgede varlığını sürdürmüş toplumların birbirleri ile temasta bulunmalarına ve her daim yakın bir ilişki içinde olmalarına olanak sağlamıştır. Prehistorik çağlardan itibaren süregelmiş bu durum, ilerleyen dönemlerde, özellikle Orta ve Geç Tunç Çağları'nda ekonomik ve siyasi açıdan yeni bir boyut kazanmıştır.

Girit kökenli bir uygarlık olan Minosluların Orta Tunç Çağı itibarıyla Doğu Akdeniz ve özellikle Ege'de sistemleştirdikleri ticari faaliyetler, gelişen denizcilik ve imalat teknolojileri ile birleşince Anadolu ve Ege arasındaki iktisadi etkileşimlere yeni bir ivme kazandırmış ve ticaret hacmini geçmiş dönemlere kıyasla önemli ölçüde artırmıştır. Geç Tunç Çağı itibarıyla Yunan anakarasında ortaya çıkan Miken Uygarlığı, bu ticari faaliyetleri çöküş sürecine giren Minoslulardan devralınca Anadolu ve Ege arasındaki etkileşim ve ilişkilerde ticaretin yanı sıra diplomasi ve siyasetin de dâhil olduğu yeni bir dönem başlamıştır.

Aynı dönemde Anadolu'nun merkezinde güçlü bir siyasi otorite kuran ve yayılmacı bir politika güden Hititlerin özellikle Batı Anadolu'daki iktisadi mevcudiyetlerini artırmayı amaçlamış olan Mikenler ile giriştikleri diplomatik rekabetlerin, bölgedeki Miken varlığını artırdığına dair iddialar bulunmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yürütülen arkeolojik kazılarda elde edilen ve Mikenler ile ilişkilendirilen eşya, silah ve diğer buluntuların bölgedeki Miken varlığının sanılandan daha yoğun ve geniş bir alana tekabül ettiği iddialarına ışık tutmaktadır.

Mikenler ile ilişkilendirilen söz konusu buluntuların özellikle genel bir tabirle Arzawa olarak isimlendirilen ve tamamıyla merkezi bir siyasi otoriteden yoksun bölgesel devletçiklerin oluşturduğu Batı Anadolu'nun iç ve kıyı kesimlerinde yoğunlaşması, Mikenler ve Hititlerin arasındaki mücadelenin özellikle söz konusu yerel krallıklar aracılığıyla yapılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Miken, Anadolu, Ticari Faaliyetler, Ege, Diplomasi

ABSTRACT

Name and Surname:	Erbey ERKAL
University:	Bursa Uludağ University
Institution:	Institute of Social Sciences
Field:	History
Branch:	Ancient History
Tezin Niteliği:	Master
Page Number:	
Degree Date:	
Supervisor:	Doç. Dr. Kamil Doğancı

AREAS OF SPREAD OF MYCENAEAN INFLUENCE IN ANATOLIA

The geographical proximity between the Aegean and Anatolia has facilitated continuous contact and close relationships among these societies in these regions throughout history. This interaction, which began in prehistoric times, gained economic and political significance, especially during the Middle and Late Bronze Ages.

The Minoans, a Cretan originated civilization, established systematic trade networks in the Eastern Mediterranean and Aegean starting from the early Middle Bronze Age. This, combined with advancements in maritime and manufacturing technologies, significantly increased economic interactions and trade volume between Anatolia and the Aegean. By the Late Bronze Age, the Mycenaean civilization, emerging on the Greek mainland, inherited these commercial activities from the recently declining Minoans, marking a new era of interaction that also included diplomacy and politics.

During this period, the Hittites, establishing a strong political presence in central Anatolia, sought to enhance their economic influence in Western Anatolia, have entered political competition with the Mycenaeans. This competition reportedly further increased Mycenaean presence in the region. With archaeological findings in various parts of Anatolia might suggest a more intense Mycenaean presence than previously believed.

The concentration of Mycenaean artifacts in the interior and coastal areas of Western Anatolia, generally known as Arzawa, which lacked centralized authority, supports the idea that the struggle between the Mycenaeans and Hittites was mediated through local kingdoms and might have mostly happened on a proxy scale.

Keywords: Mycenaean, Anatolia, Commercial Activities, Aegean, Diplomacy

ÖNSÖZ

Anadolu'daki Miken varlığı, Eskiçağ tarihçileri arasında uzun zamandır süregelen bir tartışma konusudur. Anadolu'daki Hitit yazıtları üzerine çalışan İsviçreli Hititolog Emil Forrer'in 1924'te yayınladığı *Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazkoi* adlı makalesinde Hitit belgelerinde Mikenler ile alakalı bulguları tespit ettiğini iddia etmesi ile başlayan bu süreç, günümüze kadar yapılan daha kapsamlı araştırma ve çalışmalar ile daha da netlik kazanmıştır. Günümüze kadar bu alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda Anadolu'daki muhtemel Miken faaliyet ve etki alanı ile özellikle bu alanın coğrafi olarak tespiti üzerine detaylandırılmış bir çalışmanın bulunmaması, Anadolu coğrafyasında Miken etkisinin irdelenmesi ve elde edilen buluntular ve yapılmış çalışmalar aracılığı ile bu etki alanının yaklaşık sınırlarının tespit edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim böyle bir çalışma, uzun zamandır tartışma konusu olan Miken-Ahhiyawa problemi ve özellikle Geç Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'daki iktisadi faaliyet alanlarının ve kültürel-politik sınırların kabaca dahi olsa belirlenmesinde faydalı olacaktır.

"Anadolu'da Miken Etkisinin Yayılım Alanları" isimli bu tez çalışmasında, şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmalar ve elde edilen veriler ışığında Anadolu'daki Miken etki alanının daha iyi kavranılması sağlanarak bu alanının coğrafi sınırlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın temel kaynaklarını, MÖ 2. binyıla ait yazıt, levha ve mektup gibi dönemsel yazılı belgeler ile arkeolojik veriler oluşturmaktadır. İkincil kaynaklar ise çağdaş araştırmalardan, kitap, tez ve makale gibi çalışmalardan meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde Ege Havzası'ndaki ticari ve iktisadi ilişkilerin Tunç Devri'ne kadar gelişimi ile Minos Uygarlığı ile yeni bir boyut kazanması ele alınacaktır. İkinci bölümde Mikenlerin ortaya çıkışı ve çöküş sürecine giren Minoslulardan devraldıkları ticari faaliyetler ile birlikte Anadolu ile geliştirdikleri ilişkiler irdelenecek ve Hititlerin Batı Anadolu'daki genişlemeci politikalarının bölgedeki Miken faaliyetleri ve politikalarına etkisi ele alınacaktır. Son olarak üçüncü bölümde de bütün bu bilgiler ve veriler ışığında Anadolu'daki Miken varlık ve etki alanı kabaca belirlenerek haritalandırılacaktır.

Tez çalışmam sürecinde benden yardımını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Kamil DOĞANCI'ya ve akademik kariyer hedefim doğrultusunda yola koyulduğum eğitim hayatım boyunca benden desteklerini esirgememiş olan aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

EGE HAVZASI'NIN PREHİSTORYASI VE ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NA KADAR EGE

1. EGE DÜNYASININ KRONOLOJİK SINIFLANDIRMALARI 10
2. EGE DÜNYASININ PALEOLİTİK VE MEZOLİTİK DÖNEMLERİ 15
    2.1 ÜST PALEOLİTİK DÖNEM (MÖ 30.000-8.000) 15
    2.2 MEZOLİTİK DÖNEM (MÖ 8000/7500-6000) 17
3. NEOLİTİK ÇAĞ'DA EGE HAVZASI 19
    3.1 AKERAMİK NEOLİTİK DÖNEM (MÖ 7000/6800-6500) 20
    3.2 ERKEN/KERAMİK DÖNEM (MÖ 6500-5800) 22
    3.3 ORTA NEOLİTİK DÖNEM (MÖ 5800-5300) 26
    3.4 GEÇ NEOLİTİK VE KALKOLİTİK DÖNEM (5400/5300-4500/3200) .. 30

İKİNCİ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI EGE UYGARLIKLARI VE ANADOLU İLE ETKİLEŞİMLER

1. ERKEN MİNOS DÖNEMİ'NDE GİRİT (MÖ 3300/3100-2150) 40
    1.1 ERKEN MİNOS I (EM I) DÖNEMİ (MÖ 3300/3100-2650) 41
    1.2 ERKEN MİNOS II (EM II) DÖNEMİ (MÖ 2650-2200) 46
    1.3 ERKEN MİNOS III (EM III) DÖNEMİ (MÖ 2200/2100-2050) 49
2. ORTA MİNOS DÖNEMİ'NDE GİRİT (MÖ 2100-1675) 51
    2.1 ORTA MİNOS I (MM I) DÖNEMİ (MÖ 2100/2050-1850) 51
    2.2 ORTA MİNOS II (MM II) DÖNEMİ (MÖ 1850/1700-1675) 53
    2.3 ORTA MİNOS IIII (MM III) DÖNEMİ (MÖ 1750/1700-1675) 56

3. GEÇ MİNOS I DÖNEMİ'NDE GİRİT VE MİNOS (MÖ 1700-1500) 56
4. ANADOLU'DA MİNOS VARLIĞI VE GİRİT KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ 59
5. MİKEN UYGARLIĞININ DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE EGE'YE YAYILIMI 62
5.1 ERKEN MİKEN (SHAFT GRAVE) DÖNEMİ (MÖ 1750-1400) 63
5.2 MİNOS-MİKEN ETKİLEŞİMİ VE GİRİT'İN FETHİ 66
5.3 MERKEZİ OTORİTENİN TESİSİ VE "WANAX" FİGÜRÜ 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU COĞRAFYASINDA MİKEN VARLIĞI VE ETKİ ALANI

1. DOĞU EGE VE ANADOLU'DAKİ MİKEN YERLEŞİMLERİ 71
1.1 MİLETOS 72
1.2 MÜSKEBİ 75
1.3 RODOS 76
1.4 TROYA 78
1.5 MİKEN ETKİSİ ALTINDAKİ DİĞER YERLEŞİMLER 81
2. MİKENLERİN ANADOLU'DAKİ İKTİSADİ FAALİYETLERİ 82
2.1 ANADOLU COĞRAFYASININ MİKEN TİCARETİNE ETKİLERİ 84
2.2 EGE İLE ANADOLU ARASI İTHALAT VE İHRACAT ÜRÜNLERİ 85
3. MİKENLERİN ANADOLU'DAKİ SİYASİ FAALİYETLERİ 89
3.1 MİKENLERİN ANADOLU'DAKİ POLİTİK GAYELERİ 89
3.2 YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA AHHİYAWA/MİKEN HİTİT İLİŞKİLERİ 93
3.3 AHHİYAWA SORUNU'NUN GELİŞİMİ VE GÜNCEL VERİLER IŞIĞINDA AHHİYAWA "SORUNU" 104

SONUÇ 109

KAYNAKÇA 118

EKLER 136

KISALTMALAR

b.	Baskı
bknz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
ed.	Editör
eds.	Editörler
et.al.	Ve diğerleri
M.Ö.	Milattan Önce
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
Vol.	Volume

GİRİŞ

Modern insanın ortaya çıkışı ve Afrika'dan dünyanın dört bir yanına yayılma serüveni boyunca dünya üzerindeki çeşitli coğrafyalar, kıtalar ya da daha küçük ölçekli kara parçaları arasında göç hareketleri gerçekleştiren insan grupları için bir sıçrama noktası görevi görmüştür. Bu bölgeler sağladıkları çeşitli coğrafi avantajlar sayesinde erken insanların yayılım ve etkileşim girişimlerine önayak olmuştur. Mevzu bahis bölgelerin bu faydalı jeolojik yapıları, onların insan toplulukları üzerindeki bu etkilerini ilerleyen dönemlerde de sürdürmelerine olanak sağlamıştır. Çalışmamızın coğrafi merkezini oluşturan Ege Havzası ve kapsadığı alan[1], insanlık tarihinde bahsettiğimiz bölgelere örnek olarak gösterilebilecek nitelikler taşımaktadır. Bölgenin jeolojik yapısı ve bu yapının sağladığı olanaklar, Ege ve çevresinde Prehistorik dönemlerden başlayarak insan toplulukları arasında günümüze kadar devam etmiş etkileşimlerin de en önemli sağlayıcısı olmuştur.

Ege Havzası, milyonlarca yıllık zaman dilimi içinde bir zamanlar daha geniş bir kara parçasının uzantısı olan Ege karasının levha hareketleri ve bununla bağlantılı olarak gerçekleşen çeşitli tektonik faaliyetler neticesinde çökerek günümüzde Ege Denizi olarak adlandırdığımız bölgede oluşturduğu geniş çukurların zamanla deniz suyuyla dolması ile meydana gelmiştir.[2] Tektonik bir zemin üzerinde konumlanan bu alanda bir zamanlar dağ ve tepeler gibi yüksek engebeli alanları meydana getiren bölgeler, bu jeomorfolojik olayların neticesinde su seviyesinin üstünde kalarak günümüz Ege adaları halini almıştır. İlerleyen dönemlerde hareket halindeki insan topluluklarının Asya'dan Avrupa'ya geçişlerini ve daha sonra da Ege havzasını paylaşacak toplumlar arasında prehistorik dönemlerden itibaren süregelmiş olan etkileşimleri de mümkün kılmış asli unsur bu adaların varlığı olmuştur. Nitekim Asya ve Avrupa'yı birbirinden ayıran Ege, aynı zamanda birbirine yakın mesafedeki adaların üstlendiği doğal köprü vazifesi sayesinde aynı zamanda bu iki coğrafyanın yakınlaşmasına da önayak olmuştur.

---

[1]Genel bir tabirle, batıda Yunan anakarası, doğuda Anadolu ve güneyde Girit adası tarafından çevrelenen ve Akdeniz'in bir uzantısı konumundaki Ege Denizi ile Ege'ye doğrudan sınırdaş kara parçaları, bütünüyle Ege havzasının coğrafi kapsamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Kuzeyde Trakya düzlükleri ve Makedonya (tarihi bölge), güneyde Girit ve Kiklad adalarının oluşturduğu adalar bütünü, batıda Yunanistan anakarası ve doğuda Batı Anadolu kıyı şeridi, Ege havzasının kara uzantıları olarak kabul edilir. Bkz. Adem Cevri, *Adalar Denizi'nin Jeopolitik Özellikleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015, s. 5; X. Le Pichon, J. Angelier, "The Aegean Sea", *Philosophical Transactions Mathematical Physical&Engineering Sciences,* Vol. 300, S. 1454, 1981, ss. 357-372.

[2]Yücel Yılmaz, Ş. Can Genç, Ö. Feyzi Gürer, et al., "Ege Denizi ve Ege Bölgesi'nin Jeolojisi ve Evrimi", *Türkiye Denizlerinin ve Yakın Çevresinin Jeolojisi,* (ed.) N. Görür, Istanbul, 1998, ss. 210-336.

Ege adalarını ve sahil şeritlerini mesken tutmuş prehistorik ve protohistorik topluluklar, ufukta beliren kara parçalarını izleyerek yönlerini tayin etmiş, birbirinden coğrafi engeller ile ayrılmış gruplar bu sayede kısa süre içinde birbirleri ile etkileşime geçebilmiştir.

Harita 1: Ege Havzası[3]

Binlerce yıldır süregelmiş olan bu etkileşimler ile edinilmiş tecrübe ve tekniklerin bölge toplumları arasındaki aktarımlarının zamanla oluşturduğu ortak kültür ve bilgi birikimi, Neolitik Çağ'ın geç dönemlerinde Ege havzası boyunca türlerinin ilk örneklerini teşkil eden yerleşim yerlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Öncülleri olan daha küçük ölçekli neolitik yerleşim yerlerine kıyasla daha büyük, organize ve aynı zamanda iç ve dış ticaret gibi iktisadi faaliyetlerin ekonomide daha belirleyici olduğu bu Erken Tunç Çağı yerleşimleri, zamanla daha da gelişip büyüyerek yarı-bölgesel, ilkel krallıklar halini almışlardır. Bu öncül "devletçikler" ise daha sonra dil, kültür ve ırk gibi değerler birliği aracılığıyla bir araya gelerek belirli bir bölge dâhilinde medeniyetlerin ilk örneklerinin ortaya çıkışına önayak olmuştur. Bu tarihi ve antropolojik evrim sürecine örnek teşkil edebilecek Minos (Girit) ve Miken (Mora) gibi Ege kökenli uygarlıklar ise zaman içerisinde gelişerek etki alanlarını doğdukları bölgenin dışına taşımışlar ve zamanla bölgesel aktörler halini almışlardır.

Çalışmamızın ana unsurunu oluşturan Miken Uygarlığı, söz konusu sürecin bölgedeki son evrelerinden birini temsil etmektedir. Araştırmamızın ana konusunu Mikenlerin Orta ve

[3]Erbey ERKAL çizimidir.

Geç Tunç Çağı dönemlerinde Anadolu'daki iktisadi, askeri ve politik varlıkları ile bu varlığın etkisi altına almış olabileceği muhtemel coğrafi sınırlar oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda ulaşılmak istenen temel hedef öncelikli olarak Anadolu coğrafyasında doğrudan veya dolaylı olarak Mikenler ve/veya Miken varlığı ile ilişkilendirilebilecek buluntu ve yerleşimlerin belirlenmesidir. Birincil hedefe yönelik bulguların saptanması ve analizinin ardından bir diğer hedef, eldeki veri ve kaynaklar aracılığıyla tespiti yapılabilen Miken unsurlarının Anadolu coğrafyası üzerindeki dağılışları ile birlikte oluşturdukları etki bölgesinin azami dağılım sınırlarını tespit etmek ve son olarak edinilen bilgiler ışığında söz konusu etki alanını haritalandırmaktır.

Yunanistan, Ege adaları ve Anadolu ekseninde gerçekleşmiş insan etkileşimlerinin gerçekte geçmişi binyıllara dayanan bir temelden geldiğinin bilinmesi ve kavranması, çalışmanın daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır. Nitekim bu durum çalışmanın önemli bir kısmını meydana getirecek olan Ege'deki Tunç Dönemi etkileşimlerinin türlerinin tek ve istisnai örnekleri olmadığını, aksine prehistorik çağlardan beri süregelen bir birikim ve geleneğin görece yeni bir uzantısı olduğu gerçeğinin anlaşılması bakımından da önem arz etmektedir.

Dolayısıyla çalışmamızın birincil bölümü, Ege toplumları arasında prehistorik dönemden başlayarak erken Tunç Çağı'na kadar süregelmiş sosyal ve iktisadi etkileşimlerin irdelenmesi ile başlayacaktır. Bu hususta özellikle Ege adaları arasında prehistorik çağlardan itibaren yürütülen değerli taş ve özellikle obsidyen ticareti ile tarım ve hayvancılığın Anadolu aracılığıyla yayılımı üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu öncül iktisadi faaliyetlerin ilerleyen dönemlerde Ege boyunca Minoslular aracılığıyla daha sistematik bir ticaret ağının oluşum sürecinde oynadığı öncül rol değerlendirilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Minosluların tarih sahnesine çıkışları ve devraldıkları bu köklü ticari gelenek ve birikimler neticesinde tarihin bilinen en erken talassokrasilerinden[4] birine dönüşüm süreçleri incelenecektir. Bu dönemde kendilerince sistemleştirilen ticari bağlantılar ve özellikle bu bağlantıların Anadolu üzerindeki tesiri incelenerek söz konusu ticari ağın gelecekte Mikenler için önemine ışık tutulacaktır. Son

[4]Yunanca θάλασσα (deniz) ve κρατεῖν (hükmetmek, güç). Talassokrasi, bir siyasi oluşumun askeri, iktisadi ve politik gücünün önemli bir kısmının denizlerdeki varlığına dayalı olması durumunu açıklayan bir isimlendirmedir. Antik Çağ'da Minos, Miken ve Fenikeliler gibi deniz ticaretinin hayati öneme sahip olduğu ve bunun bir sonucu olarak güçlü ticari ve askeri filolara sahip uygarlıklar, talassokratik yapılanmalar olarak ifade edilebilir.

olarak Minos Uygarlığının çöküş süreci ile birlikte ikinci bölümün önemli konularından birini oluşturacak olan Ege ticaret ağının Mikenler tarafından devralınması hususuna zemin hazırlanacaktır.

Bunun ardından tezimizin ana aktörünü oluşturan Miken Uygarlığı'nın ortaya çıkışı ve gelişim evreleri sade ve fazla detaya yer verilmeden anlatılacaktır. Daha sonra ise çöküş sürecine girmiş Minosluların yüzyıllar önce eklemeler yaptıkları Ege ticaret ağını ve aynı zamanda bununla bağlantılı olarak Anadolu'daki iktisadi faaliyetleri devralma süreçleri incelenecektir. Bunun ardından ilerleyen dönemlerde Mikenlerin Anadolu üzerindeki emelleri ve bu doğrultuda gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler ele alınarak bu politikanın Anadolu'da konumlanmış çeşitli siyasi yapılanmalara tesiri ve bölge üzerinde benzer emellere sahip Hititlerin Mikenler ile kaçınılmaz olarak girdikleri rekabet mercek altına alınacaktır. Bu konu için özellikle gün yüzüne çıkarılmış Hitit yazıtları kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim iki uygarlık arasındaki temaslar hususunda tespit edebildiğimiz en erken izler Hititlerin kaleme almış oldukları mektup, belge, yazıt gibi verilere dayanmaktadır.[5] Nitekim Hitit belgelerinde "Ahhiyawa" olarak anılan ve kaba bir tabirle günümüz Ege bölgesinin güneybatısına karşılık gelen bu alan, kronolojik ve arkeolojik bazı veriler ile birleştirildiğinde tarihsel boylamda bölgedeki Miken varlığı ile örtüşür nitelikler göstermektedir.

Bu doğrultuda çalışmamızda şimdiye dek gün yüzüne çıkarılmış Hitit belgeleri ve Linear B yazıtlarından[6] yola çıkarak iki siyasi aktör arasındaki muhtemel güç dengesi ve ilişkiler değerlendirilecek ve son olarak kimi çevrelerce "Ahhiyawa sorunu"[7] adı altında ele alınan ve Mikenlerin Anadolu'daki varlıklarını tartışmaya açan sav ve teoriler üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte son veriler ışığında bu düşünce ve savların günümüzde bir geçerliliğinin olup olmadığı tartışılacaktır. Çalışmamızda belirlemiş olduğumuz konunun bir yükümlülüğü olarak Mikenlerin özellikle Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde varlık göstermiş olduğu hipotezi doğrultusunda edilecektir. Bu doğrultuda çalışmamızda

[5]Ömer Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 14, S. 25, Ankara, 1981, ss. 389-390; Gary M. Beckman, Trevor R. Bryce, Eric H. Cline, *Writings From the Ancient World: The Ahhiyawa Texts,* Society of Biblical Literature, Atlanta, 2011.

[6]Mikenler tarafından Minosluların Linear A yazı sistemi üzerinden geliştirilen ve MÖ 15.yüzyıl itibarıyla ilk örneklerini gördüğümüz hece sistemli, ideogramlardan oluşan yazım sistemi. Mikenlere ait her türlü yazılı veri ve belgeler, Linear B kullanılarak yazılmıştır.

[7]Geniş bir ifadeyle Ahhiyawalıların kimliği, siyasi yapıları, Ahhiyawa coğrafyası, Mikenler ile bağlantıları ve Geç Tunç Çağı Anadolu'sundaki faaliyetleri hakkında eldeki az sayıda verinin araştırmacıları kesin yargılardan ziyade tahmin ve sav gibi daha subjektif yargılara itmesi, bu konudaki soru işaretlerinin giderilmesini zorlaştırmaktadır. Ahhiyawa sorunu adı altında isimlendirebileceğimiz bu durum, konu ile ilgili çalışmalar yürüten çeşitli araştırmacıların yapıtlarında farklı isim ve anlatımlar ile ele alınmıştır. Bkz. Çapar, "Ahhiyawa Sorunu"; Joritt Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", *Dacia,* Vol. 48-49, Bucharest, 2004-2005, ss. 151-160.

Anadolu'daki Miken etkisi ve varlığını sorgulayan araştırma ve savlara yer verilmesi ve güncel veriler ışığında söz konusu varsayımların içinde bulunduğumuz dönemdeki durumlarının irdelenerek tartışılması, tez çalışmamızın da önem ve hedeflerini pekiştirici nitelikte olacaktır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünü oluşturan kısımda ise şimdiye kadar edinilen veriler ışığında Anadolu'daki Miken varlığının boyutu ve kapsam alanının belirlenmesi amaçlanacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın üçüncü bölümüne kadar kullanılacak kaynaklar ile birlikte bu amaç doğrultusunda başvuracağımız güncel, çağdaş kaynak ve çalışmalarla araştırmamızın temel konusunu oluşturan Orta ve Geç Tunç dönemimden kalma yazılı-yazısız arkeolojik veriler kullanılacaktır. Kullanılacak kaynakların önemli bir kısmı, yabancı yayın, kitap, makale, dergi vb. kaynaklardan meydana gelecektir. Nitekim üzerinde durulacak konular hakkında Türkçe kaynak ve araştırma sayısı kısıtlıdır. Her ne kadar Hititler ve Anadolu uygarlıklarını merkez alan önemli ve değerli yerli çalışmalar bulunsa da Ege bölgesi ve Yunanistan kökenli uygarlıklara değinen çalışmaların çoğu arkeoloji temelli nitelik taşımakla birlikte söz konusu uygarlıkların yapısı ve etkileşimlerinden çok kazı buluntuları ve bunların analizleri gibi daha teknik konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Söz konusu araştırmaların tez çalışmamızın da ana temasını oluşturan konular açısından önemi yadsınamaz olsa dahi konu ve hedeflerimizin derinliği, bizi daha geniş bir kaynak yelpazesine başvurmaya itmektedir.

Kaynaklar ile ilgili değinilmesi gereken başka bir nokta da araştırmamız doğrultusunda başvurabileceğimiz verilerde ve özellikle birinci el kaynaklardaki niceliğin azlığıdır. Bu genel eksiklik hem yazılı, hem yazısız kaynaklar için geçerlidir. Dolayısıyla çalışmamızda irdeleyeceğimiz konular göz önünde bulundurulduğunda genel bir kaynakça zenginliği problemi göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere Eskiçağ, diğer tarihi dönemler arasında özellikle birinci el kaynak bakımından görece daha sınırlı olmaya meyillidir. Söz konusu sorun, özellikle de yazılı kaynakların sayısı hususunda kendisini hissettirmektedir. Bu durumun nedenleri çeşitli olsa da önemli sebeplerden biri olarak tarihin ana unsurunu oluşturan yazı ve dolayısıyla yazılı kaynakların Eskiçağ'ın özellikle erken dönemlerinde görece yeni bir icat olması ve ilerleyen devirlerdeki kadar yaygın olmamasıdır.

Her ne kadar Orta ve Geç Tunç dönemlerinde Mezopotamya gibi bölgelerde yazı, soylu sınıfı ve saraylarda eğitim görmüş bürokrat tabakayı bir ölçüde aşıp halkın kullanımına

sirayet etmiş olsa da bu durum Anadolu ve Yunanistan gibi bölgelerde tamamen geçerli değildir.

Girit'te M.Ö. 2. binyıl itibarıyla Minoslular tarafından geliştirilen ve bölgenin en erken yazı sistemi olarak kabul edebileceğimiz Linear A yazısı, taş adak yazıtları, vazolar ve takılar gibi çeşitli unsurlar üzerinde tespit edilmesine karşın ağırlıklı bürokratik ve iktisadi verilerin kayıt ve tertip işleri için kullanılmıştı.[8]

İlerleyen dönemlerde Mikenler bu yazı sistemini kendi dillerine uyarlayarak Linear B yazı sistemini geliştirdiklerinde de bu geleneği sürdürmüşlerdir. Benzer bir uygulama Anadolu'da ve Hititlerde de göze çarpmaktadır. MÖ 2. binyıl başlarında Asurlu tüccarlar aracılığıyla Anadolu'ya tanıtılan çivi yazısı, daha sonra yerel krallıklar tarafından benimsendiğinde Minos ve Miken uygarlıkları ile benzer amaçlarla kullanıldı. Bu durum söz konusu döneme ait yazılı kaynakları ağırlıklı olarak devletler tarafından düzenlenen diplomatik, bürokratik ve iktisadi belgeler ile sınırlandırmaktadır. Bunun yanı sıra hâlihazırda sınırlı sayıda bulunan yazılı verilerin bir kısmının çeşitli olaylar sonucu günümüze ulaşamadığı ve aynı zamanda azımsanmayacak sayıda belgenin daha gün yüzüne çıkartılmamış olduğu gerçekleri de gözden kaçmamalıdır. Bahsettiğimiz sebepler, araştırmalarımızda özellikle biz erken dönem Eskiçağ tarihçilerini nispeten sınırlı bir kaynak yelpazesi ile çalışmak durumunda bırakmaktadır.

Fakat çalışmamızın konusuyla ilgili birincil kaynakların görece azlığı, bu konu hakkında önemli kabul edilebilecek yayın ve eserlerin bulunmadığı anlamını taşımamaktadır. Geçmişten itibaren, özelikle Mikenler hakkındaki akademik çalışmaların hız kazandığı 20.yüzyıl başlarından günümüze değin konu ile ilgilenen birçok akademisyen ve araştırmacı, eldeki sınırlı verilerden en etkili şekilde yararlanma gayesi güderek Mikenler ve Eskiçağ'da Ege'nin durumunu önemli şekilde izah eden yapıtlar kaleme almışlardır. Bunlar arasından taşıdıkları önem ve içerdikleri bilgilerin zenginliği bakımından bu alanda yol gösterici özellikleri ile ön plana çıkan çeşitli eserler göze çarpmaktadır.

John Chadwick'in Miken Uygarlığı'nı genel bir bakış açısıyla ele alarak Mikenlerin dini, ticari ve kültürel yapıları üzerinde duran *The Mycenaean World* (1977) isimli eseri, Miken tarihi açısından mühim sayılabilecek bir eserdir. Yine Chadwick tarafından kaleme alınan *The*

[8]Tommaso Petrolito, Ruggero Petrolito, Gregoire Winterstein, Francesco P. Cacciafoco, "Minoan Linguistic Resources: The Linear A Digital Corpus", *Proceedings of the 9th SIGHUM Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities,* Bejing, 2015, s. 96.

Decipherment of Linear B (1967) isimli eser, Miken yazı sistemi Linear B ve yapısı hakkında faydalı bilgiler sunmaktadır. Nitekim Mikenlerden günümüze ulaşabilen yazılı buluntuların Linear B ile yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu yazı sisteminin anlaşılabilmesi Miken çalışmaları hayati bir önem arz etmektedir. Bizim için önem arz eden bir başka eser, Thomas Tartaron'un Miken dönemi denizcilik ve ticaret ağları ile rotalarını merkeze alan *Maritime Networks in the Mycenaean World* (2013) isimli yapıtıdır. Kitap, tezimizin önemli temalarından birini oluşturan ve Anadolu'daki Miken varlığını mümkün kılmış olan Ege ve genel olarak Mikenlerin deniz ticaret ağlarını ele almaktadır. Bu yapıtların yanı sıra başvuracağımız önemli eserlerden biri Gary M. Beckman, Trevor R. Bryce ve Eric H. Cline'nin ortak çalışmalarının ürünü *Writings From the Ancient World - The Ahhiyawa Texts* (2011) isimli kitaptır. Mikenler ile bağlantılı olduğu düşünülen ve çalışmamızda üzerinde detaylı olarak duracağımız Ahhiyawa ile ilgili tüm bilgilerimizin kaynağını oluşturan Hitit yazıtları ve belgelerinin İngilizceye çevirilerini içermektedir.

Çalışmamızda belli başlı kitapların yanı sıra ağırlıklı olarak makalelere de yer verilecektir. Ege prehistoryası, Mikenler ve Ahhiyawa hakkında bize önemli bilgiler sunabilecek çok sayıda dergi makalesi ve araştırma mevcuttur. Bazı kilit kitap ve makalelerin aksine söz konusu araştırmaların önemli bir kısmı daha güncel verilere ve bilgilere dayanmaktadır. Kullanılan ikincil veri ve kaynakların güncelliği Eskiçağ tarihi araştırmaları için elzem bir kıstastır. Bilindiği üzere Eskiçağ tarihi, başta arkeoloji, antropoloji ve filoloji gibi tarihe yardımcı bilim dalları ile yakın iş birliği içindedir. Bu bilim dallarının bağımsız çalışmalarla ortaya koyabileceği yeni veri ve buluntular, özellikle Antik dönemler bazında her daim genel kabul görmüş tarihi savları değiştirmeye ya da geliştirmeye açıktır.

Bu doğrultuda mümkün olduğunca daha güncel araştırmaların kullanımı, çalışmalarda eski ve/veya yeni veriler ışığında değişmiş ve işlevini dahi yitirmiş bilgilerin sunulabilmesinin önüne geçmektedir. Hem araştırmamızın bazı önemli dayanaklarını tanıtmak, hem de bu yapıtları çalışmamızda değineceğimiz konular ile ilgilenen veya ilgilenecek akademisyen ve araştırmacıların faydasına da sunmak adına bazı kilit ve güncel araştırmaları örnek olarak sunabiliriz.

Joritt Kelder'in *The Chariots of Ahhiyawa* isimli kısa fakat zengin makalesi, Linear B metinleri ve Hitit belgeleri ışığında Ahhiyawa'nın Mikenler ile olan bağlantıları, siyasi yapısı ve muhtemel konumuna ışık tutmasıyla Anadolu'daki Miken varlığı üzerine yapılmış önemli çalışmalar arasındadır. Ahhiyawa meselesi hakkında yapılmış bir diğer önemli çalışma ise

Ömer Çapar'ın *Ahhiyawa Sorunu* isimli makalesidir. 1981 yılında yayınlanan araştırma, o güne dek bu alanda yazılmış önemli eserlerin yanı sıra etimolojik ve arkeolojik veriler ışığında Anadolu'daki Ahhiyawa varlığının irdelenmesi ve Ahhiyawalıların muhtemel aidiyetlerinin tartışılması bakımından önem teşkil eden bir araştırmadır.

Özellikle Türk akademisinde ve Eskiçağ kürsüsünde kendine çok az yer bulan Miken-Ahhiyawa konusu üzerine değinen detaylı, yerli bir çalışma olması bakımından mühim bir niteliğe sahiptir. Bu makale ile yakın bir tarihte yayınlanmış bir başka çalışma olan Christopher Mee'nin *Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.* isimli 1978 yılında yayımlanan makalesi, MÖ 2.binyılda Anadolu'nun Ege ile olan ticari ilişkilerini ve Mikenlerin Anadolu'daki ticari yerleşimlerini ele alması açısından önemlidir.

Başta Batı Anadolu olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde çeşitli araştırmacılar ile yürüttüğü saha çalışmaları neticesinde kaleme aldığı araştırma, çeşitli arkeolojik kazı alanlarında elde edilen ve Miken kökenli olduğu tespit edilebilmiş buluntuları listelemesi ile bu alanda çalışma yürütecek araştırmacılar için hayati önem taşımaktadır.

Anadolu'daki Miken varlığı hususunda tavsiye edilebilecek bir diğer çalışma da Joritt M. Kelder tarafından kaleme alınan *Mycenaeans in Western Anatolia* isimli makaledir. Çalışmada çeşitli birinci el kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında Anadolu'daki Miken buluntularının konumları ve Tunç Çağı'nın hangi dönemlerinde bu tür buluntuların yaygın ya da ender olduğu ele alınır. Elde edilen verilerin kronolojik bir yaklaşımla ele alınması, bölgedeki Miken varlığının ve faaliyetlerinin bir zaman çizelgesi üzerinde incelenebilmesini sağlamaktadır.

Benzer bir metodoloji ile Hitit-Miken etkileşimine değinen bir başka çalışma olan Piotr Taracha'nın *Approaches to Mycenaean-Hittite Interconnections in the Late Bronze Age* isimli makalesi, Tunç Çağı'nın geç dönemlerinde ve Mikenlerin sosyal ve iktisadi güçlerinin zirvelerinde olduğu bir dönemde Anadolu coğrafyasında Hitit-Miken bağlantıları ve ilişkilerini açıklaması açısından değerlidir. Bahsi geçen araştırmalar ve bunların yanı sıra daha niceleri, Tunç Devri Anadolu coğrafyasındaki Miken varlığı ve etkileri hakkında bize önemli bilgilen veren yapıtlardır. Her ne kadar sıraladığımız kitap ve makaleler Anadolu'nun özellikle batısında çok sayıda Miken/Ege kökenli buluntuyu kanıtlar nitelikte veriler sunsalar dahi okuyucunun gözüne çarpabilecek bir başka detay ise söz konusu araştırmaların genellikle "Ahhiyawa sorunu" olarak isimlendirebileceğimiz bir problemin üzerinde durmalarıdır.

Mikenlerin Anadolu‘da yürütmüş oldukları iktisadi ve politik faaliyetlerinin varlığı tespit edilebilse dahi Hititlerin Ahhiyawa olarak isimlendirdikleri bölge ve toplumun tabir itibarıyla tüm Mikenlere karşılık gelen bir isimlendirme mi yoksa Mikenler arasında ayrı ve özel bir grubu mu nitelediği tartışması süregelmektedir. Yayınlanan araştırma ve eserlerde elde edilen veriler, nitelik ve nicelik bakımından sınırlı olmaları sebebiyle kesin, objektif çıkarımlar yapmamızı zorlaştırmaktadır.

Üzerinde durulan bir başka soru ise Ahhiyawa olarak isimlendirilen bölgenin tıpkı Yunanistan anakarası gibi yarı-bağımsız Miken kent devletlerinden oluşan bir politik yapıya mı sahip olduğu, yoksa Miken bağlantısı tespit edilebilmiş bu yerleşimlerin zamanında Asurluların Anadolu’da kurdukları yerleşimlere benzer nitelikte ticari koloniler mi olduklarıdır. Bu yerleşimlerin yapısı ve evrimi, Mikenlerce mi kuruldukları yoksa Mikenlerin bu kentleri öncülleri olan Minoslulardan mı devraldıkları gibi çok sayıda detay hala tartışmaya açıktır. Dolayısıyla bu mesele üzerinde çalışma yürütmek isteyen araştırmacı ve akademisyenlerin söz konusu Ahhiyawa sorunu teriminin tam anlamını iyi bir şekilde kavrayabilmeleri anlam karmaşasının da önüne geçecektir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu sorunu teşkil eden detaylara da cevaplar aranacak ve eldeki veri ve bulgular yardımıyla Ahhiyawa’nın siyasi, askeri ve iktisadi yapısı etraflıca irdelenecektir.

Tez çalışmamızdaki ana gayelerimizden biri, Mikenler hakkında orta-ileri seviyede bilgi sahibi olan araştırmacılar için faydalı olabilecek bir yapıt ortaya koymak olacaktır. Nitekim üzerine değineceğimiz konu ve kavramlar, Miken uygarlığının ana hatlarından ve yapısından çok onların kendi ana yurtları olan Yunanistan dışı bir coğrafyada, Anadolu’da yürüttükleri siyasi, politik ve iktisadi faaliyetlerin tespiti üzerine olacaktır.

Bunun bir sonucu olarak çalışmamızda Miken uygarlığının ortaya çıkış ve gelişim süreçleri, detaylı bir şekilde açıklanmak yerine mümkün olduğunca kısa ve öz bir anlatımla ifade edilecektir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere bu oluşum ve gelişim süreçleri, daha çok Ege havzasında prehistorik dönemlerden beri süregelmiş topluluklar arası etkileşimler bağlamında ifade edilmeye çalışılacaktır. Miken ve Minos gibi uygarlıklar, bu bölgede çağlar boyunca gerçekleşmiş etkileşimlerin oluşturduğu ortak bir kültür, bilgi ve teknik birikiminin neticesi olarak ele alınabilir. Dolayısıyla çalışmamız, Miken ve Tunç Çağı Ege uygarlıkları tarihi ilgili ileri düzeyde bilgi sahibi olan araştırmacıların daha iyi faydalanabilecekleri bir yapıt olmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EGE HAVZASI'NIN PREHİSTORYASI VE ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NA KADAR EGE

1. EGE DÜNYASININ KRONOLOJİK SINIFLANDIRMALARI

Ege havzasının tarihsel süreçleri, diğer bölgelerle benzer bir şekilde kronolojik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, bölgede Neolitik Dönemin sonları ve Tunç Çağı'nın başlarına kadar salt arkeolojik verilere dayalı, edinilebilecek yeni veriler ile değişime ve düzenlemeye daha açık ve görece daha kabaca bir niteliktedir. Tunç Çağı'ndan itibaren yapılmış kronolojik sınıflandırmalar ise daha çok belirli bir bölge özelinde ve o bölgedeki alet-edevat kullanımı, metalurji teknolojisi, siyasi yapılaşmaların nitelikleri ve bununla bağlantılı olarak bürokratik mimarinin varlığı gibi daha belirli kıstaslara bağlıdır. Ek olarak, Tunç Çağı itibarıyla yapılan kronolojik sınıflandırmalar iç içe bir nitelik taşımaktadır. Bu duruma bir örnek olarak Orta Tunç Çağı'nı yaşamakta olan Girit, aynı zamanda protopalatial olarak isimlendirilen ve sosyal tabakalaşmanın bir belirteci olan sarayların en erken örneklerinin görüldüğü bir süreçten de geçmekteydi (MÖ 2000-1680)[9].

Avrupa'nın prehistorik kronolojisini incelediğimizde, Orinyasiyen[10] Dönem'in bir miladı teşkil ettiğini görebiliriz. Bu kültür Yunanistan'da nadir görülmesine rağmen, Yunanistan'ın prehistorik kronolojisi, Orinyasiyen Dönem ile örtüşür niteliktedir. Mora Yarımadası'nın doğu ucunda yer alan ve karbon tarihlendirmeleri, MÖ 25.000'e kadar dayanan insan yerleşimine işaret eden Frankhthi Mağarası, Yunanistan ve Ege prehistoryası için bir dönüm noktasıdır.[11] Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren başlayan Ege prehistoryası, Ege Havzası'nın kronolojisinin ilk safhasını meydana getirmektedir. Üzerinde durduğumuz gibi bölge prehistoryasının kronolojik sınırları kesin olmamakla birlikte birbirine görece yakın tarihlendirmeler ile ayrılmaktadır. Farklı bilim insanları tarafından yapılan araştırmalarda elde

[9]William A. Parkinson, Michael L. Galaty, "Secondary States in Perspective: An Integrated Approach to State Formation in the Prehistoric Aegean", *American Anthropologist,* Vol. 109, S. 1, 2007, s. 115.

[10]Orinyasiyen (Aurignacian) dönem, Üst Paleolitik Çağ kapsamı içinde, yaklaşık MÖ 41.000-24.000 yılları arasında Avrupa'da yaşanmış bir dönemdir. Cro-Magnon olarak isimlendirilen erken modern Avrupalı popülasyonlar ile bağlantılı bu devir, bölgedeki en erken figüratif resimler ve hayvan kemiklerinden yapılmış insan ya da ilah figürlerini barındırmasıyla ön plana çıkmaktadır.

[11]K. Douka, C. Perles, H. Valladas, M. Vanhaeren, R.E.M. Hedges, "Franchthi Cave revisited: the age of the Aurignacian in south-eastern Europe", *Antiquity,* Vol. 85, 2011, ss. 1131-1150; Thomas W. Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part I", *Hesperia. The Journal of American School of Classical Studies at Athens,* Vol. 42, S. 1, 1973, ss. 45-88; R. P., J. L. A., Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part II", *Hesperia. The Journal of American School of Classical Studies at Athens,* Vol. 42, S. 3, 1973, ss. 253-292.

edilen sonuçlar, tamamen örtüşmese dahi bir yakınlık içermektedir. Aşağıda Ege prehistoryasının genel kabul gören kronolojisi, bu konuda yapılmış önemli çalışmaların referansı ile tablolar halinde gösterilmiştir.

John BENNET ve Michael GALATY'nin Ege Kronolojisi[12]

Bölgeler:	**Yunanistan**	**Girit**	**Kiklad Adaları**
Üst Paleolitik	25.000-11.000 B.P.[13]	-	-
Mezolitik	9500-8000 B.P.	-	-
Akeramik Neolitik	MÖ 6800-6500	MÖ 7000-6500	-
Erken Neolitik	MÖ 6500-5800	MÖ 6500-5000	-
Orta Neolitik	MÖ 5800-5300	MÖ 5000-4500	-
Geç Neolitik	MÖ 5300-4500	MÖ 4500-3500	-
Son Neolitik safhası	MÖ 4500-3200	MÖ 4000-3100	MÖ 4500-3100

Jean-PaulDEMOULE ve Catherine PERLES'in Ege Kronolojisi[14]

Bölgeler:	**Ege**[15]
Akeramik Neolitik	MÖ 6800
Erken Neolitik	MÖ 6500
Orta Neolitik	MÖ 5800
Geç Neolitik I	MÖ 5300
Geç Neolitik II	MÖ 4800
Son Neolitik safhası	MÖ 4500
Erken Tunç Çağı	MÖ 3200

[12]John Bennet, Michael Galaty, "Ancient Greece: Recent Developments in Aegean Archaeology and Regional Studies", *Journal of Archaeological Resarch,* Vol. 5, S. 1, 1997, s. 82.

[13]Before Present. Milattan önce ya da sonra (BC, AD) gibi klasik tarihlendirmelerden farklı olarak başlangıç noktasını milat (0) değil, karbon testlerinin kullanılmaya başlandığı 1950 tarihini kabul eden tarihlendirme sistemi. Özellikle prehistorik tarihlendirmelerde sıkça kullanılır.

[14]Jean-Paul Demoule, Catherine Perles, "The Greek Neolithic: A new reviev", *Journal of World Prehistory,* Vol. 7, S. 4, 1993, s. 366.

[15] Çalışmamızda kullandığımız tablo, asıl makaledeki tablonun anlam karışıklığına yol açmamak üzere basitleştirilmiş halidir. Orijinal çalışmada kullanılan tablo, Ege'deki yedi farklı bölgendin prehistorik devirde (tablomuzda görmüş olduğumuz sınıflandırmada) hangi kültürler ya da arkeolojik noktaların ön planda olduğunu betimlemektedir. Biz meselenin teknik boyutundan sıyrılabilmek adına ilk tablomuz ile benzer bir biçimde söz konusu tabloyu basitleştirerek bu yedi farklı bölgeyi Ege çatısı altında birleştirdik ve tabloda verilen kronolojik sıralamayı olduğu gibi aktardık. Daha ayrıntılı bilgi için orijinal makaleye danışılması tavsiye edilir.

Bu tablolardaki kronolojik sınıflandırmalar, arkeolojik veriler ve karbon testleri ışığında belirlenmiş olup bilim çevrelerinde genel kabul görmektedir. Dolayısıyla çeşitli araştırmalarda elde edinilen sonuçlar, yaygın kronolojiyle örtüşür nitelik taşımaktadır.

Ege kronolojisinin bir diğer ayağını oluşturan ve Tunç Çağı ile başlayan süreç, tunç (bronz) teknolojisinin gelişmişlik durumu, bölgedeki uygarlıklar ve bu uygarlıkların çeşitli kıstaslarca belirlenmiş durumları gibi faktörlerce belirlenmiştir. Ege'nin bu dönemi, nispeten daha içli-dışlı hatlarla ayrılmıştır ve Ege'deki üç ana bölge etrafında yarı-bağımsız bir yapıda şekillenmiştir. Bu bölgeler, Yunan anakarası (Helladic), Kiklad Adaları (Cycladic) ve Girit (Minoan) olarak isimlendirilmektedir. [16] Bu coğrafyalar, Ege Denizi ile birbirlerinden ayrıldıkları için Tunç Çağı'nın safhalarını farklı dönemler ve şartlar altında yaşamış olmaları neticesiyle ayrı olarak incelenmektedir. Çalışmamızda söz konusu isimler, Helladik, Kikladik ve Minos olarak ifade edilecektir. Bu dönemlerin kronolojik sınıflandırılması aşağıdaki gibidir:

Tunç Çağı'nda Yunanistan[17] (Helladik Dönem)[18]

Kronolojik Evre	**Tarihlendirme (MÖ)**
Erken Helladik I	3100/3000-2650
Erken Helladik II: Erken	2650-2450/2350
Erken Helladik II: Geç	2450/2350-2200/2150
Erken Helladik III	2200/2150-2050/2000
Orta Helladik I	2050/2000-1950/1900
Orta Helladik II	1950/1900-1750/1720
Orta Helladik III	1750/1720-1680
Geç Helladik I	1680/1600-1580
Geç Helladik IIA	1600/1580-1520/1480
Geç Helladik IIB	1520/1480-1445/1415

[16] Saul S. Weinberg, "Aegean Chronology: Neolithic Period and Early Bronze Age", *American Journal of Archaeology,* Vol. 51, S. 2, 1947, s. 181.

[17] Burada her ne kadar genel anlamıyla Yunanistan ifadesi kullanıldıysa da Helladik Dönem, konum itibarıyla Yunan anakarasının orta ve güney bölgelerini içine almaktadır. Nitekim Tunç Çağı'nda gelişmiş metalurji teknolojisinin ve belirgin sosyal tabakalaşmaya sahip ilkel devletlerin ilk örneklerine bu coğrafyada rastlanılmıştır. Bölgedeki kronolojik süreklilik, bu noktadan itibaren Miken uygarlığının erken dönemlerine kadar takip edilebilmektedir. Aynı niteliklere sahip olmayan Yunanistan'ın kuzey kesimleri ve Trakya'daki tarihi gelişim, ayrı bir sınıflandırma ve incelemeye tabidir.

[18] Jeremy B. Ruttler, "Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland", *American Journal of Archaeology,* Vol. 97, S. 4, 1993, s. 756.

Tunç Çağı'nda Ege Adaları (Kikladik)[19][20][21]

Kronolojik Evre	Tarihlendirme (MÖ)
Erken Kikladik I	3200/3100-2800
Erken Kikladik II	2800-2300
Erken Kikladik III	2300-2000
Orta Kikladik I	2000-1850
Orta Kikladik II	1850-1750
Orta Kikladik II	1750-1600
Geç Kikladik I	1600-1500
Geç Kikladik II	1500-1400
Geç Kikladik III	1400-1100

Erken ve Orta Tunç Çağı'nda Girit (Minos)[22]

Kronolojik Evre	Tarihlendirme (MÖ)
Son Neolitik safhası	4000-3300
Erken Minos I	3300-2700
Erken Minos II	2700-2250
Erken Minos III	2250-2125/2100
Orta Minos IA	2125/2100-1900
Orta Minos IB	1900-1800
Orta Minos IIA	1800-1725
Orta Minos IIB	1725-1675/1650
Orta Minos III	1675/1650-1600/1575

[19] Ege Adaları, özellikle de Kikladlar'ın kronolojik sınıflandırmalarında belirgin tarihlerden çok dönemsel arkeolojik alanların oluşturduğu kültürler temel alınmaktadır. Dolayısıyla adalar hakkındaki çalışmalarda doğrudan tarihlendirme, çok sık başvurulan bir yöntem değildir. Bu hususta başvurduğumuz çalışmalar, Ege Adaları'nda elde edilen bulgu ve verileri Ege'deki diğer bölgelerin içinde bulundukları devirler ile karşılaştırma yöntemini benimsedikleri için bu tarihlendirmeler, tarafımızca kaynak çalışmalardan dolaylı yoldan tespit edilerek verilmiştir.

[20] R.N.L. Barber, J.A. MacGillivray, "The Early Cycladic Period: Matters of Definition and Terminology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 84, S. 2, 1980, ss. 141-157.

[21] R.N.L. Barber, "The Definition of the Middle Cycladic Period", *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 1, 1983, ss. 76-81; Barber, "The Late Cycladic Period: a Review", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 76, Athens, 1981, ss. 1-21.

[22] Gerald Cadogan, "Early Minoan and Middle Minoan Chronology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 4, 1983, s. 517.

Geç Tunç Çağı'nda Girit[23]

Kronolojik Evre	Tarihlendirme (MÖ)
Geç Minos IA	1700/1650-1625/1600
Geç Minos IB	1625/1600-1470/1460
Geç Minos II	1470/1460-1420/1410
Geç Minos III A1	1420/1410-1390/1370
Geç Minos III A2	1390/1370
Geç Minos IIIB	1330/1315-1200/1190
Geç Minos IIIC	1200/1190-1075/1050

Tez Çalışmamız boyunca yukarıda sıraladığımız kronolojik dönem ve sınıflandırmalardan faydalanılacaktır. Dolayısıyla söz konusu kronolojiye aşinalık, benzer konularda araştırmalar yapmayı hedefleyen araştırmacılar için önemli bir husustur. Bunun yanı sıra çoğu yabancı araştırmada bizim Türkçe olarak ifade ettiğimiz bu dönemlerin İngilizce kısaltmalarına başvurulmaktadır.[24] Bu kısaltmaların bilinmesi, muhtemel anlam karışıklıklarının önüne geçecektir. Çalışmamızda da kimi zaman bu kısaltmalara başvurulacaktır.

Türkçe	İngilizce
Erken Helladik	EH
Orta Helladik	MH
Geç Helladik	LH
Erken Kikladik	EC
Orta Kikladik	MC
Geç Kikladik	LC
Erken Minos	EM
Orta Minos	MM
Geç Minos	LM

[23]Sturt W. Manning, "Chronology and Terminology", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 23; Mervyn R. Popham, "Late Minoan Chronology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 74, S. 3, 1970, ss. 226-228.
[24]Manning, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* s. 23.

2. EGE DÜNYASININ PALEOLİTİK VE MEZOLİTİK DÖNEMLERİ

Ege havzası boyunca gözlemlenen prehistorik dönemler, birbirlerinden ayrı olarak incelenmektedir. Ege'nin çeşitli topoğrafik ve coğrafi engeller tarafından bölünmüş yapısı, prehistorik kronolojinin asli sınıflandırma kıstası olan alet-edevat teknolojisinin bölgenin farklı yerlerinde farklı zaman ve şartlar altında gelişmesine sebep olmuştur. Kimi bölgeler daha erken çağ geçişleri yaşamışken bazı bölgelerde bu atılımlar daha yavaş gerçekleşmiştir.

Yine de giriş kısmında bahsettiğimiz üzere Ege'nin sığ bir deniz üzerine konumlanmış birbirine yakın adalardan ve kara parçalarından oluşan coğrafi yapısı, insan toplulukları arası görece daha kolay ve hızlı teknoloji ve bilgi aktarımına olanak sağlamıştır. Ege'nin prehistorik dönemleri, genellikle Yunan anakarası, Girit ve Ege olarak üç ayrı başlıkta ele alınmaktadır. Fakat çalışmamızda bu üç bölge de fazla detaya girmeme ve anlatımı mümkün olduğunda öz tutma gayesiyle tek başlık altında incelenecektir.

2.1 Üst Paleolitik Dönem (MÖ 30.000-8.000)

Ege'nin, bilhassa Yunanistan'ın Paleolitik Çağ'ı, iki dönem altında incelenmektedir. Bu dönemlerden ilki olan Erken Paleolitik Dönem, bölgede MÖ 300.000 dolaylarında başlayarak MÖ 30.000'e kadar devam etmiş uzun bir süreçten oluşmaktadır.[25]Bu dönemlerin ayrımı ve sınıflandırılması günümüzde hala süregelen bir tartışma konusu olmakla birlikte çalışmamızda asıl değineceğimiz dönem, bu süreci takip eden Üst Paleolitik Dönem'dir. Kabaca MÖ 30.000 - MÖ 10.000[26] yılları arasında etkisini sürdüren Üst Paleolitik Çağ, anatomik açıdan modern insan olarak kabul edebileceğimiz ilk gurupların Yunanistan'a yerleşmeleri ile başlamaktadır. Bu devirde insanlar, ağırlıklı olarak mağaralarda yaşamış, mevsimsel şartlara bağlı bir yarı-göçebe hayat sürdürmüş ve yaban domuzu gibi görece daha büyük avlar ile beslenen atalarının aksine tavşan, keklik vb. daha çok küçük boylu, süratli memeli ve kuşlarla beslenmişlerdir.[27]

Üst Paleolitik Çağ'ın Ege'deki en etkili olduğu coğrafya, Yunan anakarasıdır. Özellikle Mora Yarımadası ve Epirus, tespit edilen en önemli Üst Paleolitik arkeolojik

[25]Curtis Runnels, "Review of Aegean Prehistory IV: The Stone Age Greece from the Palaeolithic to the advent of the Neolithic", *American Journal of Archaeology,* Vol. 99, S. 4, 1995, s. 708.
[26]Runnels, "Review of Aegean Prehistory IV", ss. 714-719.
[27]Britt M. Starkovich, "Optimal Foraging, Dietary Change, and Site Use during the Paleolithic at Klissoura Cave 1 (Southern Greece), *Journal of Archaeological Science,* Vol. 52, 2014, ss. 39-55; Runnels, "Review of Aegean Prehistory IV", ss. 699-728.

alanlarını barındırmaktadır. [28] Daha önce hakkında bahsettiğimiz Frankhthi Mağarası, Yunanistan'ın bu devirdeki durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Yine Mora'da bulunan iki diğer mağara, Klissoura ve Lakonis mağaraları, daha eski dönemlerden başlayarak Üst Paleolitik etkisi gösteren önemli alanlardır.

Üzerinde durulması gereken başka bir husus, Üst Paleolitik Çağ'ın önemli bir kısmında Ege Havzası'nın coğrafi yapısının günümüzden daha farklı bir durumda olduğu gerçeğidir. Son Buzul Maksimum [29] döneminden itibaren başlayan küresel çaptaki buzul erimeleri, dünya genelinde deniz seviyesinin görece kısa bir sürede önemli ölçüde artmasına sebep olmuştur. Bu durumdan etkilenen bölgeler arasında Ege bölgesi de bulunmaktaydı. Nitekim Ege sahil şeridi, Üst Paleolitik ve öncesi dönemlerde günümüzdeki halinden daha geniş bir alanı kaplamaktaydı. Özellikle MÖ 20.000 dolaylarında Ege Denizi'ndeki deniz seviyesinin günümüze kıyasla yaklaşık 130 metre daha aşağıda konumlandığı düşünülmektedir.[30]

Ege Denizi'nin bu durumunun Üst Paleolitik insan toplulukları için avantajlı sonuçları olduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü günümüzde birbirlerinden ayrı olan Ege adalarının önemli bir kısmı, Üst Paleolitik Çağ'ın erken ve orta dönemlerinde birleşik vaziyetteydi. Yunan anakarasının batısında yer alan İyon adaları, anakara ile bağlantılıydı. Kiklad Adaları'nın büyük çoğu bir bütün halindeydi ve Anadolu'nun hemen batısında yer alan Sakız, Midilli, Kos ve Limnos gibi adalar da Anadolu'nun doğrudan bir uzantısı durumundaydılar.[31]Ege'deki çoğu kara parçasının birbiri ile bağlantılı olması, insan topluluklarının bu kara parçaları arasında yaptıkları göç hareketlerine büyük kolaylık sağladı. Günümüzde Ege boyunca deniz altında kalmış kimi bölgeler, bu dönemlerde insanların yeni yurt arayışları sırasında kullandıkları geçiş noktalarını oluşturmaktaydı.

Kimi insan toplulukları, sonradan yükselen su seviyeleri sebebiyle anakaradan kopacak ve günümüz Ege adalarını oluşturacak bölgelere yerleştiler. Yunanistan ve Trakya, Anadolu üzerinden göç almaya devam etti. Bu göç güzergâhında günümüz Çanakkale Boğazı'nı oluşturan, fakat Paleolitik Çağ'da henüz deniz suyu ile dolmamış vadilik alanın

[28]Vangelis Tourloukis, Katerina Harvati, "The Palaeolithic Record of Greece: A synthesis of the evidence and a research agenda for the future", *Quaternary International,* Vol. 30, 2017, s. 8.
[29]The Last Glacial Maximum (LGM). Son Buzul Çağı'nın en son safhası olarak kabul edilen ve 26.000 BP'den başlayarak 20.000 BP'ye kadar sürdüğü kabul edilen bir dönemdir. Bu devirde geniş buz örtüleri, kuzey yarımkürenin büyük kısmını kaplayarak gezegenin iklim şartlarını derinden etkilemiştir.
[30]Tjeerd H. van Andel, Judith C. Shackleton, "Late Paleolithic and Mesolithic Coastlines of Greece and the Aegean", *Journal of Field Archaeology,* Vol. 9, S. 4, 1982, s. 448.
[31]van Andel, Shackleton, "Late Paleolithic…", s. 449.

kilit rol oynadığı kabul edilmektedir.[32] Bu dönemde Marmara Denizi, Akdeniz ve Karadeniz ile doğrudan bir bağlantıya sahip değildi, bu durum da onu bir göl yapmaktaydı. Ege'de uzun süre boyunca devam eden bu durum, MÖ 20.000'den itibaren değişmeye başladı. Değişen ilkim ve sıcaklık şartları dolayısıyla dünya çapında kitlesel halde erimekte olan buzullar, deniz seviyesinde zaman içinde yükselişe sebep oldu. Bu tarihten itibaren devam eden on bin yıl boyunca Ege havzası da bu durumdan etkilenmiştir. Nitekim MÖ 10.000 dolaylarına geldiğimizde Ege'nin coğrafi yapısı, günümüzdeki durumuna daha benzer bir haldeydi. İyon adaları, kısmen anakaradan ayrılmış, Kiklad Adaları arasındaki bağlantı çoğunlukla yok olmuş ve Korint Körfezi gibi çeşitli körfezler deniz altında kalmıştı.[33]

Geçmişte anakara ile bağlantılı ve daha yüksek rakımlı yerlere yerleşen insanlar, aradaki ovaların yükselen deniz sularının altında kalması neticesinde oluşan adalarda kalarak anakara ile bağlantılarını yitirdiler. Her ne kadar bazen bu durum için "mahsur kalmak" vb. tabirler kullanılıyorsa da deniz seviyesindeki yükseliş, çoğu zaman binyıllara yayılan ve insan ömrüyle kıyaslanınca son derece yavaş ilerleyen bir süreçtir. Dolayısıyla bu tür durumlarda bulundukları bölgelerde kalmak, insanlar için doğa olaylarının yol açtığı bir zorunluluktan çok tercihlerin neticesidir.

2.2 Mezolitik Dönem (MÖ 8000/7500-6000)

MÖ 9. binyılın sonları, Ege'de çeşitli değişimlerin gözlemlenmeye başladığı bir dönem olmuştur. Ege sahil şeridi, kabaca günümüzdeki durumuna benzer bir forma evirilmiş, özellikle Ege'deki ve İyon Denizi'ndeki adalar birbirlerinden ve anakaradan büyük ölçüde ayrılmıştır. Mezolitik Çağ itibarıyla Ege'de doğrudan ulaşım ve göç hareketleri, söz konusu coğrafi engeller neticesinde daha zorlu bir sürece girmiştir. Mezolitik Dönem insanları, doğa şartlarının getirdiği zorlukları aşabilmek ve bu yeni ortama daha iyi uyum sağlayabilmek adına yeni aletler ve teknolojiler geliştirmeye başlamışlardır. Güncel olarak Ege havzası boyunca 20 civarında Mezolitik kazı alanı ortaya çıkartılmıştır.[34] Bu alanlar Yunanistan, Anadolu, Ege adaları ve Girit ekseninde yayılmıştır. Dolayısıyla Mezolitik Çağ'ın Ege'de eşit bir yayılım ve etki alanına sahip olduğu söylenebilir.

Bu çağda da iskân edilmiş olan Frankhthi Mağarası'nda yapılan çalışmalarda, Mezolitik toplumların ilk kez düzenli olarak deniz ürünleri avladıkları ve tükettikleri

[32]van Andel, Shackleton, "Late Paleolithic…", s. 452.
[33]van Andel, Shackleton, "Late Paleolithic…", s. 449.
[34] Barbara Horejs, "Long and short revolutions towards the Neolithicin western Anatolia and Aegean", *Documenta Praehistorica,* Vol. 46, 2019, s. 70.

gözlemlenmiştir.[35] Özellikle Ege adalarında yaşayan topluluklar, fazla avlanma ve iklim değişikliği gibi hem doğal, hem beşeri faktörler sebebiyle yok olmuş canlı türleri ve bitkilerin yol açtığı kısmi kıtlık sürecinde yeni besin kaynakları aramak durumunda kalmışlardır. Bu dönemde özellikle Ege adalarında yapılan kazı çalışmalarında Mezolitik toplulukların, türünün öncül örneklerini teşkil eden çeşitli balıkçılık ve denizcilik teknolojileri geliştirdikleri bilinmektedir.[36] Nitekim Ege havzası boyunca Mezolitik döneme ait olduğu tespit edilen birçok alanda yapılan kazı çalışmalarında denizcilik faaliyetlerinin kilit rol oynadığı tespit edilmiştir.

Mezolitik toplulukları atalarına kıyasla deniz ve denizcilik ile daha ilişkili olmaya iten doğal durumlardan birinin de özellikle bu dönemde Ege Adaları'nda görülmeye devam eden sahil şeridi değişiklikleri olabilir. Termiye Adası gibi Kiklad grubuna bağlı çeşitli adalarda deniz seviyesinin yaklaşık 20-25 metre civarında yükselmiş olabileceğine dair bulgular bulunmaktadır.[37] Buna sebep olarak Mezolitik Çağ itibarıyla büyük ölçüde sonlanan, fakat etkisini hala küçük ölçeklerde de olsa hissettirebilen buzul erimelerinden kaynaklandığı düşünülse de deniz seviyesindeki bu yükselişin daha ziyade bölgedeki tektonik faaliyetler sebebiyle gerçekleşmiş olabileceğini savunan çalışmalar da mevcuttur.[38]

Ege'deki Mezolitik ekonomisini incelediğimizde avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık ekseninde şekillenen faaliyetlerin ön planda olduğunu görebiliriz. Bu tür faaliyetlerin yanı sıra orta Ege'de bulunan İblislik (Gioura) Adası'nda bulunan Kyklops Mağarası'ndaki çalışmalarda Ege'deki Mezolitik toplumların bölgedeki yabani keçileri kısmı olarak evcilleştirdiklerine dair buluntular elde edilmiştir.[39] MÖ 8600-7500 yılları arasına denk düşen bu evre, Yakın Doğu'da evcilleştirme faaliyetlerinin görüldüğü Zagros Dağları gibi diğer bölgeler ile aynı dönem içinde gerçekleşmiştir.

Bu tür küçükbaş hayvanların ilk Orta Doğu'da evcilleştirildikleri göz önünde bulundurulduğu zaman görece kısa bir süre içinde kimi hayvanların ve evcilleştirme tekniklerinin deniz yoluyla buradan Ege'ye gelmiş olma ihtimali tartışmaya açık bir konudur.

---

[35]Agathe Reingruber, "The Transition from the Mesolithic to the Neolithic in a Circum-Aegean Perspective: Concepts and Narratives", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece,* (ed.) Apostolos Sarris, Evita Kalogiropoulou, Tuna Kalaycı, Lia Karimali, 2015, ss. 8-26, Runnels, "Review of Aegean Prehistory IV", s. 720.

[36]Adamantios Sampson, "The Aegean Mesolithic: Enviroment, Economy and Seafaring", *Eurasian Prehistory,* Vol. 11, S. 1-2, 2015, s. 64; Reingruber, "The Transition from…", ss 8-26.

[37]Sampson, "The Aegean Mesolithic…", s. 64.

[38]P.A. Pirazzoli, *World atlas of Holocene sea-level changes,* Elsevier Science Publishers, Amsterdam, 1991.

[39] Katerina Trantalidou, "From Mesolithic fishermen and bird hunters to Neolithic goat herders: the transformation of an island economy in the Aegean", *Prehistory Monographs,* Vol. 31, ss. 53-150.

Her ne kadar bu teoriyi doğrudan destekleyebilecek veriler güncel olarak yetersiz olsa da Mezolitik Çağ'da Ege denizciliğinin salt balıkçılık haricinde karalar arası ulaşım için de kullanıldığına dair bulgulara rastlanılmaktadır.[40] Bu denizcilik ağı, özellikle Girit-Yunanistan-Kiklad Adaları üçgeninde yoğunlaşmış vaziyettedir. Bu iş için kullanılan vasıtalar, basit ve papirüs liflerinden yapılmış teknelerden ibaretti ve denizciler çoğunlukla açık denizlerden uzak durarak birbiri ile yakın mesafedeki adaları takip ederek seyahatlerini gerçekleştirmekteydi. [41] Mezolitik dönemde topluluklar arası sistematik ticari faaliyetlere işaret eden yeterli sayıda verinin bulunmaması, bu deniz yolculuklarının ana amacının ufak insan grupları tarafından yürütülmüş göç hareketleri olduğuna işaret edebilir. Özellikle bu dönemde Akdeniz'in doğusunda yaşanan iklimsel değişikliklerin, bölge insanlarını daha batıda yeni bir yaşam arayışına itmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[42]

Elde edilen veriler neticesinde tahmin edilen seyahat güzergâhlardan biri de Ege adaları ve Anadolu arasındadır. Kyklops Mağarası'nda bulunan taş araç-gereçlerin Antalya'daki kazılardan elde edilen Mezolitik araç-gereçler ile benzer yapı ve türde olmaları,[43] Ege/Yunanistan ile Anadolu arasındaki göç faaliyetlerinin sadece İstanbul ve de özellikle Çanakkale boğazları üzerinden olmadığı ihtimalini doğurmaktadır. Bu tür ilkel denizcilik faaliyetleri, Neolitik Çağ'da görülen ve deniz yoluyla gerçekleştirilmiş ticari faaliyetlerin öncüsü olması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim giriş kısmında değinildiği üzere Ege Havzası'ndaki ticaret ve göç rotaları, binlerce yıllık bir teknik ve bilgi birikiminin neticesidir. Mezolitik Çağ, hem en erken teknelerin ortaya çıkışı, hem de erken denizcilik tekniklerinin ve güzergâhlarının geliştirilmiş olması açısından Eskiçağ Ege denizciliği için bir milat olarak kabul edilebilir.

3. NEOLİTİK ÇAĞ'DA EGE HAVZASI

Prehistorik Ege Havzası'nda en önemli teknolojik atılımların görüldüğü evre, Neolitik Çağ'dır. Ege'nin Neolitiği, sırasıyla akeramik, erken, orta ve geç adı altında dört dönem altında incelenmektedir. Neolitik Çağ'ın son evresini oluşturan Geç Neolitik Dönem, kimi zaman I ve II olarak iki gruba ayrılabilmektedir. Bu dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihleri üzerinde tartışmalar sürmektedir ve tarihlendirmeler çalışmalar arasında ufak da olsa

[40] Sampson, "The Aegean Mesolithic…", ss. 67-70.
[41] Sampson, "The Aegean Mesolithic…", ss. 68-79.
[42] A.R. Robinson, W.G. Leslie, Alexander Theocharis, Alex Lascaratos, "Mediterranean Sea Circulation", *Oceanography,* Vol. 27, 2001, ss. 1-19.
[43] M. Kaczanowska, J.K. Kozlowski, "Chipped Stone Artifacts", *The Cave of Cyclops: Mesolithic and Neolithic Networks in the Northern Aegean, Greece. Vol. 1, Intra-Site Analysis, Local Industries, and Regional Site Distribution,* INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2008, s. 172.

farklılıklar gösterebilmektedir. Fakat bu çalışmada ağırlıklı olarak daha önceden verilen tablolardaki tarihlendirmeler temel alınacaktır. Bu doğrultuda kronolojik açıdan incelendiğinde Ege'de etkili olan ilk dönem, Akeramik Neolitik Dönem'dir. Yakındoğu'nun çoğu bölgesinde Neolitik Çağ ile özdeşleştirilen çanak-çömlek imalatı ve kullanımına henüz rastlanılmayan bu dönem, Ege'de kabaca MÖ 7000-6500 arasındaki 500 yıllık dönemi kapsamaktadır.[44]

3.1 Akeramik Neolitik Dönem (MÖ 7000/6800-6500)

Mezolitik Çağ'dan itibaren gelişen denizcilik teknolojisi, Ege Havzası boyunca yaşanan teknolojik atılımlar ve bu yeni teknikler sayesinde üretilen araç-gereçlerin bölgeler arasında daha hızlı ve kolay bir şekilde yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, özellikle Neolitik Dönem itibarıyla bölgedeki coğrafyalar arasındaki teknoloji farkının meydana getirdiği dönemsel farklılıkları daha dar bir kronolojik dilime hapsetmiştir. Ege'deki akeramik dönem, en erken örneklerini Girit ve Yunan anakarasında vermektedir, Girit'te tespit edilebilen en erken kalıcı yerleşimler MÖ 7000 dolaylarına tarihlenilmektedir. Bu yerleşimcilerin Girit'in dışından, muhtemelen Ege adaları ya da Anadolu'dan geldikleri ve beraberlerinde evcilleştirdikleri hayvanlarını da getirdikleri kabul edilmektedir.[45]Bu durum iki bölgeyi de akeramik dönemin beşiği yapmaktadır.[46] Her ne kadar Prekeramik[47] buluntular, Yunan anakarasında nispeten daha erken bir döneme tarihlense de söz konusu zaman dilimi geniş bir aralığı kapsamamaktadır.

Akeramik kavramı, genel bir ifadeyle Neolitik Çağ'ın çeşitli özelliklerini taşıyan, fakat topraktan çanak-çömlek üretimine geçip-geçmediklerinin eldeki veriler ışığında tespitinin zor olduğu toplumları ve zaman dilimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ege Havzası'nda bu dönem çok uzun sürmemiş olmasına rağmen çeşitli kazı alanlarında Akeramik Dönem'e

---

[44]Bennet, Galaty, "Ancient Greece: Recent Developments…", s. 82

[45] Alan Peatfield, "Ritual and Religion in Neolithic Crete?", *Decoding Neolithic Atlantic and Mediterranean Island Ritual,* G. Nash, A. Townsend (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2016, s. 176; Mehmet Özdoğan, "Archaeological Evidence on the WestwardExpansion of Farming Communitiesfrom Eastern Anatolia to theAegean and the Balkans", *Current Anthropology,* Vol. 52, S. 4, 2011, ss. 415-430.

[46] Agathe Reingruber, "Preceramic, Aceramic or Early Ceramic? The radiocarbon dated beginning of the Neolithic in the Aegean" *Documenta Praehistorica,* Vol. 42, Ljubljana, 2015, s. 149; Peter D. Tomkins, "Time, Space and the Reinvention of the Cretan Neolithic", *Escaping the Labyrinth. The Cretan Neolithic in Context,* V. Isaakidou, P. Tomkins (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2008, ss. 21-48.

[47]Prehistorik terminolojide, Akeramik ve Prekeramik, benzer fakat kıstas bakımından ayrı olarak kullanılan iki terimdir. Prekeramik, herhangi bir şekilde seramikten imal edilen çanak-çömlek varlığının tespit edilemediği dönemleri ifade etmekteyken Akeramik, genel bir ifadeyle kronolojik açıdan bir bölgenin bulunduğu geniş coğrafyada seramik kullanımı ve çömlek imalatı bilgisinin var olmuş olabileceği, fakat yine de yapılan kazılarda herhangi bir veriye rastlanmayan dönemleri ifade etmektedir. Kabaca İki terim de, seramik buluntulara rastlanılmayan dönemleri ifade etmektedir. Çalışmamızda bu iki kavram, bir bütün olarak ele alınmıştır.

ait buluntular gün yüzüne çıkarılmıştır. Girit'teki Knossos, Mora'daki Franchthi Mağarası ve Teselya'daki Gediki, Soufli, Sesklo gibi kazı alanları, bölgenin Akeramik Devri'ni yansıtan örnekler barındırmaktadır.[48]

Özellikle ilerleyen çağlarda ön plana çıkacak ve Minos uygarlığının merkezi olacak olan Knossos'un kurulduğu alan üzerinde Akeramik özellikler gösteren ilkel, öncü bir yerleşim alanının izleri mevcuttur.[49] Bu sit alanı, Knossos üzerinde tespit edilebilen en erken yerleşim örneği olması nedeniyle önemlidir. Akeramik Dönem'de Anadolu, Ege'deki diğer bölgelere kıyasla ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi, Neolitik bir döneme girildiğinin göstergesi olan ilkel tarımın en eski örneklerinin önemli bir kısmının Batı Anadolu kıyısında kümelenmesidir. Ulucak Höyük, Kuruçay Höyük ve Bademağacı Höyük gibi Neolitik özellikler gösteren yaklaşık 26 arkeolojik kazı alanının[50] bir kısmının Akeramik Dönem sınırları içinde olduğu tartışması sürmektedir. Anadolu'nun yanı sıra Akeramik Dönem'in Yunanistan'da ne denli etkili olduğu, eldeki verilerin azlığı dolayısıyla gizemini koruyan bir sorudur.

Anadolu'nun bu dönemde ön plana çıkmasının sebepleri tartışılacak olursa Çatalhöyük faktörünün oynamış olabileceği rol göz önünde bulundurulabilir. MÖ 8. Binyıldan itibaren bölgedeki Neolitik yerleşimlerin en erken sistematik örneğini teşkil eden Çatalhöyük, Anadolu için Neolitik dönemin başlangıcının da sinyallerini vermekteydi. En erken yerleşimin MÖ 7400 civarlarına tarihlendiği Çatalhöyük, erken dönemlerinde Akeramik özellikler göstermekteydi.[51] Batı Anadolu'da tespiti yapılan erken dönem Neolitik yerleşimlerin de tarihlendirmelerinin Çatalhöyük ile örtüşmesi ve bu yerleşimlerin de Akeramik özellik göstermesi, bölge insanlarının Anadolu'nun iç kesimlerinde Neolitik yaşama önceden geçiş yapmış topluluklar ile kurdukları etkileşimlerin sonucunda özellikle ilkel tarım konusunda elde ettikleri teknikleri Anadolu'nun batısına taşımış olabilecekleri fikrini doğurmaktadır. Özellikle de Balkanlar'a tarımın ve dolayısıyla da Neolitik kültürün temel olarak Anadolu

[48]Reingruber, "Preceramic, Aceramic or…", s. 149.
[49]Katerina Douka, Nikos Efstratiou, M.M. Hald, et al. "Dating Knossos and the arrival of the earliest Neolithic in the southern Aegean", *Antiquity,* Vol. 91, S. 356, ss. 304-321; Reingruber, "Preceramic, Aceramic or…", s. 147-158.
[50]Özdoğan, "Archaeological Evidence on…", s. 420.
[51] Andrew Fairbairn, "A history of agricultural production at Neolithic Çatalhöyük East, Turkey", *World Archaeology,* Vol. 37, S. 2, 2005, s. 202; Amy Bogaard, Dragana Filipovic, Andrew Fairbarn et al., "Agricultural innovation and resilience in a long-lived early farming community: the 1,500-year sequence at Neolithic to early Chalcolithic Çatalhöyük, central Anatolia", *Anatolian Studies,* Vol. 67, 2017, ss. 1-28.

üzerinden yayıldığı düşünüldüğünde[52] Neolitik yaşam tarzının Anadolu'dan itibaren Ege'nin batı kesimlerine doğru doğudan batıya bir güzergâhta yayıldığı çıkarımı yapılabilir. Bu da Akeramik Neolitik yerleşimlerin neden Ege Havzası'nda özellikle Anadolu'nun batı kıyılarında kümelendiğini açıklamaktadır.

Yakın dönemde yapılmış bir dizi araştırma, MÖ 9. binyıldan başlayarak tarım ve beraberinde getirdiği Neolitik kültürün Avrupa'nın iç kesimlerine Anadolu ve Ege üzerinden yayıldığını ortaya koymaktadır.[53] Akademik çevrelerce uzun bir zaman boyunca tartışmaların odağı olmuş bu husus, günümüz itibarıyla hem genetik hem arkeolojik verilerle sabit haldedir. Bu verilerin ışığında Anadolu'nun Ege ve Avrupa Neolitiği'nin beşiği olduğu ifade edilebilir. Netice itibarıyla Ortadoğu'da en erken örneklerini gözlemlediğimiz tarım, Anadolu üzerinden Ege Havzası'na, sonra da yine Anadolu ve Ege üzerinden de kuzey-kuzeybatı doğrultusunda seyrederek Avrupa'nın iç kesimlerine yayılmıştır.

3.2 Erken/Keramik Neolitik Dönem (MÖ 6500-5800)

MÖ 7. binyılın ilk yarısının son dönemlerinde Ege'deki Neolitik topluluklar, topraktan elde ettikleri kil aracılığıyla seramik araç-gereçlerin en erken örneklerini üretmeye başlamışlardır.[54]Bunun neticesinde kısa sürede bölgede gelişmeye başlayan çanak-çömlek endüstrisi, Akeramik Neolitik'ten Erken Neolitik Çağ'a geçişin de başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönem, Ege genelinde gözlemlenen yerleşim yerlerinin sayısının önemli ölçüde artışına sahne olmuştur. Akeramik Neolitik itibarıyla gerek bilgi ve teknik aktarımı, gerek Ege dışından gelmiş göçler aracılığıyla Ege'nin dört bir yanına yayılan tarım ve hayvancılık teknikleri, çömlek imalatının da ortaya çıkışı ile birlikte çoğu topluluğu yerleşik yaşamı benimsemeye itmiştir. Bu dönemde özellikle Yunanistan'da Teselya gibi düzlük ve tarıma elverişli bölgelerde yoğun Neolitik yerleşim kümelenmeleri göze çarpmaktadır.[55] Nitekim Neolitik yaşam tarzını benimsemiş insan toplulukları için temel kıstas artık

[52]Özdoğan, "Archaeological Evidence on the Westward…", ss. 415-430; Raiko Krauß, Elena Marinova, Hanne de Brue, Bernhard Weninger, "The rapid spread of early farming from the Aegean into the Balkans via the Sub-Mediterranean-Aegean Vegetation Zone", *Quaternary International,* Vol. 496, S. 30, 2017, ss. 1-18.
[53]Zuzana Hofmanova et al., "Early Farmers from across Europe directly descended from Neolithic Aegeans", *PNAS,* Vol. 113, S. 25, 2016, ss. 6886-6891; Eva Fernandez, Alejandro Perez-Perez, Cristina Gamba et al., "Ancient DNA Analysis of 8000 B.C. Near Eastern Farmers Supports an Early Neolithic Pioneer Maritime Colonization of Mainland Europe through Cyprus and Aegean Islands", *PLOS Genetics,* Vol. 10, S. 6, 2014, ss. 1-16.; Gülşah Merve Kılınç, Ayça Omrak, Füsun Özer et al., "The Demographic Development of the First Farmers in Anatolia", *Current Biology,* Vol. 26, 2016, ss. 2659-2666.
[54]Lily Bonga, "Early ceramic styles and technologies in the Aegean and the Balkans: retrospect and prospects", *Documenta Praehistorica,* Vol. 46, 2019, ss. 158-160.
[55]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 368-370

avlanabilecek hayvan ya da toplanabilecek yabani bitki bolluğu değil, bölgelerin tarıma olan elverişlilikleri ve arazi bereketliliğidir.

Bu dönemde ilk örneklerini gördüğümüz düzenli ve kalıcı yerleşim yerlerinin temel özellikleri, çoğunlukla nehir havzaları üzerinde konumlanmış olmalarıdır. Tarımın doğal olarak suya bolca ihtiyaç duyan bir faaliyet olması ve havzaların su açısından bol yapısı, Neolitik toplumlar için ideal arazi türünü oluşturmuştur. Kuzey Yunanistan'ın İmatya bölgesinde bulunan ve yerleşim tarihi MÖ 6250-6050 arasına konumlandırılan [56] Nea Nikomideia yerleşimi, Erken Neolitik Dönem Egesi'ndeki tipik bir tarım yerleşiminin temel özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Kerpiçten yapılmış, taş temelli, dikdörtgen biçimli evler, bu evlerin yanında bulunan ve üretilen tahılın muhafazası için kazılmış depolama çukurları, buğday ve arpa gibi tahılların tarımı, koyun, keçi ve domuz bakıcılığı, cilalı taşlardan imal edilmiş araç-gereçler ve sade çömlekler ile Nea Nikomideia, iyi korunmuş bir örneği temsil etmektedir.[57] Yine yakın bölgelerde tespit edilmiş ve yapılan çalışmalarla Erken Neolitik yerleşimlerin temel özellikleri hakkında önemli veriler edindiğimiz Sesklo, Dimini, Makriyalos ve Vourvoura gibi merkezler, Ege'nin Erken Neolitik yapısını anlamada kilit rol oynamaktadır.

Erken Neolitik Dönem'de dikkat çeken başka bir husus, Neolitik yerleşimlerin özellikle Yunanistan coğrafyasındaki kümelenme alanları arasındaki farklılıklardır. Söz konusu yerleşimler açısından son derece zengin olan Kuzey Yunanistan'a kıyasla güney bölgelerinde uzun süreli yerleşim belirtileri gösteren alanlar yok denecek sayıdadır.[58] Tespit edilebilen noktalardaki yerleşimlerin yapıları, Teselya ve Makedonya'daki örnekler ile kıyaslandığında daha basit ve kısa ömürlüdür. Bu farklılığın ana nedeninin arazi yapısı olduğuna inanılmaktadır. Bahsedildiği üzere Teselya, bu dönemde en fazla yerleşim kümelenmesinin görüldüğü alandır. Bölgenin geniş ve görece düz ovalardan oluşan jeomorfolojik yapısının tarıma olan elverişliliğini artırdığı düşünülürse bu yaklaşımın kendi içinde tutarlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim Yunan anakarasının güneyinde engebenin fazla olması, tarih boyunca bölgedeki tarımsal faaliyetleri olumsuz etkilemiştir.

[56]John Bintliff, "The Plain of Western Macedonia and the Neolithic Site of Nea Nikomedeia", *Proceedings of the Prehistoric Society,* Vol. 42, 1976, ss. 241-262; Robert J. Roden, "Excavations at the Early Neolithic Site at Nea Nikomedeia, Greek Macedonia (1961 season)", *The Prehistoric Society,* Vol. 28, S. 11, 1962, ss. 267-288.
[57]Roden, "Excavations at the…", ss. 267-288; Bintliff, "The Plain of Western…", ss. 241-262.
[58] Bonga, "Early Ceramic styles…", s. 159; Agathe Reingruber, "Early Neolithic Settlement patterns and exchange networks in the Aegean", *Documenta Praehistorica,* Vol. 38, 2011, s. 292.

Paleolitik Çağ'dan beri düzenli aralıklarla kullanılmış Franchthi Mağarası'ndan elde edilen çeşitli buluntular,[59] kuzeye kıyasla daha basit bir Erken Neolitik kültürün yanı sıra başka bir detaya da ışık tutmaktadır. Ortaya çıkartılan obsidyen araç-gereçlerin bolluğu ve geniş kullanım yelpazesi, Mora genelinde obsidyenin elde edilebileceği alanların az olduğu bilgisi ile bir arada değerlendirildiğinde, bu maddenin Yunan anakarasına denizaşırı yerlerden gelmiş olabileceği hipotezini kuvvetlendirmektedir. Elimizdeki bilgiler dâhilinde Mezolitik Çağ'da ilk deniz taşıtlarının ortaya çıkışı ile birlikte oluşmaya başlayan Ege denizcilik ağının Erken Neolitik Dönem itibarıyla daha sistematik bir yapıya evirildiğine, özellikle de Kiklad Adaları'ndan elde edilen obsidyen ve çakmaktaşı gibi doğal maddelerin ticari faaliyetler için kullanılmaya başlandığına dair veriler bulunmaktadır.[60]

Ege Havzası'ndaki obsidyen kaynakları mercek altına alındığında, üç merkezin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ikisi Kiklad Adaları'ndaki Melos ve Antiparos adaları, diğeri de On İki Adalar grubuna bağlı olan Giali adasıdır.[61] Obsidyenin volkanik kökenli yapısı, bu maddenin yalnız faal volkanik faaliyet gösteren ya da geçmişte göstermiş bölgelerde bulunabilmesine neden olmaktadır. Bu üç ada da ya doğrudan volkanik yapıda (Melos, Giali) ya da yüksek volkanik aktivite tarafından çevrilmiş vaziyettedir (Antiparos). Bu adalar arasından özellikle Melos, obsidyen üretimi konusunda ön plandadır.

Obsidyenin zarif, kırılgan fakat keskin ve kolay şekillendirilebilir yapısı gereği prehistorik toplumlarca kullanılmış olabileceği düşüncesi, uzun süre araştırmacıların üzerinde kafa yorduğu bir konu olmuştur. Bu husus hakkındaki nesnel veriler, İngiliz arkeolog Colin Renfrew ve meslektaşları J.R. Cann ve J.E. Dixon'un öncülük ettiği çalışmalar neticesinde 1960'lı yıllarda yürütülmüş bir dizi araştırma ile gün yüzüne çıkartılmıştır.[62] Ege Havzası boyunca birçok kazı alanında tespit edilen obsidyen, doğası gereği ağırlıklı olarak kesici alet kullanımında kullanılmıştı. Kolay parçalanabilen bir yapıya sahip olmasına karşın parçalandığında dahi keskin yapısını kısmen koruyabilen, ayrıca doğru teknikle

[59]Catherine Perles, *The Early Neolithic in Greece,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 204; Douka, Perles, Valladas, Vanhaeren, Hedges, "Franchthi Cave revisited…", ss. 1131-1150; Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part I", ss. 45-88; R. P., J. L. A., Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part II", ss. 253-292.
[60]Angeliki Pilali-Papasteriou, "The Materials and Artifacts in the Exchange Network of the Prehistoric Aegean", *Ionics,* Vol. 9, S. 1, 2003, s. 1; Mailinta Tsampiri, "Obsidian in the Prehistoric Aegean: Trade and Uses", *Bulletin Geological Society of Greece,* Vol. 53, 2018, ss. 28-49.
[61]Tsampiri, "Obsidian in the Prehistoric …", ss. 31-35.
[62]J.R. Cann, Colin Renfrew, "The characterization of obsidian and its application to the Mediterranean region", *Proceedings of the Prehistoric Society,* Vol. 30, 1964, ss. 111-133; J.R. Cann, J.E. Dixon, C. Renfrew,"The Sources of the Saliagos Obsidian", *Excavations at Saliagos: Near Antiparos,* BSA Supplementary Vol. No.5, Athens, 1968,105-107.

şekillendirildiğinde de son derece keskin ve işlevsel olan obsidyenin işlenişi için prehistorik toplumlar bir dizi farklı yöntem kullanmışlardır. Taş gibi sert objelerde güç uygulayarak doğrudan yontma, boynuz ya da kemikten yapılmış araçlarla daha dolaylı bir biçimde, yavaş şekilde yontma ya da Neolitik Çağ'dan itibaren görülmeye başlanan ve cilalı taşlardan yapılmış kesici diğer aletler kullanılarak yontma gibi yöntemler, obsidyenin işlenişinde en sık başvurulmuş metotlar arasındaydı.[63]

Neolitik Çağ'da Ege adaları ve Yunanistan arasındaki obsidyen hareketliliği, gerçekte prehistorik devrin en erken dönemlerine kadar uzanan bir etkileşimin yalnızca bir ayağını oluşturmaktadır. Bölgede şimdiye dek tespiti yapılabilen en erken obsidyen kullanımı, Franchthi Mağarası'nda rastlanmıştır ve Üst Paleolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir.[64] Bu devirden itibaren Neolitik Çağ'a kadar kullanımı ve hareketliliği takip edilebilen obsidyenin Erken Neolitik Çağ itibarıyla ticari faaliyetlerde kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Her ne kadar kesin tespiti zor ve hakkındaki tartışmaların devam edeceği bir konu olsa da, Ege'deki obsidyen ticaretinin Neolitik Çağ'da başlamış olabileceğini destekleyecek faktörler masaya yatırılabilir. Burada dikkat çeken husus, Ege adaları ile Yunanistan ve Anadolu gibi bölgelerin arasındaki teknoloji ve ekonomik faaliyetlerdeki farklılıklardır. Bilindiği kadarıyla Erken Neolitik'te başta Kiklad Adaları olmak üzere Ege'deki adalar, henüz tamamıyla Neolitik bir hayat tarzını benimsemiş değildi.[65] Mezolitik Çağ'dan itibaren başta keçi olmak üzere hayvan yetiştiriciliği yapılmaktaydı fakat bu dönemde adalardaki temel ekonomik faaliyetlerden biri, tarımın yokluğu sebebiyle ticaretti. Ege Adaları'nda tarımın geç bir dönemde görülmeye başlanmasının temel sebebinin Güney Yunanistan örneğinde olduğu gibi arazi yapısıyla bağlantısı muhtemeldir.

Adaların küçük, engebeli ve coğrafi yakınlığa rağmen Yunanistan ve Anadolu'ya kısayla görece izole konumları, ileri düzey tarım tekniklerinin bölgeye geç ulaşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Melos, Thera ve Kimolos gibi adaların volkanik kökenleri sebebiyle bereketli toprak yapısına sahip olmalarına rağmen yüksek engebeli yapıları, Güney Yunanistan örneğinde olduğu gibi tarıma elverişli arazi miktarında sınırlamalara neden

[63]Tsampiri, "Obsidian in the Prehistoric…", s. 35.
[64]Tsampiri, "Obsidian in the Prehistoric…", s. 36; Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part I", ss. 45-88; R. P., J. L. A., Jacobsen, "Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part II", ss. 253-292.
[65]Perles, *The Early Neolithic in Greece,* s. 113.

olmuştur. Dolayısıyla ada sakinlerinin tarımsal üretimin yokluğunun yol açtığı eksiklikleri ticari faaliyetler ile gidermeye çalıştıkları düşüncesi,[66]göz ardı edilmemelidir.

3.3 Orta Neolitik Dönem (MÖ 5800-5300)

MÖ 6. binyılın ilk çeyreğinden itibaren Ege'de özellikle hâlihazırda önemi nüfusu barındıran yerleşim yerlerinde üst bir Neolitik kültüre geçişin yaşandığı gözlemlenmektedir. Artan nüfusun etkisiyle Erken Neolitik Dönem'deki basit ve köy büyüklüğündeki yerleşimler, alan ve nüfus bakımından büyümeye başlamış, artan nüfusa yetecek tarımsal üretimin sürdürülebilmesi adına insanlar, atalarından aldıkları bilgi ve teknikeri yeni metotlarla harmanlayarak Orta Neolitik Dönem'e geçişin fitilini ateşlemişlerdir. Erken ve Orta Neolitik Dönemler arasındaki ilişkinin bu denli bağlantılı ve doğrudan olması, kimi zaman dönemlerin bir arada fakat iki ayrı aşama olarak ele alınabilmesine sebebiyet verebilmektedir. Çalışmamızda her ne kadar iki dönem ayrı olarak ele alınacak olsa da değineceğimiz yenilik ve atılımların temelinin Erken Neolitik Çağ'a dayandığı unutulmamalıdır.

Orta Neolitik Dönem yerleşimlerin harita üzerindeki kümelenmelerine bakıldığında Erken Neolitik yerleşimleri ile ya iç içe oldukları, ya da yakın mesafelerde kümelendikleri görülmektedir. Erken Neolitik Dönem'de çok sayıda yerleşime ev sahipliği yapmış olan Teselya'nın bu dönemde de yerleşim sayısı bakımından başı çektiği anlaşılmaktadır.[67] Bu bölgede tespit edilebilen yaklaşık 120 adet Erken Neolitik yerleşim, yine bir o kadar tespiti yapılabilmiş Orta Neolitik yerleşimle karşılaştırıldığında aralarındaki ortalama uzaklığın beş kilometre olduğu ve Erken Neolitik'te yerleşilmiş olan yerleşimlerin %75'lik bir kısmının Orta Neolitik Dönem'de de kesintisiz olarak kullanıldığı görülmektedir.[68] Teselya dışındaki bölgeler incelendiğinde yerleşim yeri sayısındaki azlık ve dağınıklık göze çarpmaktadır. Yunanistan'ın güney kesimlerinde, özellikle Mora'daki yerleşimler mercek altına alındığında kalıcı nitelikler göstermekten uzak, fakat bunun yanı sıra mevsimsel olarak kullanılmaya müsait yerleşimler ön plana çıkmaktadır. Yerleşimlerin kümelendikleri noktaların mevsimsel değişiklikler ile bağlantılı olması, insanların tarımdan ziyade hayvancılığı temel ekonomik faaliyet olarak kullandıkları sonucunu doğurabilir.

[66]Catherine Perles, Turan Takaoğlu, Bernard Gratuze, "Melian obsidian in NW Turkey: Evidence for Early Neolithic Trade", *Journal of Field Archaeology,* Vol. 36, S. 1, 2011, s. 44.
[67] Athanasia Krahtopoulou, "Current Approaches to the Neolithic of Thessaly", *Archaeological Reports,* Vol. 65, 2019, ss. 73-85.
[68]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 368.

Burada tespiti yapılmış yerleşimler, konargöçer toplulukların mevsimsel olarak kullandıkları güzergâhlar üzerinde kümelenme eğilimindedir. [69] Bu durum, bölgedeki yerleşimlerin tarım gibi kalıcı yerleşim gerektiren faaliyetlerden çok farklı mevsimlerde bölgeler arasında hareket ettirilen hayvan sürülerinin ve insan gruplarının kısa süreli yerleşimleri için kullanılmış olabileceği ihtimalini ön plana çıkarmaktadır. Anakaranın dışında, Kiklad Adaları'nda herhangi bir Orta Neolitik yerleşimin izlerine rastlamak güçtür. [70] Bölgenin Orta Neolitik Çağ'da da henüz Neolitik bir kültüre geçiş yapamamış olması, daha önceden saydığımız olumsuz faktörlerin devamlılığı ile bağlantılıdır. Bu çağda da adalardaki temel ekonomik faaliyet hayvancılık ve ticaretten oluşmaktaydı.

Buna zıt olarak Neolitik yaşam biçimine büyük ölçüde geçiş yapmış Yunanistan'da, özellikle orta ve kuzey kesimlerinde gözlemlenen yerleşim yerlerinin kendilerine özgü bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar bazen bölgesel, bazen de yerleşimler arasında daha küçük ölçekli olarak görülebilmektedir. Örneğin Teselya'daki yerleşimlerde gün yüzüne çıkartılan bazı ev kalıntılarına bakıldığında, bu yapıların mimari tarz bakımından civar coğrafyalarda benzerine rastlanılmayan bir stilde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Yakındoğu'daki çoğu Neolitik yerleşimlerdeki yapılar incelendiğinde kerpiçten yapılmış tuğla blokları ve taşların temel yapı malzemelerini teşkil ettiği görülürken Yunanistan'daki yerleşimlerde "wattle and daub" adı verilen yeni bir tekniğin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.[71] Türkçeye "örgü ve sıva" şeklinde çevirebileceğimiz bu isimlendirme, ahşap gibi malzemelerin ince şekilde kesilip esnetilerek birbirine örülmesiyle oluşturulan ve yapının dış cephesini saran kafes benzeri bir yapının yine ahşap kirişlerle sağlamlaştırılmasının ardından yüzeyinin kerpiç benzeri yapışkan maddeler ile sıvanması işlemine verilmektedir. Bölgedeki kimi yapılar geleneksel kerpiç tuğlalar ile yapılmışken kimi yapılar da örgü ve sıva tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Bu tekniğin Yunanistan'da ilk kez tespit edilmiş olması, bunun yerel bir icat olabileceğini göstermektedir.[72] Burada değinilmesi gereken husus ahşabın yapılarda birçok farklı alandaki kullanımıdır. Yakındoğu'nun büyük kısmında karşımıza çıkan geleneksel Neolitik ev stillerinin aksine Yunanistan'da bazı ev ve yapılar, ahşaptan zeminlere, sütunlara ve çatılara sahipti.

[69]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 370
[70]Jack L. Davis, "Review of Aegean Prehistory I: The Islands of the Aegean", *American Journal of Archaeology,* Vol. 96, S. 4, 1992, ss. 699-756.
[71]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 370
[72]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 370

Orta Neolitik Dönem'deki üretim faaliyetleri incelendiğinde çömlekçiliğin gelişerek ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde üretilen çanak ve çömleklerde şekil, renk ve tasarım açısından önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Teselya'daki çeşitli Erken ve Orta Neolitik yerleşimlerinde elde edilen iyi korunmuş çömlek örnekleri incelendiğinde, çömleklerde kırmızı, açık kırmızı, sarımtırak, pembe ve kahverengi renkli killerin kullanıldığı, çömleklerin sırlı (angoblu)[73] yapıda olduğu, kullanılan killerin bir kısmının kalkerli, bir kısmının kalkersiz yapıda olduğu ve kırmızı rengin çömleklerde sık kullanıldığı tespit edilmiştir.[74]Ayrıca, her ne kadar bu durum her zaman geçerli olmamış olsa da çanak-çömlek üretiminin özellikle bu iş için inşa edilmiş atölyelerde yapıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Batı Teselya'daki Maguola Rizava kazı alanında ortaya çıkartılan yapıda tespit edilen kerpiç tuğlalar ile çevrelenmiş büyük fırınların çömlek pişirme işleminde kullanılmış oldukları düşünülmektedir.[75]Bu tür atölyelerin en ilkel örnekleri, Erken Neolitik Çağ'dan itibaren görülmeye başlamış olabilir. Fakat Orta Neolitik itibarıyla bazı yerleşim yerlerinde çanak-çömlek üretiminin artık endüstriyel bir boyuta evirildiği aşikârdır. Bu tür fırınlarda 800 derecenin üstündeki sıcaklıkları elde etmenin mümkün hale gelmesi, vazo, çanak ve çömlek gibi seramik yapılı ürünlerin üretim niteliği ve niceliğinde önemli artışa sebep olmuş, daha büyük de daha farklı yapılardaki seramik ürünlerin gelişen üretim teknolojileri ile üretimleri kolaylaşmıştır. Orta Neolitik Dönem itibarıyla seramik ürünler üzerindeki süs, dekorasyon ve boyama çeşitliliğinde önemli ölçüde bir artış göze çarpmaktadır.[76]Bu durum kolaylaşan ve standartlaşan üretim metotlarına yorulabilir. Nitekim üretimin daha seri olmadığı ve zahmetli durumlarda üretilen çömlekler, ağırlıklı olarak salt amaçlarına hizmet etmesi için üretilmiş ürünlerdi. Erken Neolitik Dönem'de tespit edilebilmiş en erken çanak-çömlek örnekleri sade ve basit yapıdayken sonraki dönemlere ait örneklerde dekorasyon ve boya işlerine gösterilen özen bu durumu destekler niteliktedir.

Erken-Orta Neolitik Dönem'de göze çarpan başka bir husus ise Yunanistan'da gerçekleşmiş taş ticaretidir. Burada bahsedilen taşlar genel itibarıyla bilinen ve herhangi bir yerden elde edilebilecek taşlar değil, andezit gibi ender rastlanan dokulara sahip yüzey

[73]İngilizce tabiri "slipware" olan sırlı ya da astarlı çömlekler, bir kısmı angob adı verilen ve genelde su, kil ve yoğunluk artırıcı diğer maddelerin karışımıyla elde edilen sıvımsı bir çamur ile sıvanan seramik türleridir. Çömlek astarlamanın farklı sebepleri ve amaçları olsa da söz konusu yerleşim yerlerinden elde edilen örneklerde dekoratif amaçlarla astarlanmış çömleklerin ön planda olduğu anlaşılmaktadır

[74]Vasso Rondri, Eleni Asderaki-Tzoumerkioti, "The "management" of painted and monochrome pottery of Neolithic Thessaly, Central Greece: technology and provenance" *Proceedings of the 6 th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry,* 2013, ss. 5-6.

[75]Athanasia Krahtopoulou, Anastasia, Dimoula et al., "The discovery of the earliest specialised Middle Neolithic pottery workshop in western Thessaly, central Greece", *Antiquity,* Vol. 92, S. 362, 2018, ss. 1-7.

[76]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 381.

kayaları ya da değirmen taşı olarak kullanılacak, sıradan kayalardan daha sert yapıdaki taşlardır. Bu tür kayaların belirli bölgelerde bulunması, söz konusu ürünler için zamanla talep oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bunun bir sonucu olarak Yunanistan boyunca değerli taş ticareti için kullanılmış güzergâhların ortaya çıktığı bilinmektedir.[77]

Orta Neolitik itibarıyla Yunan anakarasında yürütülmüş ticari faaliyetler mercek altına alındığında takası yapılan ürünler, genel hatlarıyla üç grup altında incelenebilir:[78]

A- İşlenmiş, cilalanmış taş araç-gereçler: Belirti bir standarda sahip olmayan, farklı tekniklerle işlenmiş taştan araç-gereçler. Bu pazar bölgede geniş bir yayılım alanına sahipti ve ticaretine en sık rastlanılan objelerdi.

B- Seramik Ürünler: Ticaret hacmi görece daha azve yayılım alanı daha sınırlı çanak, çömlek ve vazolar. Ürünlerin stil ve yapıları bölgelere göre farklılık göstermeye meyillidir. Orta Neolitik Dönem'de seramik ticaretine fazla rastlanmamaktadır. Bunun temel sebebinin gelişen imalat teknolojilerinin bu ürünlerin yerel üretimini fazlaca kolaylaştırmış olması olabilir.

C- Taş mühürler ve vazolar, deniz kabuğu ya da taştan imal edilmiş süs eşyaları: Ağırlıklı olarak sembolik değere sahip, sosyal statü göstergesi eşyalardır. Geniş bir yayılım alanına sahip olmasına karşın çok az örnek gün yüzüne çıkartılmıştır.

Bu ürünler arasında özellikle mühürler ve süs eşyalarının üzerinde durulması önemlidir. Nitekim mühür, genellikle otorite ve hükümranlık kavramları ile bağlantılı bir araçtır. Orta Neolitik Çağ itibarıyla bölgede taş mühürlerin görülmeye başlanması ilkel düzeyde de olsa bir otoritenin varlığına işaret edebilmektedir. Bu durum da bizi proto-devlet benzeri oluşumların bölgedeki en erken örneklerinin Orta Neolitik itibarıyla görülmeye başladığı sonucuna ulaştırabilir. Bir diğer ihtimal de bu mühürlerin çeşitli ürün ya da malların sahipli olduğunu belirtmek için kullanılmış olabileceğidir. Bu ihtimalin doğruluğunun kabul edilmesi durumunda da özel mülkiyet kavramının gelişmeye başladığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra taş ve kabuklardan yapılmış ve toplumun her kesimi tarafından sahip olunamayacak enderliğe sahip olan takı ve süs eşyalarının varlığı, bu dönemden itibaren Yunanistan'da sınıfsal tabakalaşmanın oluşmaya başladığına işaret edebilmektedir.

Söz konusu mühürlerin kökeni üzerine değinecek olursak, genel itibarıyla bölgede en erken mühür örnekleri, Çayönü ve Çatalhöyük'te bulunmuş olup MÖ 7500-6500 arasına

[77]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 383.
[78]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 384.

tarihlendirilmektedir.[79] Anadolu ve Yunanistan'da gün yüzüne çıkartılan mühür örnekleri, yapı ve tarz bakımından birbirleri ile örtüşür niteliktedir. Yan görünümleri huni şeklini andıran ve sap kısmından mühür kısmına gidildikçe genişleyen mühürlerin taban kısmı, spiralimsi bir yapıya sahiptir.[80] Bu gibi veriler, mühürlerin Ege'nin diğer bölgelerine Anadolu üzerinden geçtiğine işaret etmektedir. Her ne kadar Anadolu'nun kuzeybatı kesimlerindeki höyüklerde herhangi bir mühür örneğine rastlanılmamış olsa da Ege'de mevcut olan denizcilik ve ticaret ağı aracılığıyla mühür teknolojisinin Yunan anakarasına taşınmış olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bu dönemde Ege adaları ve Girit'te herhangi bir mühür örneğine rastlanılmamış olması, bu gereçlerin aktif kullanımı için belirli sosyal ve ekonomik gerekliliklerin olduğu ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim bahsedildiği üzere Ege'de gelişmiş tarım teknikleri ve görece yüksek nüfusa sahip Orta Neolitik yerleşimleri, Yunanistan'ın kuzeyi ve Anadolu'nun orta-batı kesimlerinde kümelenmiştir. Mühürlerin salt bu bölgedeki yerleşimlerde karşımıza çıkması,[81] Ege'de Orta Neolitik itibarıyla üretim fazlası ve nüfus bolluğu tecrübe eden yerleşimlerde siyasi otorite ve/veya özel mülkiyet kavramının gelişmeye başladığına işaret eden başka bir delil olabilir. Bu gibi sosyal ve siyasi değişim ihtimalleri ile Orta Neolitik, Ege için pek çok yeniliğin gözlemlendiği bir çağ olmuştur.

3.4 Geç Neolitik ve Kalkolitik Dönem (MÖ 5400/5300-4500/3200)[82]

MÖ 6.yüzyıl itibarıyla Ege Havzası'nda ortaya çıkan yeni çömlek stilleri, daha da genişleyen yerleşimler ve gelişen teknikler, bölgedeki Neolitik kültürün daha üst bir aşamaya evirildiğini göstermektedir. Yunanistan'da yapılan kazılarda elde edilen ve karbon tarihlendirmeleri Geç Neolitik Çağ'ı işaret eden, çoğunlukla siyah yüzeyli, çakıl taşı gibi objeler ile cilalanmış yeni çömlek ve vazo örnekleri, bu dönem itibarıyla yaygınlaşmaya başlamıştır.[83]Anadolu'da özelikle bu dönem itibarıyla yerleşim niceliğinde artış görülmeye başlamış, çoğunlukla Gediz ve Menderes Nehirleri çevresinde kümelenme eğilimi gösteren yerleşimler, Neolitiğin son döneminin Anadolu'daki varlığını gözler önüne seren

[79]Clemens Lighter, "Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research", *How Did Farming Reach Europe – BYZAS 2,* Clemens Lighter (ed.), Ege Yayınları, İstanbul, 2005, s. 67; Ayrıca Bkz. Ali Umut Türkcan, "Is it goddess or bear? The role of Çatalhöyük animal seals in Neolithic Symbolism", *Documenta Praehistorica,* Vol. 34, 2007, ss. 257-266.
[80]Lighter, "Western Anatolia in the…", s. 68.
[81]Lighter, "Western Anatolia in the…", s. 69.
[82]Ege'nin prehistorik kronolojisinde I. ve II. Dönem adı altında iki parça olarak incelenen Geç Neolitik Çağ, genellikle Final ya da Son Neolitik Dönem adıyla anılan bir dönem ile de bölünmektedir. Kabaca MÖ 4500-3200 yıllarındaki Kalkolitik devri kapsayan bu zaman aralığı, yapısı itibarıyla bölgede Geç Neolitik ve Erken Tunç Çağı arasında bir geçiş sürecini oluşturduğu için Geç Neolitik Çağ'dan ayrı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada Son Neolitik Dönem Kalkolitik Çağ başlığı ile aynı bağlamda Geç Neolitik Dönem altında incelenecektir.
[83]Demoule, Perles, "The Greek Neolithic…", s. 387.

örnekleridir.[84]Yunanistan'ın kuzey kesimlerindeki çeşitli yerleşimler Geç Neolitik hakkında önemli bilgiler sunarken Güney Yunanistan'da geçmiş çağlardan itibaren süregelen hayvancılığa dayalı, konar-göçer ekonomiye dayalı yaşam tarzının etkisini artırdığı gözlemlenmektedir. Bunun en önemli göstergesi, Geç Neolitiğin I. Dönemi itibarıyla bölgedeki mağara kullanımında gözlemlenen önemli artıştır.[85] Nitekim önceden de belirtildiği üzere hayvan sürüleri ile mevsimsel olarak hareket halinde olan insan toplulukları, dinlenme ve geçici konaklama gibi aktiviteleri için bu mağaralardan yararlanmışlardır. Düzlük alanlarda yer alan yerleşimlerin yazın yaşanan kuraklıklar sebebiyle çok sayıda sürüyü besleyemeyecek duruma gelmesi, kışın da özellikle Mora'nın yüksek dağlarının mevsimsel koşullar nedeniyle barınılamayacak duruma olması, bölgedeki hayvancılığın hacmini sınırlandırmıştır. Bu durum da yerleşim nüfusunda ve dolayısıyla da boyutunda büyük bir artışın önüne geçmiştir. Ege Adaları'nda özellikle bu dönem itibarıyla yerleşim sayısında gözlenen artış, bölgenin Neolitik yaşam tarzına geçişini gösterir niteliktedir.[86]

Mevzu bahis bölgeler arasından ilk olarak Anadolu'yu ele alırsak, Gülpınar, Kumtepe, Beşik-Sivritepe, Kulaksızlar, Demircihöyük gibi birçok yerleşimin ön plana çıktığı görülmektedir. Yerleşimlerde yapılan kazılarda elde edilen seramik ürünlerde detaylı boyamanın yokluğu, bu buluntuların Geç Neolitik Dönem'e ait olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.[87]Kalkolitik Dönem'e kadar bölgede boyanarak dekore edilmiş seramik ürünlere rastlanmamış olması, Kalkolitik Çağ'ı bu nitelikleri taşıyan ürünlerin ilk örneklerinin itibaren görülmeye başladığı sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla Anadolu'daki Geç Neolitik – Kalkolitik ayrımı, bu örnekte olduğu gibi elde edilen buluntuların detayları ile ilişkilidir.

Bahsedildiği üzere Anadolu'nun batısında kümelenen çok sayıda yerleşim mevcuttur. Bu yerleşimlerden elde edilen buluntular kimi zaman benzerlik göstermesine karşın kimi zaman da özgün yapı ve tasarıma sahiptir. Bölgedeki Geç Neolitik yerleşimlerin karşılaştırmasını yapmak yerine bize Anadolu'nun bu dönemindeki tipik bir yerleşim örneğini veren Gülpınar'da elde edilen buluntuları değerlendirmek daha kısa ve öz bir anlatıma olanak sağlayacaktır. Günümüz Çanakkale ilinin Ayvacık ilçesinin güneybatısında konumlanan Gülpınar yerleşimi, sulak ve alüvyonlu arazisi ile tarıma son derece elverişli bir yapıda olması

[84]Lighter, "Western Anatolia in the…", s. 62.
[85]Fanis Mavridis, "The Late Neolithic cultures of the Aegean archipelago with special reference to the Cyclades: Connecting strategies of space use", *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC.* Soren Dietz, Fanis Mavridis, Turan Takaoğlu et al. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2018, s. 381.
[86]Mavridis, "The Late Neolithic cultures…", s. 383.
[87]Lighter, "Western Anatolia in the…", s. 64.

ile ideal bir Neolitik yerleşim örneğidir.[88] Gülpınar'da gün yüzüne çıkartılan yaklaşık 1200 türden seramik eşya incelendiğinde el yapımı ve cilalı ile cilasız olmak üzere iki çanak-çömlek tipi karşımıza çıkmaktadır.[89] Yunanistan'daki örnekleri ile benzer cilalamaya tabi tutulan ve siyahımsı yüzeyleri ile öne çıkan bu seramikler, Anadolu üzerinden Ege'nin diğer coğrafyalarına yayılma ihtimali olan bir başka tekniğin temsilcileri olabilir. Ayrıca bazı çömlek ve seramik örnekleri incelendiğinde bazılarının tabanında dokumacılığa ışık tutabilecek tekstil parçaları ve izler tespit edilmiştir.[90]Bunlara ek olarak kazılarda tespit edilen ağırşak örnekleri, Anadolu'daki kimi Geç Neolitik Dönem yerleşimlerinin tekstil üretiminde ileri konumda olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Genel itibarıyla Anadolu'daki Neolitik Dönem'in önemli bir temsilcisi olan İzmir'deki Ulucak Höyük, Geç Neolitiğin de dâhil olduğu süreçte bölgede yürütülen hayvancılık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eldeki veriler incelendiğinde Anadolu'da, hayvancılığın başını çeken türler arasında sığır, domuz ve koyun-keçi gibi küçükbaş hayvanlar bulunmaktadır.[91] Bu hayvanların dağılımına bakıldığında küçükbaş hayvanların Erken Neolitik Çağ'dan beri ön planda olduğu, bu sıralamanın sığır ve domuzlar tarafından takip edildiği görülmektedir. Anadolu'daki yerleşimlerde tarım ve hayvancılığa bağımlı durum, çiftçiliğin yanı sıra çobanlık ve sürü gütme ile ilişkili faaliyetlerin de hayati öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.[92] Güdülen hayvan türleri bakımından Anadolu, Ege'nin diğer bölgeleri ile ortak paydada buluşmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere hayvancılık ve belki de güdülen hayvan türleri, Anadolu üzerinden Ege'ye yayılmıştır.

Anadolu haricinde Geç Neolitik Dönem'de ön plana çıkan bölgelerden biri de Girit'tir. Özellikle Geç Neolitiğin ileri safhası olan Son Neolitik Dönem'de Girit'teki yerleşim kümelenmeleri ve tercihlerinde birtakım değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bunlar arasında en göze çarpanı, ova ve düzlüklerde yoğunlaşan yerleşimlerin görece daha yüksek rakımlı tepe ve dağ yamaçlarına kaymasıdır.[93] Girit'in doğusunda yer alan Katalimata

[88]Turan Takaoğlu, "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad", *Hesperia*, Vol. 75, 2006, s. 292.
[89]Takaoğlu, "The Late Neolithic...", ss. 295-305.
[90]Takaoğlu, "The Late Neolithic…", s 307.
[91]Canan Çakırlar, "The evolution of animal husbandry in Neolithic central-west Anatolia: the zooarchaeological record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, Izmir, Turkey)" *Anatolian Studies,* Vol. 62, 2012, s.8. Ayrıca Bkz. Dragana Filipovic, *An archaeobotanical investigation of plant use, crop husbandry and animal diet at early-mid Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia,* The Institute of Archaeology, University of Oxford (Doktora Tezi), 2012.
[92]Çakırlar, "The evolution of animal…", s. 9.
[93]Keith Branigan, "Late Neolithic Colonization of the Uplands of Eastern Crete", *Neolithic Society in Greece,* Paul Halstead (ed.), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999, ss. 57-64.

yerleşim alanı, bu değişimin en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. Adadaki bu değişimle bağlantılı olabilecek bir başka durum da özellikle Geç Neolitiğin ilerleyen dönemlerinden itibaren görülmeye başlanan yüksek güvenlikli, savunması kolay yerleşim yerlerinin oluşumudur. Ada nüfusunda görülen ani artış da üzerinde durulması gereken bir başka meseledir.[94] Geç Neolitik itibarıyla gözlemlenen yerleşim sayısındaki hızlı artış, yukarıda saydığımız sebepler ile bağlantılı olabilir. Nitekim toplulukların görece daha bereketli ve sulak düzlükleri bırakarak daha engebeli bölgelere doğru bir çeşit "kolonizasyon" faaliyetine girişmiş olmaları, belki de artan nüfus dolayısıyla düzlük alanlardaki tarım arazilerinin kontrolü için yaşanmaya başlayan çatışmaların bir sonucuydu. Bu bağlamda yerleşimlerin daha yukarı bölgele taşınması, hem savunma avantajı sağlayacak, hem de konum itibarıyla daha geniş bir alanın gözlenebilmesi olanağını sağlayacaktı. Tespit edilmiş yerleşimlerin özellikle savunulabilir olarak tasarlanan yapıları, bu durumu doğrular niteliktedir. Orta Neolitik Çağ'da Girit'te karşımıza çıkan başka bir durum ise adaya özellikle Ege Adalarından ve muhtemelen Anadolu'nun güneybatı kıyılarından gelen göç dalgasıdır.[95]Bu dönemden itibaren Girit'in çeşitli bölgelerinde gün yüzüne çıkartılan çanak-çömlek örneklerinin özellikle On İki Adalar bölgesindeki seramik örnekleriyle büyük benzerlikler göstermesi, geçmişte araştırmacıları muhtemel bir göç senaryosu üzerine yoğunlaşmaya itmiştir.[96] Adada görülmeye başlayan benzer yapı ve stildeki seramik ürünlerin belki de Geç Neolitik itibarıyla iki bölge arasında artan ticaret hacminin bir neticesi olabileceği de üzerinde durulması gereken bir yaklaşımdır. Fakat Girit'in özellikle bu dönemde yaşadığı nüfus artışı da göz önünde bulundurulduğunda seramik ürünlerdeki benzerliğin salt iktisadi etkileşimlerden çok diğer faktörlerle de bağlantılı olabileceği gerçeği, göç hipotezinin çoğunlukla kabul görmesine neden olmuştur.

Girit'teki Geç Neolitik Dönem iktisadi yapısı, Knossos'ta yapılan kazılar neticesinde elde edilmiş bulgular ışığında kabaca anlaşılabilir. Fakat bu hususta yerleşimler arası farklılıkların olabileceği ve tek bir örnekten elde edilen verilerin bütün bir bölge için geçerli olmayabileceği de göz ününde bulundurulmalıdır. Neolitik bir yerleşim olması sebebiyle Knossos'un da tarım etrafında şekillenen bir ekonomisi olduğu aşikârdır. Fakat burada yapılan tarımın ortalama bir Neolitik yerleşime kıyasla daha farklı bir yapıda olduğu

[94]Krzystof Nowicki, "Settlement patterns and social organisation in Crete during the Final Neolithic and the beginning of the Bronze Age (ca. 3700–3000 BC)", *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC.* Soren Dietz, Fanis Mavridis, Turan Takaoğlu et al. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2018, s. 405.
[95]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 179.
[96]Krzystof Nowicki, "The End of Neolithic in Crete", *Aegean Archaeology,* Vol. 6, 2002, Warsaw, s. 68.

düşünülebilir. Çünkü Knossos'un konum itibarıyla Girit'in en az yağış alan bölgelerinden birinde bulunması, sadece sonbahar ve kışın ekimi yapılabilen tahıl ve bitkilere dayalı bir tarımsal üretimi mümkün kılmaktaydı.[97] İlkbaharda ekimi yapılan tarım ürünlerinin Knossos'un coğrafi şartları neticesinde gerekli mevsimsel yağışları alması ve Akdeniz iklimi dolayısıyla sıcak geçen yazların kuraklığını atlatabilmesi olası değildi. Neolitik Çağ boyunca Knossos'un çevresindeki arazilerde tarımının yapıldığı bilinen tahıl ve bitkiler arasında buğday, gernik (Kavılca buğdayı), siyez, arpa, mercimek, çim, yabani yulaf ve malva bulunmaktaydı.[98] Knossos'ta tarımı yapılan ürünler incelendiğinde hem insanlar, hem ve besi hayvanları için gıda üretimi yapıldığı görülmektedir. Çimen, yulaf ve malva gibi bitkilerin insanlar açısından besin değeri düşük gıdalar olması ve hâlihazırda tahıl üretiminin varlığı, bu bitkilerin yetiştiriciliğinin daha çok hayvan gıdası olarak kullanıldığına işaret edebilir. Fakat Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen veriler dikkate alındığında bu dönemde buğday, arpa ve üzüm gibi tahıl ve ürünlerin yokluğu göze çarpmaktadır.[99] Orta Neolitik Dönem'den itibaren gözlemlenen tarımsal ürün çeşitliliğinin düşüşü hususunda kesin bir neden bulmak güç olsa da, bölge toplumunun zaman içinde çeşitli faktörler neticesinde tarımsal üretimde farklılıklara gittiği açıktır. Neolitik Girit'in iklim ve bununla bağlantılı olarak mevcut bitki türleri hususunda günümüzden farklı olduğu ortadadır. Bunun önemli göstergelerinden biri de adanın günümüzde önemli bir zeytin üretim merkezi olmasına karşın Neolitik Çağ boyunca (ki buna Geç Neolitik de dâhildir) özellikle Knossos çevresinde herhangi bir zeytin izine rastlanmamış olmasıdır.[100] Zeytin ağaçlarının yokluğunun, Girit'teki toplulukları hayati öneme sahip yağları keten gibi diğer bitki türlerinden elde etmiş olabilecekleri ihtimalini doğurmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, Neolitiğin son dönemlerinde Girit'in sosyal durumunda çeşitli değişiklikler de göze çarpmaktadır. Neolitik boyunca Girit'te yapılan kazılarda sistematik bir inanç sistemine dair güçlü deliller elde edilememiştir.[101]Fakat Geç Neolitik'ten başlayarak, belki de artan yerel nüfus ve Ege Adaları'ndan gelen göçlerin de etkisiyle tespit edilebilen figürler, çeşitli cenaze ve defin ritüelleri ile seremoniyel ziyafetler, adadaki inanç sistemi hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Nitekim artan nüfus, daha kompleks bir sosyal-kültürel yapıyı da beraberinde getirmiştir. Akeramik Neolitik Dönem'den itibaren Girit'te çeşitli heykelcikler gün yüzüne çıkartılmaktadır. Geç Neolitik Çağ'da nicelik

[97]Anaya Serpaki, "The Economy of Neolithic Knossos: The Archaeobotanical Data", *The Neolithic Settlement of Knossos in Crete: New Evidence for the Early Occupation of Crete and the Aegean Islands",* N. Efstraitou, A. Karetsou, M. Ntinou (ed.), INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2013, s. 65.
[98]Serpaki, "The Economy of Neolithic…", s. 67.
[99]Serpaki, "The Economy of Neolithic…", s. 87.
[100]Serpaki, "The Economy of Neolithic…", s. 91.
[101]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 174.

bakımından artış gözlemlenen bu heykelcikler, çeşitli insan figürlerinde, kilden yapılmış, renkleri pembe ile siyah arasında değişebilen ve tespit edilen en büyük ve en küçük örnekler temel alındığında 2 ila 9 cm arası boylardadır.[102]Bu figürlerin şekli incelendiğinde çoğunun antropomorfik, yani insan yapısına benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir. Her ne kadar insanı andıran figürlerin Eskiçağ tarihi ve arkeolojide çoğunlukla tanrı ya da tanrıça sembolizmi barındırdığı kanısı hâkimse de Girit'te elde edilen figürlerin dini arka planı tartışmaya açık bir konudur. Neolitik Çağ'ın önemli bir bölümünde adada hâkim olan dini anlayışın tam olarak bilinememesi ve figürlerin Akeramik Dönem'e kadar uzanan geçmişleri göz önünde bulundurulduğunda bu figürlerin herhangi bir dini figürü temsil edip etmediğini net olarak ifade edebilmek mümkün değildir. Fakat elde edilen bazı figürlerin kadınsı karakteristik özelliklere sahip olması, Neolitik Girit'te kadınlık, doğurganlık ve bereket ile ilişkilendirilen bir tanrıça figürü olabileceği hususunda iddialara sebep olmuştur. Sir Arthur Evans, 1921 tarihli yapıtında Girit'in bu döneminde Yunanistan ve Anadolu'da olduğu gibi bir "ana tanrıça" figürünün varlığı hakkında olumlu fikir belirtmiştir.[103]Daha sonra R.W. Hutchinson, 1938'de bu tanrıça figürünü ileride Yunan mitolojisinde doğumla ilişkilendirilen Eileithia ile ilişkilendirmiştir.[104] Gerçekten de benzer dönemlerde Anadolu'da Çatalhöyük, Yunanistan da ise Sesklo gibi yerleşimlerde izine rastlanan ana tanrıça figürünün Girit'te de bulunuyor olması, düşük ihtimalli bir hipotez değildir. Özellikle üzerinde durulduğu üzere Geç Neolitik itibarıyla Anadolu gibi bölgelerden göç almış olan adada, o zamana kadar bulunmama ihtimali olan tanrıça figürünün bu göçlerle gelmiş olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Fakat somut delillerin yetersizliği, bu fikirleri kesin yargılardan çok teori ve hipotezler olarak sınırlandırmaktadır.

Adanın dini yapısını anlamlandırmada değerlendirilebilecek başka bir yöntem ise ölü gömme biçimleri ve şayet tespiti yapılabiliyorsa, cenaze merasimlerini mercek alına almaktır. Fakat Neolitik Girit, bu hususta da çok az veri sunmaktadır. Adadaki insan kalıntıları incelendiğinde ikincil gömüt alanlarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bulunan insan kemiklerinin çoğunun düzensiz bir şekilde ve gömü alanlarından çok mağaralarda ortaya çıkartılması, Neolitik ve belki de Tunç Çağı'nın erken dönemlerinde Girit'te defnedilen cenazelerin daha sonra çıkartılarak çeşitli ritüeller ya da ikinci bir defin işlemi için başka

[102]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 179.
[103]Sir Arthur Evans, *The palace of Minos: a comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos,* Macmillan, London, 1921, ss. 50-52.
[104]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 180.

yerlere taşınmış olabileceğini düşündürmektedir.[105] İnsan kalıntısı tespit edilen bazı mağaraların çeşitli gruplar tarafından belirli dönemlerde yerleşildiğine dair bulgular bulunmaktadır. Bu durumda Girit toplumunun fazlasıyla komünal bir yapıda olduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü yerleşim yerlerinde defnedilen insanların kalıntılarının çıkartılarak yine insanlar tarafından barınıldığı bilinen mağaralara götürülmesi, aile üyelerinin ölümden sonra bile ailenin bir parçası olarak kabul edildiği ve bir beraberlik göstergesi olarak hayatta olan aile mensuplarıyla birlikte taşındığını göstermektedir. Bu yaklaşım özellikle Anadolu ve Yunanistan'daki Neolitik topluluklar ile örtüşür özellikler taşımaktadır. Nitekim Çatalhöyük'te ölüleri yerleşim yeri sınırları dışında bir alan yerine sağlıklarında aileleri ile birlikte yaşadıkları evlerin altına gömme uygulamasının yanı sıra ikincil defin gelenekleri de hâkimdi.[106] Burada görülen durum her ne kadar başlangıcı itibarıyla Geç Neolitik Çağ'a kıyasla daha erken bir döneme tarihlendirilse de Mezolitik Dönem'den Akeramik Çağ'a geçiş sürecinde Anadolu'dan Ege'nin farklı bölgelerine yapılan göçlerde tarım ve hayvancılık tekniklerinin yanı sıra bu tür sosyal yapı ve geleneklerin de aktarılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulabilir.

Bu dönemde Girit'te mağaraların bir diğer önemi, tespit edilebilen yegâne kutsiyet merkezleri olmalarıdır. Geç Neolitik Dönem'de önemli dini değere sahip olan mağaralar, ikincil defin işlemleri ve çeşitli diğer ayinler için sıklıkla kullanılmıştır[107] İlerleyen dönemlerde, özellikle Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Minosluların bu mağara geleneğini Geç Neolitik toplumlarından miras alarak devam ettikleri düşünülmektedir. Bu hususta Kamares mağarası ve Ida Dağı'nda tespit edilen mağara örnekleri, adada mağara ritüellerinin ve mağaralara atfedilen kutsiyetin Minos döneminde de sürdürüldüğüne dair veriler barındırmaktadır.[108] Mağaralarda yürütülen ritüellerin yapısı ve içeriği hakkında elimizde çok az veri ve bilgi bulunmasına karşın Geç Neolitik Dönem'de Girit'te dini uygulama ve ayinlerin yapıldığı açıktır. Fakat adada dini uygulamalar ile bağlantılı çoğu verinin de Minos dönemi itibarıyla tespit edilebildiği unutulmamalıdır.

Geç Neolitik Dönem'de ekonomik ve sosyal açıdan ilerlemelerin gözlemlendiği bir başka bölge ise Ege Adaları'dır. MÖ 5300-3200 arasına tarihlenen bu dönemde adaların

[105]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 182.
[106]Scott C. Haddow, Christopher J. Knüsel, "Skull Retrieval and Secondary Burial Practices in the Neolithic Near East: Recent Insights from Çatalhöyük, Turkey", *Bioarchaeology International,* Vol. 1, S. 1-2, 2017, ss. 52-71.
[107]Alan Peatfield, "Ritual and Religion in…", s. 183.
[108]E.L. Tyree, "Diachronic Changes in the Minoan Cave Cult", R. Laffineur & R. Hägg (eds.), *POTNIA: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age,*Liège & Austin,ss. 39-50.

insanlar tarafından ilk defa kalıcı ve devamlı olarak yerleşildiği, MÖ 5. binyıl itibarıyla kalıcı yerleşim izi tespit edilebilmiş 27 ada ve sonraki binyılda bu sayıya eklenen 12 yeni ada ile birlikte tespit edilmiştir.[109] Kiklad ve Ege Adaları'nda Geç Neolitik Çağ, özellikle Salilagos (MÖ 5300-4200) ve Attika-Kephala (MÖ 4200-3200) kültürleri ile ilişkilendirilmektedir.[110]

Adalardaki ilk kalıcı yerleşim örneklerine Salilagos kültürü etki alanında bulunan adalarda rastlanmıştır. Ön plana çıkan yerleşimler Antiparos yakınında bu kültüre de adını vermiş Salilagos, Naksos adasındaki Grotta ve Zas mağaraları, Mikonos'taki Ftelia, Paros'taki Koukounaries, Amorgos'taki Minoan, Thera'daki (Santorini) Akrotiri ve Melos'taki Argilla ve Kouphi yerleşimleridir.[111] Yerleşimlerin ortalama nüfusu 100 kişi civarında olmakla beraber konumları, güvenlik ve denize ve tarıma elverişli arazilere yakınlık gibi kıstaslarca belirlenmiştir. Yerleşimler çoğunlukla ortak tarım teknikleri ve seramik stillerine sahiptir. Neolitiğin erken ve orta dönemlerinde yaygın olmayan tarımın bu dönemden itibaren bölge ekonomisine katkı sağlamaya başladığı görülmektedir. Elde edilen buluntular incelendiğinde Salilagos kültürüne bağlı yerleşimlerin Ege Havzası ile ticari faaliyetler yürüttükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Yunan anakarası örnekleriyle benzer seramik türleri, Giali'den geldiği düşünülen obsidyen, Anadolu ya da Balkanlar'dan temin edilmiş altın, Attika'dan ise (Yunanistan) gelen bakır örnekleri ile birlikte Anadolu ve Yunanistan kıyıları ile etkileşimi gösteren benzer çanak-çömlek örnekleri bu durumu doğrulamaktadır.[112]

Salilagos'taki yerleşim incelendiğinde üç tabakaya bölünmüş, üst üste binmiş durumda kalıntılar göze çarpmaktadır. En alt tabakadaki kazılarda bazı duvar parçaları, ocak kalıntıları ve çukurlar, orta tabakada dikdörtgen biçimli iki yapı ve ahır olduğu düşünülen dairesel bir yapı, üst tabakada ise daha geniş, savunma amaçlı inşa edildiği düşünülen duvarlar sahip dikdörtgen bir yapı gün yüzüne çıkartılmıştır.[113] Adalardaki yapıların genel hatlarıyla Anadolu ya da Yunanistan'daki mimari stiller ile örtüşmeyen mimarileri, bölge halkının çeşitli faktörler sebebiyle ada şartlarına uyumlu özgün bir mimari stil geliştirmiş olabileceklerini göstermektedir.

Her ne kadar tarımın bu dönem itibarıyla önem kazanmaya başladığı görülse de adalardaki temel ekonomik faaliyetin Akeramik Dönem'den beri süregelen hayvancılık

[109]Bkz. Helen Dawson, *Mediterranean Voyages – The Archaeology of Island Colonisation and Abandonment,* Left Coast Press, Walnut Creek, 2014.
[110]Ina Berg, *The Cycladic and Aegean Islands in Prehistory,* Routledge, Abingdon, 2019, s. 91.
[111]Berg, *The Cycladic and Aegean…,* s. 92.
[112]Berg, *The Cycladic and Aegean…,* s. 93.
[113]John E. Coleman, "The Chronology and Interconnections of the Cycladic Islands in the Neolithic Period and the Early Bronze Age", *American Journal of Archaeology,* Vol. 78, S. 4, 1974, s. 334.

olduğu söylenebilir. Ftelia'da yapılan kazılarda ele geçirilen çok sayıda hayvan kemiği, Kiklad Adaları'nda hangi hayvanlardan en sık faydalanıldığını ortaya koymaktadır.[114] Elde edilen 3741 kemik parçasının 3715 adedi (%84,9) koyun ve/veya keçilere, bunun içinden 608 tanesi salt koyunlara, 372 tanesi salt keçilere, ayrı olarak 446 tanesi (% 11,9) domuzlara ve 114 tanesi de (%3,0) ineklere aittir.[115] Bunların yanı sıra beş adet köpek ve bir adet sansar kemiğine rastlanılmıştır. Bu veriler incelendiğinde koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların Geç ve Son Neolitik Dönemlerde de adalarda en çok faydalanılan hayvanlar oldukları sonucuna varılmaktadır. Hayvancılığın adalarda görülmeye başlandığı Akeramik Çağ'dan beri küçükbaş hayvanların hayvancılıkta çoğunluğu oluşturduğu dikkati çekmektedir. Geç Neolitik'ten itibaren az sayıda tespit edilebilen inek ve sığır gibi büyükbaş hayvanların varlığı, büyükbaş hayvanların oranının tarımın ekonomide sahip olduğu pay ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koyabilmektedir. Adalarda bu sayının azlığı, bölgenin sistematik tarıma yeni geçmesi ve tarım arazilerinin Yunanistan ve Anadolu'ya kıyasla daha dar ve küçük olması sebebiyle toprakların sürülmesi için insan gücünün yeterli olması ile alakalı olabilir. Geniş otlak alanların azlığı da göz önünde bulundurulmalıdır.[116] Et ve süt gibi büyükbaş hayvanlardan temin edilebilecek besinlerin küçükbaş hayvanlardan da temin edilebilmesi, sığır ve ineklerin daha çok tarımla bağlantılı ağır işlerde kullanılmak üzere beslendiği düşüncesiyle bağlantılıdır.

Ege adalarında Geç Neolitik Çağ'a tarihlendirilmiş ve kronolojik olarak Salilagos'tan daha sonra gelen bir diğer kültür de Attika-Kephala kültürüdür. Yunanistan'ın güneydoğusunda bulunan Attika yarımadası, Eğriboz ve Saron Körfezi çevresindeki kazılarda birbirleri ile bağlantılı, belirli bir tasarımla cilalanmış çömlek örnekleri ve kırmızı dış kaplama ile kaplanmış seramiklerin tespit edilmesi, bölgede benzer nitelikleri taşıyan yerleşimlerin oluşturduğu bir kültür alanına işaret etmektedir.[117] Kiklad Adaları'ndaki bazı adaların da bu kültür sınırları içinde kaldığı kabul edilmektedir. Kea'daki Kephala kazı alanında bölgede ilk örneği teşkil eden yerleşimin dışında konumlanmış mezarlık örneği tespit edilmiştir.[118]Son Neolitik Dönem'e kadar adalarda düzgün bir defin işlemini işaret eden bulgulara rastlanılmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu veri, Attika-Kephala kültürünün önemli yeni uygulamalar barındırdığını ortaya koymaktadır. MÖ 4. binyılın son dönemlerinde kadar

[114]Nellie Phoca-Cosmetetau, "Economy and Occupation in the Cyclades during the Late Neolithic: the Example of Ftelia, Mykonos", *Horizon: a colloquium on the prehistory of the Cyclades,* N.J. Brodie, J. Doole, G. Gavalas, C. Renfrew (eds.), McDonald Institute for Archaeological Resarch, Cambridge, 2008, s. 38.
[115]Phoca-Cosmetetau, Economy and Occupation in…", s. 38.
[116]Phoca-Cosmetetau, Economy and Occupation in…", s. 40.
[117]Berg, *The Cycladic and Aegean…,* s. 95.
[118]John E. Coleman, *Keos I – Kephala,* J.J. Augustin, Glückstadt, 1977. s. 44.

bölgede etkisini sürdüren kültürler, bu tarihten itibaren tuncun kullanımının ortaya çıkarak yaygınlaşması sebebiyle etkilerini kaybederek zamanla Tunç Çağı'nın etkisi altına girmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM
TUNÇ ÇAĞI EGE UYGARLIKLARI VE ANADOLU İLE ETKİLEŞİMLER

1. ERKEN MİNOS DÖNEMİ'NDE GİRİT (MÖ 3300/3100-2150)

Bakır temelli metalurji teknolojisin Son Neolitik Dönem'den itibaren tespit edilebilmesine karşın Girit'te Tunç Çağı'nın bu alaşımın kapsamlı üretim ve işleme tekniklerinin adaya MÖ 3100 dolaylarında ulaşmasıyla başladığı bilinmektedir.[119]O zamana dek adada son derece kısıtlı ve ilkel şekilde yapıldığı görülen ve bakır gibi kolay şekil alabilen metallerle sınırlı kalan metal işlemeciliği, tunç teknolojisinin yaygınlaşması ile birlikte kısa sürede bölgedeki en önemli sosyo-ekonomik faaliyetlerden birine evirilmiştir. Tunç Çağı'nın adadaki ilk etkilerinin gözlemlendiği Erken Minos (EM) dönemi, kronolojik bakımdan EM I, EM II ve EM III olmak üzere üç ayrı başlık altında ele alınmaktadır.[120]EM II dönemi, kendi içinde EM IIA ve EM IIB olarak ayrılmaktadır. Erken Minos Dönemi, kronolojik olarak Prepalatial Dönem içinde kalmaktadır.[121]

Minosluların çalışmamız açısından önemi, Ege'de ortaya çıkan ilk uygarlık örneğini temsil etmeleridir. Zamanla merkezi otoritenin var olduğu bölgesel devletleşme sürecini bölgede ilk tecrübe eden toplum olan Minoslular, güçlerinin zirvesindeyken Ege'nin önemli bir bölümünü denizlerde sahip oldukları güç sayesinde doğrudan etkileri altına almışlardı. Anadolu da bu bölgeler arasındaydı. Knossos gibi erken şehirlerin temsil ettiği otorite ile güçlü askeri ve ticari filoların varlığı, nesiller boyunca aktarılarak binlerce yıl sonra var olmuş toplumlarca dile getirilen efsanelere dönüşmüştür. Klasik Dönem yazarlarından Herodotos ve Thukydides, eserlerinde Zeus ve Europa'nın oğlu, Girit'in efsanevi kralı Minos'un denizlere hükmettiğini, korsanlar ile mücadele ettiğini ve Ege'nin dört bir yanında koloniler kurduğunu anlatmaktadır.[122] Homeros, İlyada'da savaşa Mikenlerin safında katılan bölge ve şehirlerden bahsederken Knossos'u Miken döneminde dahi büyüklüğünü ve etki alanını koruyabilmiş önemli bir şehir olarak anmaktadır.[123] Yunan mitolojisinde adı geçen ve antik yazarlarca Girit

[119]Borja Legarra Herrero, "Recent developments in the study of Early Bronze Age Crete (Early Minoan period)", *Archaeological Reports,* Vol. 65, 2018-2019, s. 88.
[120]Borja Legarra Herrero, "About the Distribution of Metal Objects in Prepalatial Crete". *Papers from the Institute of Archaeology,* Vol. 15, 2004, s. 30.
[121]Minos kronolojisinde dönemler, adadaki sistematik devletleşmenin göstergesi olan sarayların varlığını temel alan daha kapsayıcı saray dönemleri ile sınıflandırılmaktadır. Bu doğrultuda üst dönemler Prepalatial (saray öncesi dönem), Protopalatial (öncül saray dönemi) ve Neopalatial (yeni saray dönemi) olarak üçe ayrılmaktadır. Erken Minos Dönemi, henüz devletleşmenin var olmadığı bir süreci kapsadığından Prepalatial dönem içinde sınıflandırılmaktadır. Çalışmamızda Minos kronolojisi, çoğunlukla *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean* adlı eserde verilen kronolojiyi esas almaktadır.
[122]Hdt. I. 171.2-3, III.122.2, VII.170.1, Thuc. I. 4, I.5.1, I.8.2.
[123]Hom. *Il.* II.646.

ile özdeşleştirilen Kral Minos figürünün bir zamanların görkemli Minos uygarlığını sembolize ettiğini iddia etmek, gerçek dışı bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim Minos'a atfedilen güçlü bir filoya sahip olarak Ege Denizi'ne hükmetmek ve bölgede çok sayıda koloni kurmak gibi nitelikler, Minos uygarlığının özelliklerini betimlemektedir. Dolayısıyla anlatılardaki Kral Minos figürünün Minos uygarlığının zamanla efsane ve dini öğeler ile harmanlanarak kişileştirilmiş bir yansıması olduğu ifade edilebilir. Anadolu'daki Miken etkisi, bir bakıma bölgedeki Minos izlerinin de ardılı konumundadır. Uygarlık temelinde, daha sonra Mikenlerce devralınan Ege ticaret ve denizcilik ağını ilk sistemleştiren Minosluların gelişim sürecini irdelemek önemlidir. Nitekim Giriş bölümünde üstünde durulduğu üzere Ege'deki etkileşim ve bağlantılar, tarih öncesi çağlara kadar uzanan bir aktarımın şekillendirdiği unsurlardır. İkinci bölümün ilk kısmında Tunç Çağı'nın başından itibaren Yunan anakarasında Miken egemenliğinin başladığı MÖ 16. yüzyıla kadar Minos uygarlığının doğuş, gelişim ve Ege'nin başat talassokrasisi olma süreci ele alınacaktır.

1.1 Erken Minos I (EM I) Dönemi (MÖ 3300/3100-2650)[124]

Tunç Çağı'nın adadaki ilk ayağını oluşturan Erken Minos I dönemi, tunç teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte kapanan Neolitik Çağ ile değişen sosyo-ekonomik yapı ve dinamikleri, bunun neticesinde de ilk izlerini gözlemlediğimiz Minos kültürünün doğuşunu temsil etmektedir.[125]Tunç üretimi bu devirde ilk kez endüstriyel boyuta ulaşmış ve tuncun, bakırın belirli bir ölçekte kalayla karıştırılarak elde edilebilen bir alaşım olması sebebiyle bu dönemden itibaren bu tür hammaddeler için Girit'te yüksek bir talebin oluşmasına sebep olmuştur. Girit'te Neolitik Çağ'daki sınırlı talebi karşılayabilecek miktarda bakır yatakları bulunmasına karşın EM I itibarıyla ihtiyaç duyulan ham bakırın çoğunlukla Kıbrıs ve Kiklad Adaları üzerinden temin edildiğini gösteren veriler mevcuttur.[126] Tunç Çağı ile birlikte önemli atılımların gözlemlendiği Girit ekonomisinin aynı durum neticesinde hammadde bakımından dışa bağımlı bir noktaya gelmesinin Ege ve Doğu Akdeniz'deki ticari faaliyetlerdeki hacmi artırdığı söylenebilir. Bu durum, Neolitik Çağ'da ilk şeklini alan Ege

[124]Çalışmamızın ilk bölümünde verilen tarihlendirme tablosunda Girit'teki Tunç Çağı'nın, dolayısıyla da EM I döneminin başlangıcı MÖ 3300 olarak verilmiştir. Genel kabul MÖ 3100/3300 arası dönem olmakla birlikte daha kesin bir tarihlendirme için genellikle MÖ 3100 başlangıç olarak alınabilmektedir. Fakat adadaki tunç temelli metalurjik faaliyetlerin başlangıcının MÖ 3300 civarına dayandığı düşünülmektedir. Bu tür farklı tarihlendirmelerde MÖ 3300 genellikle tunç objelerin imalatının başlangıcına, MÖ 3100 ise bu teknolojinin daha sistemli bir hale gelmesi neticesinde adadaki Tunç Çağı'nın başlangıcına atfedilmektedir.

[125] Barbara J. Hayden, "Final Neolithic-Early Minoan I/IIA Settlement in the Vrokastro Area, Eastern Crete", *American Journal of Archaeology,* Vol. 107, 2003, ss. 363-412; Rodney Castleden, *Minoans, Life in Bronze Age Crete,* Routledge, London, 2001, s. 4.

[126]Herrero, "About the Distribution…," s. 33.

ticaret ağının Tunç Çağı itibarıyla daha organize bir yapıya dönüşümüne de zemin hazırlamıştır.

EM I döneminde adadaki yerleşim yeri sayısında önemli bir artış göze çarpmaktadır. Yerleşim sayılarının Son Neolitik Dönem'e kıyasla Girit genelinde (bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte) ortalama birkaç kat artış gösterdiği gözlemlenmektedir.[127] Ayrıca Neolitik Dönem'in sonlarına dek insanlarca barınma için kullanılmaya devam eden mağaraların EM I itibarıyla terk edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, ani bir şekilde artış gösteren yerleşim sayısının Girit tarihinde ilk kez adadaki nüfusun büyük çoğunluğunu barındırabilecek düzeye eriştiğine işaret edebilir. Bu dönemin özelliklerini gösteren ve üzerinde çalışmaların yürütüldüğü yerleşimlere Photia Kouphota, Petras, Kephala, Mochlos, Kalo, Khorio, Poros Katsamba, Elenes Amariou, Phaistos ve Debla örnek olarak verilebilir.[128]

EM I dönemi yerleşimlerinin yapısı incelendiğinde niceliğin yanı sıra nitelik bakımından da gelişmelerin yaşandığı göze çarpmaktadır. Geç ve Son Neolitik Dönemler'de yerleşim sayıları ve nüfuslarında kısmı bir artış görülmekteydi, fakat bu yerleşimlerin ortalama boyutları mezralardan daha küçüktü. Girit'in Mesara bölgesindeki EM I yerleşimleri göz önüne alındığında ilk kez bu dönemde kırsal yerleşimlerin mezra büyüklüğüne eriştikleri anlaşılmaktadır.[129] Bu tür bilgilerin yanı sıra EM I dönemi yerleşimleri hakkında ilerideki dönemlere kıyasla bildiklerimiz çok daha azdır. Bu yerleşimlerin Orta ve Geç Minos (MM ve LM) dönemlerinde de devamlı olarak yerleşilmiş olmaları, daha eski dönemlere ait katmanların daha aşağıda kalmasına ve bu döneme ait kalıntıların da zamanla kaybolmasına yol açmıştır. EM I Girit'i hakkında elimizdeki bilgilerin önemli bir kısmı, yerleşimlerden çok insan gömütleri/mezarlıklardan gelmektedir. Girit'in doğu kıyısındaki Siteia yakınlarındaki Agia Photia'da gün yüzüne çıkartılan ve 252 mezara ev sahipliği yapan EM I ve EM II dönemlerine tarihlenen bir gömüt alanı, bu doğrultuda tespiti yapılabilen en önemli noktadır.[130]

Yapıda tespiti yapılan eşya ve objeler arasında vazolar, tunç hançerler, bir kılıç, balık kancaları, mızrak başı, taş baltalar, hayvanı andıran tılsımlar bulunmaktadır. Mezarlarda

[127]L. Vance Watrous, "Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period", *American Journal of Archaeology,* Vol. 98, 1994, s. 701
[128]Barry Molloy, Jo Day, Sue Bridgford, et al., "Life and Death of a Bronze Age House: Excavation of Early Minoan I Levels at Priniatikos Pyrgos", *American Journal of Archaeology,* Vol. 118, 2014, s. 308, Watrous, "Review of Aegean Prehistory III…" ss. 695-753.
[129]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 701.
[130]Watrous, "Reviev of Aegean…," ss. 701-702; Ayrıca Bkz. Costis Davaras, Philip P. Betancourt, *The Hagia Photia Cemetery I: The Tomb Groups and Architechture,* Casemate Group, 2004.

gündelik eşyaların tespiti, Ege ve Orta Doğu'daki çağdaş inanışlara benzer bir şekilde kişinin ölümden sonra dünyevi eşyalarına ihtiyaç duyabileceği inancının varlığına işaret etmektedir. Tespiti yapılan metal eşyaların Kiklad Adaları'ndaki örnekler ile benzer nitelikler göstermesi, önceden belirtildiği gibi bakır gibi metaller ile birlikte özellikle silah stillerinin de bu bölgeden Girit'e aktarıldığını göstermektedir.[131] Adada tespiti yapılan çeşitli mezarlıkların ya yapı ve içerdiği eşyalar bakımından Kiklad Adaları'yla örtüşen özelliklere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda iki bölge arasındaki yoğun etkileşim, yüksek bir ihtimaldir. Bu tür gömüt yapıları, Girit için görece yeni yaygınlaşmaya başlayan mimari tasarımları ifade etmektedir. Birinci bölümde belirtildiği üzere adada Geç ve Son Neolitik Dönem'de ölülerin mağaralara defnedilmesi geleneği hâkimdi ve bu gelenek Minos Dönemi'nin erken zamanlarında da karşımıza çıkmaktaydı.

EM I döneminde sayısında artış gözlemlediğimiz gömüt alanları ve mezarlar, artan nüfus ve kurulan çok sayıda yeni yerleşim yeriyle doğrudan ilişkilidir. Mağaraların terk edilerek kırsaldaki yerleşim yerlerinin tercih edilmeye başlanmasının sebeplerinden biri belki de mağaraların çoğunluğunun daha fazla defin işlemi için yeterli alana sahip olmamasıydı. EM I döneminde adada yaşanan ani nüfus artışı hususu mercek altına alındığında göçler, ortaya atılan savlar arasındadır.[132] Girit'in Neolitiğin son dönemlerinde yoğun göç aldığı bilinmektedir. Bu durum hâlihazırda Tunç Çağı'nda da devam etmiş olabilir. Phaistos gibi kimi yerleşimlerdeki yapı ve seramiklerin tasarım bakımından benzer tarihlerde Erimi Kültürü'nü yaşayan Kıbrıs'taki yapılar ile benzerlikler taşıdığına dair veriler bulunmaktadır.[133] Bu bilgiler, Kiklad Adaları'ndaki mezarlara benzer nitelikler taşıyan yeni Girit mezarları ile bir arada değerlendirildiğinde belirli ölçekteki göç hareketlerinden söz etmek mümkün hale gelmektedir. Fakat Geç Neolitik Çağ'ın aksine EM I döneminde adada yaşanan nüfus patlaması, yerleşim sayısındaki artış oranı göz önüne alındığında çok daha büyüktür. Dolayısıyla söz konusu nüfus artışının büyük oranla doğal bir şekilde gerçekleşmiş olduğu çıkarımını yapabiliriz.

---

[131]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 703.

[132]Peter Warren, "Crete, 3000-1400 B.C.: Immigration and Archaeological Evidence", *Bronze Age Migrations in the Aegean: Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory,* R. A. Crossland, Ann Birchall (ed.), London, 1973, ss. 41-47; Philip P. Betancourt, "The Impact of Cycladic Settlers on Early Minoan Crete", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry,* Vol. 3, No. 1, ss. 3-12; Ayrıca Bkz. Jeffery R. Hughey, Peristera Paschou, Petros Drineas et al., "A European population in Minoan Bronze Age Crete", *Nature Communications,* Vol. 4, S. 1861, 2013, ss. 1-7.

[133]S. Alexiou, "New Light on Minoan Dating: Early Minoan Tombs at Lebena", *Illustrated London News,* Vol. 237, S. 6314, 1960, ss. 225-227; Kıbrıs mezar tipleri için ayrıca bkz. Virginia R. Grace, "A Cypriote Tomb and Minoan Evidence for it's Date", *American Journal of Archaeology,* Vol. 44, S. 1, 1940, ss. 10-52.

Üretimin temel olarak tarım ürünlerine dayalı olduğu Neolitik ve Tunç Çağları'nda nüfus artış oranları, çoğunlukla üretim hacmi ile doğrudan ilişkiliydi. Tarımsal üretimde görülen artışlar ise genellikle tarımda benimsenen yeni teknik ve teknolojilerle bağlantılıydı. Girit'te de Son Neolitik Dönem ve EM I dönemleri arasındaki geçiş evresinde Girit'teki tarımsal üretim hususunda Son Neolitik Dönem'e kıyasla bir dizi yeni teknik ve atılım göze çarpmaktadır. Yapısal olarak daha sert toprakların sürülmesini sağlayan yeni kağnı teknolojileri, sütten peynir yapımının geliştirilerek yaygınlaşması, üzüm ve zeytin gibi Neolitik dönemde izine rastlanmayan yeni ürünlerin adada yayılması gibi yenilikler bu dönemdeki tarımsal üretim fazlasını açıklar niteliktedir.[134]

EM I dönemi ile özdeşleştirilen bir başka unsur ise bu döneme özgün, yeni seramik teknolojileri kullanılarak üretimli eserlerdir. Ada boyunca yayılan çeşitli mağara mezarlarda örneklerine rastlanan EM I tipi seramikler, ufak farklılıklar gösterebilmelerine karşın kimi ortak özelliklere sahiptir. Bu eserler koyu gri bir katmanla cilalanmış, açık renkli yüzeylere koyu renkli boyalar kullanılarak süslenmiş, doğrusal bir biçimde örüntülü olarak cilalanan, kupa ve kaideli kâselerden meydana gelmektedir.[135] Bu tür yeni seramik örnekleri için genellikle en fazla rastlandıkları yer olan Pyrgos'taki mezar mağarasından yola çıkarak Pyrgos seramikleri ismi verilmektedir. EM I döneminde Girit'te tespiti yapılan su testileri, geniş kâseler ve saklama kavanozları gibi diğer seramik örneklerinde ise silinmiş seramik (wiped ware) ve çizilmiş seramik (scored ware) teknikleri gözlemlenmektedir.[136][137]Neolitik çömlekleri ve diğer seramik örnekleri ile kıyaslandığında Tunç Çağı seramikleri, yapı ve dayanıklılık bakımından daha sert ve sağlam nitelikler göstermektedir.

EM I dönemine ait arkeolojik verilere Girit'in dört bir yanında rastlanmasına rağmen özellikle adanın orta bölgelerinde kümelenme göze çarpmaktadır. Bölgenin daha düzlük bir yapıda olması, verimli arazisi ile birleşince temel ekonomik faaliyetlerini Neolitik Çağ'dan beri tarımın oluşturduğu ada sakinleri için ideal bir bölge haline getirmiştir. Akeramik Dönem'den beri sürekli yerleşimin gözlemlendiği Knossos'un bu dönemde Girit'in en gelişmiş yerleşimi olduğu düşünülebilir. Fakat Knossos'un kuzeyinde, Ege Denizi'ne kıyıdaş

[134]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 704.
[135]David Wilson, "Early Prepalatial Crete", *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age,* Cynthia W. Shelmerdine (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 80.
[136]Wilson, "Early Prepalatial Crete", ss. 80-81.
[137]Silinmiş seramik (wiped ware) tekniği, seramik yüzeyinin çoğunlukla ıslak bir bez veya sünger ile silinerek pürüzsüz hale getirildiği bir tekniktir. Fazladan astarı gidermek ve/veya daha cilalı bir etki yaratarak boyalı motifleri daha belirgin hale getirmek için de kullanılabilir. Çizilmiş seramik (scored ware) tekniği ise seramiğin yüzeyinin kasıtlı olarak sivri aletler ile şekillendirilerek pürüzlü bir şekle sokulmasıdır. Genellikle sonradan eklenecek dekorasyon ya da astarın yüzeye daha iyi tutulması için yapılmaktadır.

olan Poros ya da Poros-Katsambas yerleşimi, Tunç Çağı'nın erken dönemlerinde adanın önde gelen yerleşimi olarak kabul edilebilir.[138] Knossos'ta tespiti yapılabilen EM I seramiklerinin neredeyse tamamının adaya özgü tasarıma sahip Minos çömlekleri olmalarına karşın Poros'ta elde edilen seramik ürünlerin yaklaşık üçte biri Kiklad Adaları'nın seramik tarzıyla örtüşmektedir.[139] Poros'un Knossos ve diğer çoğu yerleşimi geride bırakarak bölgedeki kilit yerleşim halini alması, Ege'deki ticaret ve denizcilik ağının artan önemi ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Nitekim Neolitik Çağ'da da Ege'de yarı-sistemleştirilmiş bir ticaret ağı olmasına karşın yerleşimlerin nitelikleri ve oynadıkları rol, salt tarımsal üretime, bununla bağlantılı olarak da büyüklük ve nüfus gibi kıstaslarca belirlenmekteydi. Fakat buradan anlaşılabileceği üzere, EM I dönemi itibarıyla ticaret rotaları aracılığıyla dış dünyayla sağlanan irtibatın ve beraberinde getirdiği iktisadi avantajların yerleşimlerin gelişimi ve öneminde önemli derecede pay sahibi olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Benzer gelişimin görüldüğü bir başka konum ise Girit in doğusunda yer alan Petras Kephala yerleşimiydi.[140]

EM I döneminde başlayan ve ileride Minos kültürünü doğuracak olan süreç, adanın iç kesimlerindeki yerleşimlerde yaşanan adaya özgün değişim ve gelişimler ile sahillerde konumlanmış liman yerleşimlerinin Ege'nin geri kalanıyla kurdukları iktisadi ve kültürel etkileşimler olmak üzere iki farklı kaynaktan beslenmiştir. Özellikle Girit'in kuzey sahillerinde konumlanmış yerleşimlerin bu hususta oynadıkları rol yadsınamaz derecededir. Poros, Kamplos, Keros-Syros ve diğer sahil yerleşimlerinde ticari faaliyetlerin gerçekleştiği özel alanlar tespit edilmiş, bu alanlarda çok sayıda obsidyen, taş ve metallere ait bulgular gün yüzüne çıkartılmıştır.[141] EM I döneminin sonlarına doğru ise Kiklad Adaları'ndan geldiğine inanılan malların sayısında artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. Kökeni Girit dışından olan malların adadaki dağılımında bazı durumlardaki eşitsizlik göze çarpmaktadır. Bahsedildiği üzere Kiklad kökenli olduğu düşünülen seramik ürünlerin yanı sıra liman yerleşimlerinde bulunan çeşitli ithal ürünler, ağırlıklı olarak bu yerleşimlere özgüydü ve adanın iç kesimlerindeki yerleşimlerde istisnai durumlar haricinde izlerine rastlanılmamaktaydı.

---

[138]D.E. Wilson, P. M. Day, N. Dimopoulou, "The Pottery from Early Minoan I–IIB Knossos and its Relations with the Harbour Site of Poros-Katsambas.", *Knossos: Palace, City State,* G. Cadogan, E. Hatzaki, A. Vasilakis (eds.), British School at Athens, London, 2004, ss. 67-74; Gilles Touchais, "Poros-Katsambas", *Bulletin de Correspondance Hellenique,* Vol. 123, S. 2, 199, s. 821.

[139]Wilson, "Early Prepalatial Crete", s. 82.

[140]Peter Tomkins, Ilse Schoep, "Crete", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 67; Yannis Papadatos, "The Neolithic-Early Bronze Age Transition in Crete: New Evidence from the Settlement at Petras Kephala, Siteia, *Escaping the Labyrinth. The Cretan Neolithic in Context,* V. Isaakidou, P. Tomkins (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2008, ss. 258-272.

[141]Tomkins, Schoep, "Crete", s. 113.

1.2 Erken Minos II (EM II) Dönemi (MÖ 2650-2200)

Çağdaş akademide EM II dönemi, genellikle EM IIA ve EM IIB olmak üzere iki ayrı alt dönem içinde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımdaki ana sebep, EM II döneminin ilk safhaları ile son safhaları arasında tespit edilen seramik eserlerdeki yapı ve stil farklılıklarıdır.[142] Dolayısıyla bu ayrım daha çok arkeoloji çevrelerince belirlenmiştir. Fakat çalışmamızda bu bölünmeye yer vermeyerek EM II döneminin ilk ve son safhaları boyunca gözlemlenen gelişmeler tek bir başlık altında ele alınarak kronolojik bir yaklaşımla irdelenecektir.

EM II, Erken Minos Dönemleri arasında etkisini en uzun süre hissettiren dönemdir. EM I dönemine kıyasla EM II, daha fazla arkeolojik veri sunması bakımından Girit'teki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik temelli değişimlerin daha detaylı takip edilebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu dönemde de yerleşim boyutları ve nüfuslarının büyüme eğilimine olduğu görülmektedir.[143] Fakat bu büyüme, EM I dönemindeki ani sıçramaya kıyasla daha yavaş bir hızda seyretmiştir. Ayrıca Ege'nin geri kalanı, özellikle Kiklad Adaları ile yapılan ticari faaliyetlerin hacim bakımından artış gösterdiği, Girit'teki Keros-Syros Grubu seramiklerinin Kiklad Adaları'nda eşzamanlı olarak tespit edilmiş Kastri Grubuna ait seramikler ile benzer yapıda olmalarından yola çıkılarak anlaşılmaktadır.[144]Arkeolojik veriler ışığında yerleşim kümelenmesi, yapısı ve büyüklüğü incelendiğinde Girit'in çoğu bölgesinde yeni yerleşimler ortaya çıktığı, sadece Phaistos bölgesi civarındaki yerleşim sayılarında bir düşüşün gözlemlendiği ve EM II yerleşimlerinin boyut olarak EM I yerleşimlerinden fark edilir derecede büyümediği anlaşılmaktadır.[145] Knossos gibi önemli yerleşimlerin bu dönemde nüfus ve alan bakımından da kayda değer bir büyüme yaşamadıkları bilinmektedir. Fark edilir ölçekteki gelişimler, sadece mezradan daha ufak boyutlardaki, birkaç küçük haneyi barındıran yerleşimlerde yaşanmıştır. Girit'in çoğu bölgesinde yerleşim sayıları ve dağılımındaki artış göze çarparken Phaistos bölgesindeki EM I yerleşimlerinin bir kısmının EM II döneminde var olmaması, bölge insanlarının görece daha ufak yerleşimleri terk ederek belirli bir yerleşimin etrafında kümelenmeyi tercih etmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Fakat bahsedildiği üzere yerleşimlerdeki büyüme oranının az olması, bu konuda kesin çıkarımlar yapmamızı engellemektedir.

[142]Wilson, "Early Prepalatial Crete", s. 87.
[143]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 705.
[144]Tomkins, Schoep, "Crete", s. 113.
[145]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 705.

Nüfus ve büyümenin EM I dönemine kıyasla düşük seviyede seyretmesi, yerleşim organizasyonu ve yapısında değişikliklerin yaşanmadığı anlamını taşımamaktadır. Nitekim EM II döneminde adadaki çoğu tarım alanlarının bir büyüme evresi yaşadığı anlaşılmaktadır.[146] Özellikle EM II döneminin ilerleyen zamanlarında yerleşimlerdeki organizasyon, mezra boyutundan çok köyleri andıran yapılara doğru evirilmeye başlamıştır. Bu değişimin etkileri EM II dönemi için ani olmasa da ilerleyen dönemlerdeki yerleşimlerde gözlemlenen gelişmelerin öncüsü niteliğindedir. EM II yerleşimlerindeki belirli yapılarda kendisini gösteren gelişmelerin takibi de ayrıca mümkündür. Knossos, Malia ve Phaistos gibi alanlarda yapılan çalışmalar, kimi binaların geniş bir avluyu çevreler biçimde inşa edildiğini göstermektedir.[147] Buradaki avlunun belki de yerleşim için sıradan konutlara kıyasla daha önemli işlevleri olan binaları bir arada topladığı düşünülebilir. İlerleyen dönemlerde de benzer nitelikte bina ve yapıların aynı kalıntılar üzerine inşa edilmiş olması, Minosluların yerleşimlerdeki belirli alan ve yapıların işlevlerini nesiller boyu devam ettirdiklerini gösterebilir. Orta Minos Dönemi itibarıyla bu yapıların üzerine eklemelerin devam ettiği ve zamanla Girit'te ilk saray benzeri diyebileceğimiz yapıların oluşumuna katkı sağladığı anlaşılmaktadır.[148]

EM II döneminin bir diğer önemli unsuru, ada boyunca tespit edilen geniş mühür kullanımıdır. Erken Minos mühürleri genellikle mezarlıklarda elde edilmesine karşın mühürleme işlemleri, cenaze gibi ayinsel uygulamalar dışında kullanılmaktaydı. Knossos'un batı avlu kısmında elde edilen iki mührün EM IIA dönemine tarihlendirildiği bilinmektedir.[149] Knossos'un yanı sıra Myrtos ve Trypeti gibi yerleşimlerde de mühürlere rastlanılırken bu mühürlerin tarihlendirmeleri görece EM II'nin sonlarına denk düşmektedir.[150]

Birinci bölümde de değinildiği üzere mühür tespiti, bir bölgedeki muhtemel sosyal değişimler hakkında önemli fikirler verebilmektedir. Mühür kullanımı genellikle üst tabakanın oluşumu ve şahsi mülkiyet kavramının şekillenmesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Mühürlerin Girit'in farklı noktalarında yakın tarih aralığına tarihlenerek keşfedilmeleri,

[146]Tomkins, Schoep, "Crete", s. 116.
[147]Tomkins, Schoep, "Crete", s. 117.
[148]Alexander MacGillivray, "The Early History of the Palace at Knossos (MM I-II)", *Knossos: A Labyrinth of History. Papers Presented in the Honour of Sinclair Hood,* Don Evely, Hegen Hughes-Brock, Nicoletta Momigliano (eds.), British School at Athens, London, 1994, ss. 47-55; Ayrıca Bkz. Paul Rehak, John G. Younger, "Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete", *American Journal of Archaeology,* Vol. 102, S. 1, 1998, ss. 97-173.
[149]Tomkins, Schoep, "Crete", s. 114.
[150]Ilse Schoep, Carl J. Knappett, "Le Quartier Nu (Malia, Crete): L'occupation do Minoen Moyen II", *Bulletin de Correspodance Hellenique,* Vol. 117, S. 1, 2003, ss. 49-86.

mühür kullanımının adanın çoğuna yayılmış bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat adadaki yerleşimlerin yapısı ve boyutu göz önünde bulundurulduğunda göz konusu mühürlerin gerçekte hangi amaçlarla kullanıldığı konusu tartışmaya açıktır. Bu dönemde adada ele geçirilen mühürlerin belirli bir ölçekte toplumsal ayrışmaya işaret edebileceği, fakat toplum ve yerleşimlerin yapısı göz önünde bulundurulduğunda mühür varlığının doğrudan merkezi, hiyerarşik bürokratik bir yapılanmanın varlığına delil olamayacağı da iddia edilebilir.[151] Mühürlerin işlevinin ve Girit toplumuna tesirinin farklı izahları olsa da EM II dönemi, ilerleyen dönemlerde etkisini daha büyük ölçekte gösterecek olan toplumsal farklılıkların başlangıcını temsil edebilmektedir.

Tipik bir EM II yerleşiminin genel özellikleri, arkeolojik kazılarda önemli verilerin elde edildiği Myrtos yerleşimi üzerinden örneklenebilir. Yaklaşık 5-6 haneyi ve 25-30 kişiyi barındırmış yerleşimde düzensiz, tek katlı, taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiş, düz tavanlı ve duvarları sıvalı yapılar, temel barınma yerleri görevini üstlenmiştir.[152] Yerleşimin çevresi dış bir duvar ile korunmuştur ve güneydeki girişin yanında bir gözcü kulesi bulunmaktadır. Kimi evlere giriş çatılardan, kimilerinde de kapılardan yapılmaktaydı. Birinci bölümde ifade edildiği üzere Neolitik Çağ'ın son dönemlerinden itibaren Girit'teki yerleşimlerde güvenlik kaygısının baş gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk kez bu dönemde kimi yerleşimler daha yüksek rakımlı yerlere taşınmış ve çevreleri surlarla çevrilmişti. Bu durumun Erken Minos Dönemleri'nde de etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Neolitik yerleşimlerin korunması, hâlihazırda sınırlı sayıdaki besin kaynaklarının adaya gelen göç dalgaları ile birlikte daha değerli bir duruma gelmesiyle ilişkilendirilmiştir. Nitekim artan nüfusun yol açtığı kaynak kıtlığının, farklı insan grupları arasında daha önce rastlanılmamış boyutlarda çatışmalara sebebiyet verebileceği düşünülebilir. EM I ve II dönemlerinde ise yeni teknolojiler ve tarımı yapılan gıdaların çeşitliliğindeki artış, nüfus artışı ile düzenli bir orantıda ilerlemektedir. Dolayısıyla korunaklı yerleşimlerin sürekliliğindeki sebep, Neolitik Dönem'e kıyasla farklı nedenlerle bağlantılı olabilir.

Girit genelinde yapılan kazılarda EM II dönemine ait mezar ve gömüt geleneğinde iki tür yapı göze çarpmaktadır. Bunlar Mesara'da gün yüzüne çıkartılmış "tholos" tipi mezarlar

[151] Judith Weingarten, "Three Upheavals in Minoan Sealing Administration: Evidence of Radical Change", *Aegean Seals, Sealings and Administration,* T. G. Palaima (ed.), Liege, 1990.
[152] Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 705; Gerard Cadogan, "Mrytos: From Phournou Koryphi to Pyrgos", *STEGA: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete,* Kevin T. Glowacki, Natalia Vogeikoff-Brogan (eds.), The American School of Classical Studies at Athens, Athens, 2011, ss. 39-49.

ve adanın kuzey kıyılarındaki yerleşimlerde karşımıza çıkan ev-mezarlardır.[153] Bu yönden EM II döneminde ölü gömme tekniklerinde birtakım gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Ada genelindeki mezarlarda yapılan kazılardan elde edilen buluntular arasında üçgen biçimli tunç hançerler, altın boncuklar, seramik eserler, mühürler, riton boynuzlar[154] ve değerli taş ve seramik ürünlerden yapılmış kolye ve benzer türde takılar bulunmaktadır.[155] EM I dönemi ile benzer olarak mezarlarda dünyevi eşyalara rastlanılmıştır. Fakat bu dönemde Minosluların tam olarak ne tür ilahlara sahip oldukları ve inançlarının nitelikleri hakkında bilgiler son derece kısıtlıdır.

1.3 Erken Minos III (EM III) Dönemi (MÖ 2200/2100-2050)

EM III dönemi, EM II dönemine kıyasla daha kısa sürmüştür ve yapısı itibarıyla Erken Minos Dönemi ile Orta Minos Dönemleri arasında bir geçiş dönemidir. Fakat EM III sürecinin başlangıcı, öncüllerinden farklı olarak bir dizi gelişmelerle değil, Girit genelinde gözlemlenebilen yıkımlar ve terk edilen yerleşim yerleri ile başlamıştır. EM II döneminde insan varlığına ev sahipliği yapmış Vasiliki, Fournou, Koriphi, Pyrgos/Myrtos ve Mallia gibi çoğu yerleşimde EM III itibarıyla yangınların sebep olduğu yıkımlar göze çarpmaktadır.[156] EM I ve II dönemlerinde Girit'in nüfus ve büyüklük bakımından önde gelen yerleşimlerinin çoğunluğunda yerleşim izine rastlanılmamakla birlikte, daha ufak yerleşimlerin de çoğunlukla terk edildiği anlaşılmaktadır. Adadaki bu ani toplumsal çöküş sürecinin sebepleri tartışma konusudur. Prehistorik dönemlerde kimi yerleşimlerin yangın gibi afetler sebebiyle ağır hasar alabildikleri bilinse de benzer durumu paylaşan birden fazla yerleşimin tespit edilmiş olması, bu durumu yüksek olasılıkla adada baş gösteren çatışma ortamı ve artan şiddet gibi beşeri faktörlerle ilişkilendirmemize sebebiyet vermektedir. Burada dikkati çeken husus, bu durumun sadece Girit'te değil, aynı tarihlerde Ege Havzası'nın güneyindeki diğer bölgelerde, özellikle Kiklad Adaları gibi Ege adalarında da görülmesidir.[157] Ege'nin özellikle güney kısımlarının tektonik açıdan son derece faal durumda olduğu göz önünde bulundurulduğunda bölgede kısa süre içinde gerçekleşmiş bir dizi şiddetli depremin ya da volkanik faaliyetlerin bu toplu yok oluşlar üzerindeki etkisi tartışılabilir. Fakat söz konusu tarihlerde bölgede yıkıcı

[153] Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 710; Ilaria Caloi, "The Mesara Tholos Tomb Cemeteries in the Protopalatial Period: Comparing the Funeral Complexes of Kamilari and Ayia Triada", *Creta Antica,* Vol. 17, 2016, ss. 59-72.

[154] Riton (rhyton), genellikle hayvan kafası ya da hayvan boynuzu şeklinde tasarlanmış, huniye benzer yapıdaki kaplara verilen genel isimlendirmedir. İçki kabı olarak kullanılan ritonlar asıl olarak dini ayinlerde kullanılan seremonik eşyalardan biriydi.

[155] Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 711.

[156] Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 719

[157] Wilson, "Early Prepalatial Crete", s. 100.

etkilere sahip olabilecek doğal afetlerin yaşandığına dair veri bulunmamaktadır. Erken Minos yerleşimlerinin genellikle güvenlik kaygısıyla duvarlar ve kulelerle çevrildiğinden bahsedilmişti. Fakat belki de Erken Tunç Çağı toplumlarının güvenlik konusundaki hassasiyetlerinin altında yatan haklı nedenler bulunmaktaydı.

Girit'te gözlemlenen bu "karanlık çağ", çoğu önde gelen EM I ve EM II yerleşimlerinde etkisini hissettirmiştir. Knossos, bu zorlu süreçte varlığını devam ettirebildiği anlaşılan ender yerleşimler arasındadır.[158] Nitekim EM III dönemine tarihlendirilen yapı ve duvar kalıntılarının varlığı tespit edilebilmektedir. Knossos'un bu süreçte tamamen terk edilmemesi ya da doğrudan yok edilmemesinin ilerleyen dönemlerde Minos uygarlığının en önemli yerleşimi haline gelmesindeki payı üzerinde durulması gereken bir ihtimaldir. EM II döneminde Knossos ile rekabet edebilecek çoğu yerleşimin haritadan silinmesinin geride kalan birkaç düzenli yerleşim yerinin ilerleyen dönemlerde etki alanlarını artırmalarında faydası olduğunu iddia etmek mümkündür. Mezarlar ve gömüt alanları, benzer şekilde EM I ve II dönemlerine kıyasla devamsızlık göstermektedir. Girit genelinde EM II döneminde aktif olarak kullanıldığı bilinen yaklaşık 10 adet mezar alanının bu dönemde kullanımına dair bir veri bulunmamaktadır.[159] Ayrıca Girit'in bu süreç boyunca Kiklad Adaları ile ya da Ege'nin geri kalan bölgeleriyle herhangi bir etkileşim içinde olduğuna dair herhangi bir gösterge yoktur.

Fakat bütün olumsuzluklara rağmen EM III itibarıyla gözlemlenen bu çöküş süreci, Girit'teki medeniyet ve kültürü yok etmemiştir. Güney Ege'de yer alan diğer coğrafyalar ve adaların aksine Girit'te toplumsal ve kültürel gelişim tamamıyla durma noktasına gelmemiş, fakat bir yavaşlama sürecine girmiştir. Ayakta kalan yerleşimler, bu kargaşadan zamanla sıyrılarak büyümeye ve gelişmeye devam etmiş ve EM III dönemi ile özdeşleştirilebilen kalıntılar bırakmışlardır. Çömlekçilikte bariz EM II etkileri görülse de Mochlos yerleşiminde arkeologlar tarafından EM III dönemine tarihlendirilen özgün seramik örneklerine rastlanılmıştır.[160] Bu hususdaki tarihlendirmeler, genellikle öncüllerine kıyasla yeni tasarım ve yapılara sahip seramik eserlerin varlığı temel alınarak yapılmaktadır. Yaşanan şiddetli yıkımlar sebebiyle çoğu yerleşimlerde bu döneme ait düzgün kalıntılara rastlanılmaması, EM III kronolojisinin belirlenmesinde araştırmacıları zor duruma sokmaktadır. EM III dönemine atfedilen seramik örneklerinin gerçekte EM IIB ya da Orta Minos I (MM I) dönemine ait

[158]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 717.
[159]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 718.
[160]Watrous, "Reviev of Aegean…," ss. 718-719.

olması mümkün bir ihtimaldir. Erken Minos Dönemi'nden Orta Minos Dönemi'ne geçiş süreci de tamamıyla aydınlatılamayan noktalar barındırmaktadır.

2. ORTA MİNOS DÖNEMİ'NDE GİRİT (MÖ 2100-1675)

Erken Minos'tan Orta Minos Dönemine geçiş süreci, EM dönemlerinde de olduğu üzere gün yüzüne çıkartılan seramik eserlerin yapı ve stillerince belirlenmiştir. Bu hususta söz konusu ayrımı ana hatlarıyla ortaya koyan kişi Sir Arthur Evans olmuştur.[161] Bu yöntemin bilim camiasında genel kabul gördüğü söylenebilir. Fakat bu meselede dikkat edilmesi gereken bir diğer durum ise Orta Minos I (MM I) dönemine tarihlenen seramik malların azımsanamayacak bölümünün EM III örnekleri ile büyük oranda benzerlik taşımasıdır. İki ayrı döneme tarihlenen örnekler, genellikle aynı gömüt ve yerleşim yerlerinde tespit edilmiştir. Bu durum da aradaki sınır çizgisini kalın hatlarla çekmeyi zorlaştırmaktadır. İlerleyen dönemlerde bu örnekler üzerinde yapılabilecek daha kapsamlı çalışmalar meselenin açığa kavuşturulmasında yardımcı olabilir.

2.1 Orta Minos I (MM I) Dönemi (MÖ 2100/2050-1850)

MM I dönemi, EM II'de olduğu gibi MM IA ve MM IB olmak üzere iki ayrı ana zaman dilimi altında ele alınmaktadır. Bu ayrım da bahsedildiği üzere tespiti yapılan seramik ürünlerdeki yenilik ve farklılıklardan yola çıkılarak yapılmaktadır. Çalışmamızın ana teması seramik örneklerin analiz ve sınıflandırılması olmadığı için bu bölümde MM I dönemi, tek bir başlık altında ele alınacaktır. Orta Minos Dönemi, Erken Minos Dönemindeki kültürel gelişimin bir sonucudur. EM III dönemindeki çöküşe rağmen Minoslular, geri kalan yerleşimlerde toparlanarak kısa sürede uygarlıklarını üst bir evreye taşımışlardır.

MM I Dönemi, çoğu açıdan Minos uygarlığı için milat olarak kabul edilebilecek bir dönemdir. Öncelikle ilkel de olsa devletleşmenin en önemli belirteci olan en eski saray örneklerine bu dönemde, yaklaşık olarak MÖ 1925/1900 arasındaki zaman diliminde rastlanmıştır.[162] Knossos, Malia, Phaistos ve Petras gibi EM III döneminden yok olmadan çıkabilen yerleşimlerde bu yapıların örnekleri görülmektedir. Minos mimari geleneğinde yapıların konumları, çağlar boyunca genellikle değişmediği için saraylar genellikle EM

[161] John L. Caskey, "Crises in the Minoan-Mycenaean World", *Proceedings of the American Philosophical Society,* Vol. 113, S. 6, 1969, s. 433.
[162] Ilse Schoep, "Crete", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 113.

dönemindeki geniş yapıların üzerlerine konumlandırılmıştır. Dolayısıyla MM I itibarıyla Girit, Protopalatial, yani öncül saray ya da ilk saray dönemine giriş yapmıştır.

Saraylarda tespit edilen kesme taş duvarlar, sütun kaideleri, ışık kuyuları ve havuzların çoğuna Protopalatial (saray öncesi) dönemde de rastlanmaktaydı.[163] Buradan anlaşılacağı üzere ilk saray örneklerinin oluşumu, tamamen MM dönemine ait yeni teknoloji ve tekniklerle değil, EM döneminden beri süregelen birikim ve tekniklerin ürünüdür.

MM I döneminin başka bir kilit noktası, Minoslular tarafından geliştirilen en ilkel yazı sistemlerinin bu dönemde tespit edilmiş olmasıdır. Linear A yazı sistemi henüz oluşum aşamasında değilken, MÖ 2100'den itibaren bazı mezarlarda ortaya çıkartılan ve MM I dönemine tarihlenen mühürler üzerinde "Girit hiyeroglifleri" olarak isimlendirilen öncül bir yazı sisteminin ilk örnekleri tespit edilmiştir.[164] Ardılı olan Linear A gibi hece temelli bir sistem olan bu hiyeroglifler, Mısır hiyeroglifleri ile benzer bir mantığa sahiptir fakat iki yazı sistemi arasında bir bağlantıya işaret eden herhangi bir veriye rastlanmamaktadır.

Girit hiyeroglifleri, yapı bakımından Linear A'dan bağımsız ve ayrı bir erken yazı sistemi olarak kabul edilse de bazı araştırmacılar söz konusu sistemin Linear A'dan bağımsız olmasından çok Linear A'nın daha ilkel, hatta belki de en erken bir örneğini teşkil ettiğini iddia etmişlerdir.[165] Buradaki temel sav, iki yazı sistemi arasındaki çeşitli işaretlerin tahmini okunuşlarındaki benzerliktir. Fakat iki yazı sistemi arasında çok geniş bir zaman farkı bulunmadığı için Minosluların konuştukları dil ve muhtemelen telaffuz biçimlerinin bu süreçte önemli değişiklik göstermediği düşünülebilir. Dolayısıyla hiyeroglifler, genellikle ayrı ve öncül bir sistem olarak düşünülmektedir.

Yazı, genellikle gelişmiş bir bürokrasinin varlığını işaret etmektedir. Girit'ten önce yazı sistemlerinin kullanıldığı Mezopotamya ve Mısır'da yazının ortaya çıkışında iktisadi ve idari atılımların oynadığı rol yadsınamaz bir gerçektir. Fakat başka bir sav da yazının ortaya çıkışının görece daha sistematik bir yapıya evirilen dinler ile bağlantılı olabileceğidir. Nitekim yazının beşiği olan Mezopotamya'da tespiti yapılabilen ilk tabletlerin tapınak kayıtları olduğu

[163]Ilse Schoep "Assessing the Role of Architechture in Conspicuous Consumption in the Middle Minoan I-II Periods", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 23, S. 3, 2004, s. 243.
[164]Massimo Perna, "The Birth of Administration and Writing in Minoan Crete: Some Thoughts on Hieroglyphics and Linear A", *KE-RA-ME-JA, Studies Presented to Cynthia W. Shelmerdine,* Dimitri Nakassis, Joann Gulizio, Sarah A. James (eds.), INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2014, s. 252; Roland P-J.E. Decorte, "Cretan "Hieroglyphic" and the nature of script", *Understading Relations Between Scripts:The Aegean Writing Systems,* Philippa M. Steele (ed.), Oxbow, Oxford, 2017, ss. 33-56.
[165]Perna, "The Birth of…", s. 253.

bilinmektedir.[166] EM döneminde Girit'teki dini inanışlar organize bir özellik göstermekten uzak, yerel ve tespit edilebildiği üzere salt ayinlere dayalıydı. Fakat benzer bir durumun Girit için de geçerli olduğu düşünülürse, MM I itibarıyla adadaki inanç sisteminin daha toplu ve genel bir yapıya evirilmiş olabileceği düşünülebilir.

MM I döneminde görülen öncül yazı sistemleri ve ilk saray örnekleri, Girit'teki sosyal ve siyasi yapılaşmanın Neolitik ve EM dönemlerindeki yerleşim temelli kabile/klan düzeninden daha gelişmiş bir noktaya evirildiğini ortaya koymaktadır. Knossos'un bu dönem itibarıyla rakiplerini geride bırakarak adadaki merkezi yerleşim olmaya başladığı iddia edilebilir. Nitekim elde edilen seramik örneklerindeki fazlalık ve yerleşimde tespit edilen yeni, geniş yapılar, Knossos'un bu dönem itibarıyla hızlı bir büyüme evresine girdiğini ortaya koymaktadır.[167] Fakat hem Knossos, hem de diğer yerleşimlerin ortak noktası, dini merkez görevi üstlenen herhangi büyük ölçekli bir yapıya rastlanılmamasıdır.[168] Mezopotamya ve Mısır'da din ve siyasetin iç içe bir yapıda olduğu, şehirlerdeki büyük tapınakların varlığından ve hükümdarların unvanlarından anlaşılmaktayken benzer bir durumun Girit'te bulunmaması, hükümdarların salt dünyevi/siyasi rollerinin ön planda olduğunu düşündürmektedir. Tapınakların haricinde Girit'te bu dönem itibarıyla küçük boyutlu kutsal alanların varlığı, adanın çeşitli bölgelerinde tespit edilmiş yaklaşık iki düzine örnek sayesinde bilinmektedir.[169] Dini yapılarda az sayıda da olsa çoğalma ve gelişimin görülmesi, Erken Minos Dönemine kıyasla inanç kapsamında da bir merkezileşmenin gerçekleştiğine işaret edebilir. Yine de bu dönem özelinde bakıldığında dinin devlet idaresine doğrudan tesir edebilecek kadar sistemli olmadığı anlaşılmaktadır. MM I dönemi itibarıyla EM III döneminde Güney Ege'de bölgeler ve toplumlar arası etkileşimde gözlenen durgunluğun tekrardan canlılık kazandığı görülmektedir. Knossos'ta bu döneme tarihlenen bazı vazoların Kiklad stilinde olması, Ege ticaretinin devamlılığını göstermektedir.

2.2 Orta Minos II (MM II) Dönemi (MÖ 1850-1700/1675)

MM II dönemi, özellikle çalışmamızın temel unsurlarından birini oluşturan Ege ve ayrıca Akdeniz ticaret ve etkileşim ağlarının kullanımı açısından önemli gelişmelerin gözlemlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi, Mısır-

[166]Keith Branigan, "The Earliest Minoan Scripts – The Pre-Palatial Background", *Kadmos,* Vol. 8, S. 1, 1969. s. 1.
[167]Watrous, "Reviev of Aegean…," s. 721.
[168]Ilse Schoep, "Crete", s. 162.
[169]Branigan, "The Earliest Minoan…", s. 3; Ayrıca Bkz. A.A.D. Peatfield, "Minoan Peak Sanctuaries: History and Society", *Opuscula Atheniensia,* Vol. 18, S. 8, 1990. 117-131.

Girit arasında karşılıklı ticaretin hacminin arttığına dair bulgulardır. Firavun II. Senusret için inşa edilen piramidin yanında, inşaatta görev alan işçilerin barındığı düşünülen bir yerleşimde tespiti yapılan ve MM II dönemine tarihlendirilen Girit stili vazo ve çömlek parçaları, bu bağlantının göstergeleri arasındadır.[170] Gerçekte bu veriler iki uygarlık arasındaki ilk iktisadi teması oluşturmamaktadır. Nitekim EM III ve MM I dönemlerine denk düşen bir zaman diliminde Mısır'dan Girit'e geldiği kabul edilen 34 adet objenin varlığı bilinmektedir.[171] Dolayısıyla Mısır ve Girit arasındaki temas, bu dönemden birkaç asır geriye gitmektedir. Fakat MM II dönemini önemli kılan asıl unsur, bu ticari faaliyetlerin dönem itibarıyla karşılıklı bir yapıya evirilmesi ve Minosluların da Doğu Akdeniz ticaretinde pay sahibi olmaya başlamalarıdır. EM III ve MM I dönemlerinde Mısır'dan gelen objelerin varlığı, düzenli bir ticaret ağının varlığını kanıtlamazken MM II itibarıyla hem Girit'te ortaya çıkartılan Mısır malları, hem de Mısır'da keşfedilen Minos ürünleri, nispeten daha düzenli bir ticaret ağının tesis edildiğini ortaya koymaktadır.

MM II döneminde adada tespit edilen Mısır kökenli objelerin tarihlendirmelerine bakıldığında 37 adet objenin büyük çoğunun Orta Krallık öncesi ve Orta Krallık Dönemleri'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.[172] Girit'in MM II dönemi sırasında Orta Krallık Dönemi'ni yaşayan Mısır'da ise tespit edilen 45 Minos kökenli eserin çoğu MM II'nin ilerleyen dönemlerine tarihlendirilmektedir.[173] Minos denizciliğinin özellikle MÖ 2.binyılın ikinci yarısından itibaren son derece gelişmiş bir konumda olduğu bilinmektedir. Fakat kıyas yapıldığında 2.binyıl başlarındaki denizaşırı ticari faaliyetler hususunda eldeki bilgiler kısıtlıdır. EM III döneminden başlayarak Girit'te tespiti yapılan bazı mühürlerin damgalama kısmında yapı bakımından tekne ve sallardan büyük, açık denizlerde seyahate olanak sağlayan yapıda deniz taşıtlarının yer aldığı görülmektedir.[174] Bu durum, Erken Minos Dönemi'nden itibaren Minosluların denizaşırı ticari faaliyetler yürütebilecek denizcilik bilgi ve teknolojisine sahip olduklarını gösterebilir. EM III dönemi'nde ada genelinde yaşanan yıkımın denizaşırı ticarete de zarar verdiği bilindiğinden bu dönemde yoğun dış ticarete dair verilerin yokluğu anlaşılabilmektedir. Fakat Minosluların gerekli türden gemilere ve Mısır'ın varlığından

[170]Sidney Smith, "Middle Minoan I-II and Babylonian Chronology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 49, S. 1, 1945, s. 1, Ayrıca Bkz. Caitlin E. Barett, "The Perceived Value of Minoan and Minoanizing Pottery in Egypt", *Journal of Mediterranean Archaeology,* Vol. 22, S. 2, 2009, ss. 211-234.
[171]Brent E. Davis, *Trade in Goods between Crete and Egypt in the Minoan Palace Period (ca. 1950 – ca. 1490 BCE),* School of Art History, Cinema, Classics, and Archaeology, The University of Melbourne (Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 4.
[172]Davis, *Trade in Goods…,* s. 4.
[173]Davis, *Trade in Goods…,* s. 21.
[174]Shelley Wachsmann, *Seagoing Ships & Seamanship in the Bronze Age Levant,* Chatham Publishing, London, 1998, s. 99.

haberdar olmalarına karşın neden bu ticaretin MM II dönemi itibarıyla karşılıklı bir yapıya evirildiği tartışmaya açık bir meseledir.

Mısır'daki Minos varlığı, salt seramik kalıntıları haricinde görsel öğelerle de desteklenmektedir. Mısır'ın en önemli gömüt merkezi olan Teb'te en az 15 Mısır mezarının duvarlarında Minos stiline sahip oldukları açıkça görülebilen seramik ürünleri taşıyan işçiler resmedilmiştir. [175] Çeşitli vazo, sürahi ve kavanoz şeklindeki resimler, yapıları ve üzerlerindeki dekorasyonlar açısından Minos izleri taşımaktadır. Seramik ürünlerin yanı sıra kimi mezarlarda giyim-kuşam bakımından doğrudan Minos kültürel öğelerini yansıtan insan figürlerinin resmedildiği görülmektedir. [176] Orta Minos Dönemi'nde iki uygarlık arasında gerçekleşen etkileşimin ticari etkilerinin yanında kültürel etkileşime ve sebebiyet verdiği düşünülebilir. Nitekim kendi kültür ve hayat tarzlarına ait eşya ve malların el değiştirdiği bir durumda kültürel ve dini öğelerin de aktarılması yaygın bir durumdu. Minos kültürünün Mısır üzerindeki muhtemel etkisinin boyutu tartışmalı bir mesele olsa da elimizde bulunan bir örnek, ilerleyen dönemlerde bu durumun tersi bir etkileşimi ispatlar niteliktedir. Geç Minos Dönemi'nde Mısır mitolojisinde görece küçük bir ilah olan, doğum ve doğurganlık ile ilişkilendirilen Taweret'in Minos inancında kendine yer edindiğine dair veriler mevcuttur.[177]

MM II dönemi ile ilgili bir diğer önemli unsur, Minos uygarlığını ana yazı sistemi olan ve ilerleyen dönemde Mikenlerin geliştirdiği Linear B sisteminin atası olarak kabul edilen Linear A yazısının en erken örneklerine ev sahipliği yapmasıdır. Tespit edilen en erken Linear A buluntuları, Knossos'un güneybatısındaki bir evin kalıntılarında gün yüzüne çıkartılmıştır ve MÖ 18. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir.[178] Linear A yazısı, Girit hiyerogliflerine kıyasla daha basit bir mantığa dayanan, fakat hece temelli olmasıyla kimi özellikleri koruyan, Mısır ya da Levant bölgesindeki benzer yazı sistemlerinden etkilenmesi muhtemel olan ve 97 ayrı işarete sahip bir sistemdir. [179] Tunç Çağının Erken ve Orta Dönemleri'nde Ege Havzası'nda konuşulan dillerin çoğu Hint-Avrupa kökenliyken Minos dilinin herhangi bir dil ailesi içinde sınıflandırılmaması ve bilinen az sayıda isim ve kelimelerin özgün nitelik göstermesi, Minos dili hakkında bildiklerimizi son derece sınırlandırmakla birlikte Linear A sisteminin hala tam anlamıyla çözülememesinin ana nedenidir.

[175]Davis, *Trade in Goods…,* s. 30.
[176]Paul Rehak, "Aegean Natives in the Theban Tomb Paintings: The Keftiu Revisited", *The Aegean and the Orient in the Second Millennium,* Eric H. Cline, Diane Harris-Cline (eds.), Université de Liège, Histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique, 1998, ss. 39-53.
[177]Rehak, "Aegean Natives..", s. 39.
[178]Perna, "The Birth of…", s. 254.
[179]Perna, "The Birth of…", s. 254.

2.3 Orta Minos III (MM III) Dönemi(1750/1700-1675)

Girit'teki Orta Minos Dönemi'nin son ayağını oluşturan MM III dönemi, öncüllerine kıyasla görece daha kısa sürmüştür ve genellikle Geç Minos Dönemi'ne geçiş evresi olarak ele alınmaktadır. MM III dönemi, EM III dönemi ile benzer özellikler taşıyan bir ortamda şekillenmiştir. Girit'in önde gelen yerleşimleri olan Knossos, Malia ve Phaistos gibi yerleşimlerde MM II dönemi'nin sonunda yaşandığı düşünülen yıkım ve kargaşaların ardından bir renovasyon sürecine girildiği görülmektedir.[180] EM III dönemi'nde görülen yıkımın bir benzerini yaşadığı düşünülen dönemin ilk zamanları hakkında bilgiler kısıtlıdır. Ayrıca söz konusu yıkımın kesin sebepleri de gizemini korumaktadır. EM III dönemi ile benzer sosyal kargaşa ve şiddet ortamının oluşmuş olabileceği ya da depremler gibi sismik aktivitelerin ada genelinde çoğu yerleşim ve yapıda hasar oluşturduğu düşünülebilir. Fakat tahrip olan yerleşimlerin kısa sürede kendilerini toparlamaya başlayarak önceki dönemlere kıyasla daha iyi tasarlanmış yapı ve saray örnekleri ile karşımıza çıkmaları, bu hızlı toparlanma sürecini adayı etkileyen doğal afetlerle ilişkilendirmemize yardımcı olabilir. Nitekim savaş, kargaşa ve isyan gibi sosyal hareketlerin etkisini bölgede daha uzun süre hissettireceği ortadadır. Bu dönemin kronolojisinin belirlenmesi, araştırmacılar açısından zorlu bir durum olmuştur. Belki de MM III dönemi'nin ortaya çıkışı, MM II ile Geç Minos I (LM I) dönemi arasında köprü görevi gören bir "kayıp dönemin" olması gerektiğini düşünen araştırmacılar tarafından şekillendirilmiş bir olgudur.[181] MM III dönemine ait bulgular, yenilenme evresine giren yerleşimlerde dağınık halde bulunmuştur ve yerleşimlerin genellikle tümünde değil, bir kısmında kümelenme eğilimi göstermektedir. Palaikastro yerleşimi, bu sürecin tespit edilebildiği örnekler arasındadır. Bazı evlerin yıkımlardan sonra yeniden tasarlanıp inşa edildiği ve LM I dönemine kadar kullanıldığı görülmektedir.[182]

3. GEÇ MİNOS I DÖNEMİ'NDEGİRİT VE MİNOS (MÖ 1700 – 1500)[183]

Kronolojik açıdan Geç Minos Dönemi, Girit'te bin yıldan fazla etkisini hissettirmiş bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu süre zarfında Girit, çeşitli iç ve dış gelişmeler sebebiyle

[180]Carl Knappett, Tim Cunningham, "Defining Middle Minoan IIIA and IIIB at Palaikastro", *British School at Athens Studies,* Vol. 21, 2013, s. 183.
[181] Cadogan, "Early Minoan and…", s. 511.
[182]Knappett, Cunningham, "Defining Middle Minoan…", s. 183.
[183]Başlıkta verilen tarih, kronolojik açıdan LM I Dönemi ile tam olarak örtüşmemektedir. Fakat MÖ 17. yüzyılın sonuncu çeyreğinden itibaren başlayan süreç, yaklaşık iki asır boyunca Minosluların nüfuz alanlarının daralmasına sebebiyet vermiş, bu durum Yunanistan'da genişleme evresine giren Mikenlerin, Minosluların siyasi varlıklarına son verdiği MÖ 1500-1450 tarihine kadar devam etmiştir. Bu kısımda ele alınacak ana husus, bu sürecin başlangıcı ve seyridir. Dolayısıyla masaya yatırılacak zaman dilimi, kronolojik sınıflandırmaların dışındadır.

çalkantılı süreçlerden geçmiştir. Fakat çalışmamızda doğrudan Geç Minos kronolojisine girmek yerine Ege'de dengelerin bir dizi doğal ve beşeri faktör neticesinde değişmeye başladığı LM I dönemi, ikinci bölüme bir ek olarak masaya yatırılacaktır. Minos uygarlığının çöküş süreci kısa bir zaman zarfında gerçekleşen bir olgu olmasa da özellikle MÖ 17. yüzyıldan başlayarak adayı etkisine alan doğal felaketler, Minosluların Ege Denizi'nde kurmuş oldukları hâkimiyetin sarsılmasında önemli pay sahibidir. Mikenlerin Ege denizciliğini nasıl ve hangi koşullarda Minoslulardan devraldıkları sorusunun cevaplanabilmesi için bu gelişmeler mercek altına alınmalıdır.

MM III dönemi boyunca bir toparlanma ve yeniden inşa süreci gözlemlenen Girit yerleşimlerinde MÖ 17. yüzyılın sonlarına kadar takip edilebilen gelişim, günümüz akademik çevrelerince hala tartışılan yıkıcı bir doğal afet sebebiyle sekteye uğramıştır. Bilimsel tarihlendirmelerden yola çıkarak MÖ 1627 civarında Kiklad Adaları arasında en volkanik özellikler gösteren konumlardan biri olan Thera Adası'nda[184] bulunan yanardağı, şiddetli bir şekilde patlamıştır.[185] Son 10.000 yılda gerçekleşen en büyük volkanik faaliyetlerden biri olan bu hareketlilik, Thera üzerindeki ana yerleşim olan Akrotiri'yi neredeyse anında metrelerce kül ve toza gömerek adadaki insan varlığınıuzun süre boyunca sonlandırmıştır.[186] Kiklad Adaları'nın geri kalanı için de yıkıcı etkilere sebep olan bu afetten ciddi biçimde etkilenen yerlerden biri de Girit olmuştur. Patlama ile aynı zaman diliminde LM IB dönemini tecrübe eden Minoslular, kimi çevrelere göre sanat, ekonomi, askeri ve politik açıdan uygarlıklarının zirvesini yaşamaktaydılar.[187] Ciddi bir gelişim ve istikrarla başlayan LM I süreci, bu afetin ardından çoğu yerleşimde bir kez daha gözlemlenen yangın izlerinin getirdiği yıkım ve kargaşa ortamı ile sona ermişti.

Thera'daki patlamanın Kiklad bölgesinin aksine Girit'te doğrudan yıkımlara yol açmadığı bilinmektedir. Fakat dönemin seyri göz önünde bulundurulduğunda bu afetin dolaylı etkilerinin adada şiddetli biçimde hissedildiği aşikârdır. Thera patlamasının Minosluların zayıflamasına olan etkisi genellikle kabul gören bir düşünce olmasına karşın gerçekte afetin hemen ardından Ege, özellikle Kiklad-Girit arası deniz ticaretinin hızlı bir sonlanma evresi

[184]Günümüzde Santorini olarak bilinmektedir.
[185] Carl Knappett, Ray Rivers, Tim Evans, "The Theran eruption and Minoan palatial collapse: new interpretations gained from modelling the maritime network", *Antiquity,* Vol. 85, 2011, s. 1009; Karen Polinger Foster, Robert K. Ritner, "Texts, Storms, and the Thera Eruption", *Journal of Near Eastern Studies,* Vol. 55, S. 1, 1996, ss. 1-14.
[186]Knappett, Rivers, Evans, "The Theran eruption…", s. 1009; Foster, Ritner, "Texts, Storms…", s. 1.
[187]Knappett, Rivers, Evans, "The Theran eruption…", s. 1009.

yaşamadığı anlaşılmaktadır.[188] Buna alternatif olarak Girit'in ticaret hacminin düşerek ekonomilerinin temelini denizaşırı ticaretin oluşturduğu Minos şehirlerinin yaşadığı iktisadi küçülmenin, daha çok patlamanın dolaylı etkilerince tetiklendiği fikri üzerinde durulabilir. Kiklad Adaları'nın Ege Denizi açısından merkezi konumları, bu adaları Ege kıyıları boyunca gerçekleşen ticari faaliyetlerin ortasına konumlandırmıştır. Thera'daki ticaret noktasının yok oluşu, geniş bir yaklaşımla ele alındığı zaman Ege ticaret ağını hemen ve doğrudan tehlikeye atmamış olabilir. Fakat ticaret rotalarının yeniden düzenlenmesi ve felaketin, tarafları alternatif güzergâhları kullanmaya itmesi, bir süre sonra malların sevkiyat maliyetlerinde artışlara sebep olmuş olabilir. Şayet artan ücretler ve mesafeler, Ege Havzası boyunca gerçekleşen ticaretin, taraflardan bir ya da birkaçı tarafından artık karlı görülmemesine sebebiyet verdiyse, ticari faaliyetleri sonlandıran yerleşim ve bölgeler sebebiyle genel ticaret hacminde küçülmeler gözlemlenmesi mümkündür. Ani bir yok oluş varsayımının doğrulanamadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu ihtimalin gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Birkaç nesil içinde Ege ticaretinin büyük ölçüde azalması, Girit yerleşimlerindeki sosyal ve iktisadi yapıda bozulmalara sebebiyet vermiştir. Belki de Girit pazarının yaşadığı müşteri kaybı neticesinde ekonomik güçlerinin önemli kısmını yitiren kent devletleri, otoritelerini de kaybetmeye başlamış, bu durum da daha da fakirleşen alt tabakada hoşnutsuzlukların baş göstermesine sebebiyet vererek zamanla ayaklanma ve iç karışıklıklarla neticelenmiş ve çoğu önemli yerleşim artan şiddet sebebiyle tahrip olmuştu. Yerleşimlerde tespit edilen yangın ve yıkım izleri, deprem, tsunami ya patlama sonucunda Girit'e saçılan kül bulutlarının ekinlere zarar vererek yol açtığı kıtlık gibi daha eski yıllarda ortaya atılan diğer varsayımlara[189] kıyasla Minos yerleşimlerinin çöküşündeki beşeri faktörü gözler önüne sermektedir. Kesin olarak ifade edebileceğimiz tek şey, ilerleyen asırda Girit'teki şehirlerin güçlerini zamanla yitirdikleridir. Adanın tamamının Miken hâkimiyeti altına girmesi ani bir olay olmasa da kaybolan devlet otoritesi ve eski gücünü büyük oranda yitirdiği düşünülen Minos donanması, adada ilerleyen dönemlerdeki Miken istilalarına karşı neden ciddi bir direniş görülmediğini izah etmektedir.[190] Bilinen bir başka durum ise LM I itibarıyla Girit'teki çoğu yerleşimde herhangi bir savunma önlemine rastlanmamış olmasıdır.[191] Saray

[188]Knappett, Rivers, Evans, "The Theran eruption…", s. 1015.
[189]I. G. Nixon, "The Volcanic Eruption of Thera and its Effect on the Mycenaean and Minoan Civilizations.", *Journal of Archaeological Science,* Vol. 12, 1985, ss. 9-24.
[190]Malcolm H. Wiener, "The Mycenaean Conquest of Minoan Crete", *The Great Islands, Studies of Crete and Cyprus Presented to Gerald Cadogan,* C. F. Macdonald, E. Hatzaki, S. Andreu (eds.), Kapon Editions, Athens, 2015, ss. 131-142.
[191]Sturt W. Manning, "The military function in Late Minoan I Crete: A note", *World Archaeology,* Vol. 18, S. 2, 2010, s. 284.

ve yerleşimlerin surlarla çevrili olmaması, adada muhtemelen LM II itibarıyla başlayan Miken işgalini kolaylaştıran bir ortam hazırlamıştır.

4. ANADOLU'DA MİNOS VARLIĞI VE GİRİT KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

Minosluların Anadolu ile olan etkileşiminin önemi, Ege Havzası'nda uygarlık boyutunda Anadolu ile kurulan ilk sistematik ilişki ve faaliyetleri meydana getirmesidir. Bu etkileşimin boyutları akademik çevrelerce tartışılan konulardan biridir. İlk olarak İzmir'in Urla ilçesindeki Liman Tepe'de EM II dönemi'ne tarihlendirilen bir seramik parçası ile[192] başladığı kabul edilen Minos etkisinin ilerde de devam etmiş olduğu gözlemlenmektedir. Fakat bölgedeki Girit etkisinin özellikle Orta Minos Dönemi'nde arttığı gözlemlenmektedir. Miletos'ta MM II dönemi'ne (MÖ 19-18. yüzyıllar) tarihlendirilen Girit kökenli Kamares seramiği, fincan ve kazan gibi buluntularla[193] tasdik edilen bu durum, Miletos'un Anadolu-Girit arası etkileşimlerde oynadığı önemli rolü de gözler önüne sermektedir. Bölgedeki Minos varlığının irdelenmesinin çalışmamız açısından önemi, Mikenlerin Anadolu'daki ticari faaliyetleri büyük oranda Minoslulardan devralmış olmalarıyla izah edilebilir. Özellikle Miletos, bahsedildiği üzere Ege'nin Anadolu'ya açılan kapısı konumundadır ve Geç Tunç Çağı'ndaki Miken varlığı, Minos buluntularının yoğun olarak gözlemlendiği bölgelerde etkili olmuştur.

Bölgede tespiti yapılan Minos kökenli buluntuların özellikle MM II-III ve LM I dönemlerinde nicelik bakımından artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Thera patlaması öncesi en aktif dönemini yaşayan Ege ticaret ağı ile ilişkilendirilebilir. MM II döneminde Girit'te ilk örneklerini gözlemlediğimiz "çoklu mühürleme sistemi" (multiple sealing system) olarak isimlendirilen ve birden fazla mührün bir şekil doğrultusunda tek bir yüzeye basıldığı uygulamanın adaya Anadolu üzerinden aktarılmış olabileceğini gösteren veriler mevcuttur.[194] Bu durum iki bölge arasındaki etkileşimin salt ürün alış-verişinin yanı sıra teknoloji ve kültür aktarımını da kapsadığını gösterebilir. Nitekim Mısır-Girit örneğinde de görüldüğü üzere bölgeler arası düzenli ticaretin çoğu koşulda kültürel ve hatta dini alış-verişlere de vesile olduğu anlaşılmaktadır.

---

[192] Ayşegül Aykurt, "Batı Anadolu'da Minos Kökenli Bir Seramik Grubu: Tortoise-Shell Ripple Ware", *Arkeoloji Dergisi,* Cilt 2, 2009, s. 35.

[193] Elif Dilan Erdoğan, *M.Ö. 2. Binyılın Başında Minos Kültürünün Batı Anadolu Yerleşimlerindeki Etkisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Lisans Bitirme Tezi), 2018, s. 76.

[194] Judith Weingarten, "The Multiple Sealing System of Minoan Crete and it's Possible Antecedents in Anatolia", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 11, S. 1, 1992, ss. 25-37; Eski Anadolu mühürleri için ayrıca bkz. M. Gökçe Dede, Umay Oğuzhanoğlu, "Cylinders in Anatolia: Remarks on Early Bronze Age Seals and Sealings", *Anadolu Araştırmaları,* C. 31, 2024, ss. 31-75; Türkcan, "Is it goddess or bear?...", ss. 257-266.

Anadolu'nun batısında tespiti yapılabilen Minos buluntuların yayılımı, Ege kıyılarını neredeyse kuzeyden güneye kaplamaktadır. Troia, Çeşme-Bağlararası, Liman Tepe, Panaz Tepe, Kocabaş Tepe, Smyrna (İzmir), Iasos ve Miletos, bu süreçte Girit kökenli eşya, seramik vb. buluntuların gün yüzüne çıkartıldığı yerleşimler olarak karşımıza çıkmaktadır.[195] Her yerleşimde tespit edilen örnekler önemli olsa da Miletos, bu süreçte diğer yerleşimlerden ayrılan özellikler göstermektedir. Buradaki Minos varlığının salt Girit'ten getirtilen mallardan ibaret olmadığını işaret eden birden fazla veri bulunmaktadır. Gerçekte Miletos'un Tunç Çağı'ndaki durumuna baktığımızda Girit dışında Kiklad Adaları ile de yoğun ticari faaliyetlerde bulunduğuna işaret eden bulgular mevcuttur. Batı Anadolu'daki Troia, Beycesultan ve Aphrodisias gibi diğer yerleşimlerle benzer nitelikle insan figürleri tespit edilen Miletos'ta Kiklad kökenli Keros-Samos kültürü tarzında bir mermer figür kafasının ortaya çıkartılması, iki bölge arasındaki etkileşimin ilk göstergesi olmuştur.[196] Bu figür parçası, aynı zamanda Anadolu'da tespit edilmiş en erken Kiklad kökenli veridir. Miletos'taki seramik ürünlerin çoğunun yapısı, Anadolu stilinde olduğundan yerleşimin yerlilerinin çoğunlukla Anadolu yerlilerinden oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla Kalkolitik Dönem'den beri yerleşildiği düşünülen Miletos'un kuruluşunda Anadolu dışı bir etken göze çarpmamaktadır. Fakat elde edilen tipteki mermer figürlerin ihraç mallarından çok adalardaki dini ayinlerde kullanıldığı bilinmektedir.[197] Bu sebeple yerleşimde az da olsa Kiklad Adaları'ndan göç etmiş bir nüfusun var olduğu düşünülmektedir.

Miletos'un uzun süre boyunca Ege ile Anadolu'nun geri kalanı arasında yürütülen ticaretin merkezinde yer alan konumunun yerleşimin özellikle Orta Minos Dönemi itibarıyla bir "Minoslaşma" sürecine ittiğine dair çeşitli iddialar mevcuttur. Girit kültürel etkisinin Miletos'ta MM I döneminin sonlarından başlayarak özellikle MM II döneminde mimari ve seramik ürünlerin stillerinde kendisini gösterdiğine işaret eden bulguların varlığı bilinmektedir.[198] Miletos'ta tespit edilen ve Minos mimarisini andıran yapılar, kronolojik sıralamaya göre şu şekildedir: kuzey-güney eksenli teras duvarları (MM IB-II); sunaklar,

[195]Erdoğan, *M.Ö. 2. Binyılın…,* ss. 43-75.
[196] Wolf-Dietrich Niemeier, "Minoans, Mycenaeans, Hittites and Ionians in Western Asia Minor, New Excavations in Bronze Age Miletus-Millawanda", *The Greeks in the East,* Alexandra Villing (ed.), The British Museum, London, 2005, s. 2.
[197]Niemeier, Minoans, Mycenaeans…", s. 2.
[198] Amy Raymond, Ivonne Kaiser, Laura-Concetta Rizotto et al., "Discerning Acculturation at Miletus: Minoanisation and Mycenaeanisation", *Beyond Thalassocracies – Understanding Process of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean,* Evi Gorogianni, Peter Pavuk, Luca Girella (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2016, ss. 58-74.

seramik ocağı; kanal fırını[199] (MM III-LM IA); sunaklar ve kanal fırını (LM IA); iki geniş dikdörtgen bina, seramik ve kanal fırını (LM IB-II).[200] Yerleşimde tespit edilen Girit etkisinin, Minos uygarlığının gücü ve Ege ticaretindeki nüfuzu ile paralel bir artış göstermesi, bahsi edilen Minoslaşma durumunu ispatlar niteliktedir.

Mimari yapıların yanı sıra Miletos'taki seramik üretiminin kronolojik evrimi mercek altına alındığında zamanla Minos/Girit stili ürünlerin niteliğinin ve niceliğinin arttığı göze çarpmaktadır. Orta Minos Dönemi'nden itibaren çoğunlukla Anadolu'da yaygın olarak görülen kırmızı ve bej astarlı kırmızımsı renkte boyanmış seramik ürünler gözlemlenmekteyken ilerleyen dönemlerde Girit'te kullanılan ve pişirme aşamasında seramik ürünü sabit tutmak amacıyla bulundurulan ızgaralı ayaklara ve ayva ve konik şekilli rhyta ve askoi tipi seramik tasarımlarına rastlanmaktadır.[201] Bu veriler, Miletos'ta Minos stili çanak-çömleklerin ithalatının yanı sıra üretiminin de yapıldığını ortaya koymaktadır.

Yerleşimdeki Minos etkisi hakkında sorulabilecek bir başka soru ise doğrudan bir Minos varlığının mevcut olup olmadığıdır. Nitekim Minos etkisinin azımsanamayacak ölçüde olduğu gözlemlenen bir yerleşimde Girit kökenli nüfusun bir ölçekte var olmuş olabileceği düşünülebilir. Her ne kadar seramik örnekleri kadar net bir kesinlik içermese de yerleşimde tespiti yapılan bazı veriler, bu varlığı ortaya koyabilecek yapıdadır. Miletos'ta yapılan kazılarda gün yüzüne çıkartılan fakat parçalanmış bir yapıda olduğu için gerçek şeklinin ve işlevinin tam olarak bilinmediği seramik parçalarında rastlanan Linear A şekilleri, Minos yazısının bölgede kullanıldığına dair bir işaret olarak yorumlanabilir.[202]Bu seramik kalıntıları, Anadolu'ta tespit edilebilmiş ilk Linear A örneklerini taşımaktadır. Linear A'ya ait izleri Girit dışında takip eden araştırmacılar, özellikle Kiklad Adaları'nda tespit edilen yazı örneklerini bölgedeki Minos kolonistlerinin çoğunlukla iktisadi sebeplerle kendi yazılarını da beraberlerinde getirmelerine yormuşlardır.[203] Miletos'ta hâlihazırda Girit kökenli ürünlerin imalatı yapıldığı bilgisi Linear A yazısının da tespiti ile beraber değerlendirildiğinde yerleşimin zamanla bir Minos kolonisine evirildiğini ortaya koyabilir. Burada dikkati çeken husus, Girit stili ürünlerdeki yoğun miktarda olduğu anlaşılan üretimdir. Minosluların kendi anavatanlarında ürettikleri ürünleri hâlihazırda önemli bir ticaret merkezi olan Miletos üzerinden Anadolu pazarına sunabilecekken üretimi doğrudan bu yerleşime kaydırmış

[199]Yapısal olarak uzun ve dairesel-yarı dairesel yapıda devamlı pişirme fırınları. Fırının başlancınına koyulan ürün kaydırılarak farklı ısı derecelerinden geçirilmek suretiyle farklı evrelerde pişirilirdi.
[200]Raymond, Kaiser, Rizotto, "Discerning Acculturation…", s. 60.
[201]Raymond, Kaiser, Rizotto, "Discerning Acculturation…", ss. 60-61.
[202]Wolf-Dietrich Niemeier, "A Linear A Inscription From Miletus (MIL Zb 1)", *Kadmos,* Vol. 35, 1995, s. 89.
[203]Niemeier, "A Linear A…", s. 93.

olmaları, Miletos'un aynı zamanda Minos seramik ürünlerinin seri üretiminin yapıldığı bir "fabrika-koloni" görevini üstlenmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Şayet Miletos'un bir Minos kolonisi olduğu kabul edilirse, yerleşimin içinde en azından üretim ve ticarette söz sahibi olan Girit kökenli kolonistlerin de var olması kaçınılmaz olacaktır.

Miletos ve Minos bağlantısı hakkında değinilmesi gereken başka bir husus ise Girit ile ilişkilendirilebilecek askeri araç-gereç ve silahların yokluğudur. Orta Minos itibarıyla Minosluların Ege ticaretine yön veren güçlü bir filosu olmasına karşın elimizdeki verilerden anlayabileceğimiz kadarıyla Miletos'taki Minos varlığı, bir işgal veya güç kullanımı ile değil, barışçıl ve yüksek olasılıkla iki tarafın birlikteliğiyle tesis edilmişti. Miletos, Minos uygarlığının zayıflayarak Mikenlerce devralınmasına kadar Girit etkisinin gözlemlenebildiği bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen dönemlerde de Mikenlerin Ege ticaret ağını yeniden canlandırması ile bu sefer de yerleşimde bir "Mikenleşme" sürecinin başladığı anlaşılmaktadır.[204]

5. MİKEN UYGARLIĞI'NIN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE EGE'YE YAYILIMI

MÖ 17. yüzyılın sonlarından itibaren köken olarak Ege Havzası'na yabancı olan bir kültürün Yunan anakarasının güneyinde gelişim göstererek uygarlık evresine geçtiği gözlemlenmektedir. MÖ 18.yüzyıldan itibaren Yunan anakarasının kuzey bölgelerinden gelen Hint-Avrupa kökenli Mikenlerin, beraberlerinde getirdikleri ve Hint-Avrupa toplulukları ile özdeşleşmiş savaş arabaları ile Yunanistan'ın orta ve güney kısımlarına yayılarak görece kısa bir sürede bölgede linguistik ve yarı-kültürel temelli bir hâkimiyet kurdukları anlaşılmaktadır.[205]Bölgenin yerlilerine kıyasla daha az bir nüfusa sahip Miken istilacılarının bu fetih hareketi, Yunanistan için yeni bir dönemin de başlangıcını teşkil etmekteydi. Değişen dengeler sonucu günümüz Yunancasının atası olan Miken dili, bölgede hızlıca yayılmış, bölgede bu dilin nüfuzundan önce yerli halk tarafından konuşulan "Pre-Hellenik" dil zamanla etkisini yitirmişti. Miken istilasının bölgenin kültürel ve linguistik yapısında köklü değişimlere sebep olduğu bilinmekle birlikte bu durum tamamıyla bir yok oluşa değil, aksine iki farklı toplumun bir araya getirdiği yeni bir ortak kültürün oluşumuna işaret etmektedir. Güncel genetik araştırmalar, belirgin bir Hint-Avrupalı mirasın varlığına rağmen gerçekte Mikenler ve Minoslar gibi bölgedeki varlıkları prehistorik dönemlere dayanan toplulukların

[204]Raymond, Kaiser, Rizotto, "Discerning Acculturation…", ss. 58-59.
[205]Robert Drews, *The Coming of the Greeks - Indo-European Conquests in the Aegean and the Near East,* Princeton University Press, Princeton, 1988, s. 159.

genetik açıdan birbirlerine son derece yakın olduklarını ortaya koymaktadır.[206]Bu duruma sebep olarak Yunanistan'ın güneyine akın eden Hint-Avrupalı toplulukların sayıca yerli nüfusa kıyasla daha az olması gösterilebilir. Ayrıca bahsi edilen bu Pre-Hellenik dilden Miken diline, Miken dili aracılığıyla da ilerleyen dönemlerde Grekçe'ye bazı eklerin ve isimlerin geçmiş olduğu bilinmektedir. Ege Havzası'nda özellikle sonları *–nthos, -ssos, -ssa ve –nda* ile biten ve ilerleyen dönemlerde Yunanlar tarafından kullanılmaya devam edilen yerleşimlerin isim kökenlerinin yapıları itibarıyla Miken diline değil, daha eski bir yerel dile ait olduğu anlaşılmaktadır.[207]Özellikle *–ssa* ve *–nda* gibi eklemelerde biten yer isimlerine Anadolu'da da sıklıkla karşılaşılması, Miken öncesi dönemde Ege Havzası'nın iki ucunda da konuşulan dillerin arasında bir akrabalık olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. MÖ 2.binyılın ikinci çeyreği itibarıyla Yunan anakarasında yaşanan bu etkileşim, görece kısa bir süre içinde ismini bu kültür ve uygarlığa ait en önemli yerleşim olan Miken *(Mycenae)*[208] kentinden almış olan Miken uygarlığını doğurmuştur.

5.1 Erken Miken (Shaft Grave) Dönemi (MÖ 1750-1400)

Çağdaş akademik çevrelerde, Yunan anakarasında Miken devrinin belirgin hatlarıyla yaklaşık MÖ 1750 civarında, Yunanistan kronolojisine göre Geç Helladik (LH) Dönem'de başladığı kabul görmektedir.[209]Bu tarihlendirme, tespiti yapılabilen ilk Miken bulgularına kıyasla erken bir tarihtir. Nitekim Mikenler ile ilişkilendirilen mezarlar, seramikler ve diğer bulgular MÖ 16.yüzyıla tarihlendirilmektedir.[210] Minos örneğinde olduğu gibi Miken kronolojisinin sınıflandırılmasındaki temel kıstas, elde edilen arkeolojik verilerde gözlemlenen değişimler ve gelişimlerden meydana gelmektedir. Miken uygarlığının ilk evresini oluşturan Erken Miken Dönemi, bu süreçle ilişkilendirilen ve ilk örnekleri Miken'de Schliemann tarafından 1876'da ortaya çıkartılan shaft grave (şaft mezar) tipi gömütlerle

[206]Iosif Lazaridis, Alissa Mittnik, Nick Patterson et al., "Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans", *Nature,* Vol. 548, ss. 214-218.
[207]Margalit Finkelberg, "Anatolian Languages and Indo-European Migrations to Greece", *The Classical World,* Vol. 91, S. 1, 1997, ss. 3-20.
[208]Miken uygarlığına ismini veren Mycenae yerleşiminin ad kökünün etimolojik bakımdan Knossos ve Atina örneğine benzer şekilde Mikenceden önce var olmuş yerel bir dile dayandığı düşünülmektedir. Kökenleri itibarıyla Yunanistan'a yabancı olan Mikenlerin tesis etmiş oldukları uygarlığın günümüzdeki isminin eski bir yerel dile dayanması, bu etkileşimin boyutunu gözler önüne sermektedir. Bkz. "*Ἀθήνη*", Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek,* Brill, Leiden, Boston, 2010, s. 29.
[209]Jeremy B. Ruttler, Sarah H. Ruttler, "The Transition to Mycenaean: A Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA pottery sequence from Ayios Stephanos in Lakonia", *Monumenta Archaeologica,* Vol. 4, Los Angeles, 1976, ss. 1-71.
[210]Kim Shelton, "Mainland Greece", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 142.

isimlendirilmiştir. [211] Bu dikdörtgen yapıdaki sığ gömütlerin ortaya çıkışı, Yunanistan'da Orta Helladik Dönem'den Geç Helladik Dönem'e geçişi simgelemektedir. Nitekim mezarların üst tabakadan kimselere ait olmaları ve bölgede sosyal tabakalaşmayı net bir şekilde ifade eden ilk mezar örnekleri olmaları, Miken istilaları ile birlikte oluşan, Mikence konuşan yeni bir soylu/yönetici sınıfın Güney Yunanistan'da, özellikle de Mora Yarımadası'nda idareyi ele almaya başladıklarını ortaya koymaktadır.[212] Şaft mezarlarında tespit edilen yüksek sayıda altın eşya ve silah, ölülerin yüzlerinin altından yapılmış bir maske ile kapatılma geleneği ile bir arada değerlendirildiğinde mezarların zengin, otorite sahibi yöneticilere ve ailelerine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Minos etkisinin yoğun olarak gözlemlendiği bu eşyalar, Arthur Evans gibi arkeologları Miken kentlerinin Girit kökenli soylu aileler tarafından yönetilmiş olabileceği gibi teoriler geliştirmeye itse de bu durumun hem Miken işgali gerçeğiyle çeliştiği, hem de ölü gömme biçimlerinin Girit ile benzerlik taşımaması gibi sebeplerle bu savlar kısa sürede terk edilmiştir.[213] Yüksek sosyal statüye sahip kimselerin mezarlarından çıkartılan değerli eşya ve özellikle altınların Ege Havzası boyunca bilinen diğer yerleşimlerle kıyaslandığında ilk kez bu derecede fazlalık göstermesi, Miken dönemi itibarıyla yönetici kesimin üretim araçları ve ekonomide tam kontolü sağladıkları ve bunun neticesinde bölgede gelir eşitlizliğinde önemli bir artışın yaşandığını düşündürmektedir.[214] Miken'deki A ve B olarak isimlendirilen gömüt alanlarındaki mezarlar, en belirgin ve iyi korunmuş şaft mezar örnekleri arasında gösterilebilir.

Bu dönemdeki sosyal tabakalaşmaya işaret eden bir başka değişim de Güney Yunanistan'daki belirli yerleşimlerde gözlemlenebilen yeni mimari yapılardır. Tirnys, Atina, Gla, Argos, Iolkos ve Lamia gibi yerleşimlerde tespit edilen ve coğrafi faktörlere göre yapı ve stil bakımından ayrılabilen gelişmiş savunma surlarının ortaya çıkması, doğrudan öncül saray-tipi yapıların oluşumuyla, bağlantılı olarak da merkezi bir otoritenin tesisiyle açıklanmaktadır.[215] Bu süreçte idari merkezin ana yerleşimden ayrı, yerleşim içinde görece daha yüksek bir mevkiye taşınması, ilerleyen dönemlerdeki Yunan polislerinde akropolis olarak isimlendirilen alanların oluşum sürecini başlatmış olabilir. Mezarlarda gün yüzüne çıkartılan altınların bolluğu, erken dönemlerden itibaren Miken yerleşimlerinin zenginliği ortaya koymaktadır. Fakat Mikenlerin bu miktarda serveti görece kısa bir sürede nasıl

[211] John Griffiths Pedley, *Greek Art and Archaeology,* Prentice Hall, New Jersey, 2012, s. 21.
[212] Pedley, *Greek Art and…,* s. 86.
[213] Reynold Higgins, *Minoan and Mycenaean Art,* Oxford University Press, New York, Toronto, 1981, s. 76.
[214] Alex R. Knodell, *Societies in Transition in Early Greece – An Archaeological History,* University of California Press, Oakland, 2021, s. 65.
[215] Nic Fields, Donato Spedaliere, *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 BC,* Osprey Publishing, Oxford, 2004, s. 10

toplayabildikleri tartışma konusudur. Bu hususta ortaya atılan çeşitli savlar arasında bu zenginliğin Yunanistan'ın özellikle güneyinde yaptıkları yağma ve talanlardan elde edilenler ile sağlandığı, ya da Mikenlerin önemli bir bölümünün MÖ 2.binyılın ortalarından itibaren Mısır gibi bölgesel güçlere paralı askerlik yapmış olabilecekleri gibi fikirler bulunmaktadır.[216] Fakat bu hususta kesin bir yargıya varmak güçtür. Farklı kentlerde tespit edilen şaft mezarlarındaki kimseler arasında bir zenginlik farkı olduğu da göze çarpmaktadır. Lerna ve Asine gibi yerleşimlerde tespit edilen mezarlardaki değerli eşya ve metallerin bolluğu, farklı yerleşimlerdeki yönetici sınıflar arasında da bir zenginlik farkını ortaya koymaktadır.[217] Bu durum, ayrıca Miken yerleşimlerinin ilk dönemlerinde birbirinden bağımsız bir idareye sahip olduklarını da ortaya koyabilecek bir tespittir. Kimi yerleşimler çeşitli faktörler sebebiyle daha fazla maddi ve bununla bağlantılı olarak askeri ve politik güç gösterirken kimi yerleşimlerde bu durum söz konusu değildi.

Miken uygarlığı ile ilgili yapılabilecek tespitlerden biri, bu yeni kültürün kısa bir süre içinde Ege'deki yapıya çoğunlukla uyum sağlayabildiğidir. Miken ve Pylos gibi yerleşimlerin Erken Miken Dönemi'nin başlarından itibaren Ege, özellikle de Girit ile etkileşim halinde olduklarına dair veriler mevcuttur.[218] Miken şehirlerinde görülen zenginliğin de daha sistematize hale gelen Yunanistan – Ege ticaretinden kaynaklandığı düşünülebilir. Mikenlerin görece kısa bir zaman diliminde öncüllerinin uygulamalarını devam ettirebilmesinin temel nedeninin hâlihazırda belirli bir ölçüde medeniyet kalıntıları gösteren bir bölgede varlık göstermeleri olabilir. Nitekim Mikenlerin kuzeyden gelerek Yunanistan'ın güney bölgelerini hâkimiyetleri altına aldıkları süreçte Miken, Atina gibi çoğu yerleşimin uzun süredir var olduğu, bu kentlerin isimlerinin Mikenceden eski olmasıyla anlaşılmaktadır. Miken varlığı tesis edildiğinde ise bu yeni fatihler, bölgede mevcut olan kültürü ve Ege'deki diğer uluslarla olan etkileşimi kısmen devralmış ve geliştirmişlerdi. MÖ 2000-1550 arasını kapsayan Orta Helladik Dönem (MH) boyunca Yunan anakarası ile Girit arasındaki bağlantının kopuk olduğu ve anakaranın çoğunlukla Kiklad Adaları ile ticari etkileşimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[219] Fakat MÖ 1600'lerden itibaren Girit ve anakara arasındaki bağlantının yeniden sağlandığına dair veriler, bu iktisadi "canlanmanın" Mikenler aracılığıyla sağlanmış olabileceği ihtimalini muhtemel kılmaktadır. Miken sanatının erken dönemlerde stil bakımından Minos sanatına olan benzerliğinin bu etkileşimler ile ilişkili olması muhtemeldir.

[216] Pedley, *Greek Art and…,* s. 88.
[217] Giampaolo Graziadio, "The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: A Comparative Examination of the Evidence", *American Journal of Archaeology,* Vol. 95, S. 3, 1991, s.407.
[218] Shelton, "Mainland Greece", s. 196.
[219] Higgins, *Minoan and…,* s. 76.

5.2 Minos-Miken Etkileşimi ve Girit'in Fethi

Mikenlerin Ege'deki genişlemelerinin önemli bir ayağını Girit'in "Mikenleştirilmesi" oluşturmaktadır. Daha önce değinildiği üzere LM I dönemi itibarıyla Girit'teki Minos yerleşimlerinin önemli bir kısmında yıkım izlerie rastlanmış, Thera patlaması ve depremler gibi doğal afetler ile ilişkilendirilen ekonomik çöküş sonrası adadaki devletçiklerin işlevselliklerini yitirdikleri görülmüştür. Bu dönemde adadaki tahribat, açık olmasına karşın bu şiddetin ana faktörü üzerinde tartışmalar sürmektedir. Çalışmamızda önceden bahsedildiği üzere Thera patlaması sonucu uzun vadede zarara uğrayan Ege ticaret ağının yol açtığı ekonomik buhranın Girit genelinde bir sınıflar arası çatışmaya sebebiyet verme ihtimali kuvvetlidir. Linear A tabletlerine ev sahipliği yapan yerleşim ve binalarda daha büyük tahribatın tespit edilmesi, şiddetin özellikle bu yazıyı aktif olarak kullanan üst tabakaya (tüccarlar ve yöneticiler) yöneltilmiş olabileceğini düşündürtmektedir.[220] Varsayımlar bu yıkımın gerçekten Minos alt tabakasının disorganize fakat yakın zaman aralığında gerçekleştirdiği bir isyan hareketi mi yoksa yüksek olasılıkla Mikenlerin başını çektiği bir dış işgal neticesinde mi gerçekleştiği üzerindedir. Adadaki Miken varlığının kronolojisine bakılacak olursa tespiti yapılabilmiş en öncül ve belirgin Miken unsurlarının Knossos'ta LM II (MÖ 1470-1400 civarı) dönemine tarihlenen Linear B yazıtlarıdır. Arthur Evans tarafından 1900 yılında yapılan bu keşifle elde edilen yazıtlar, aynı zamanda bilinen en erken Linear B yazıtları olmaları bakımından önem arz etmektedir.[221] Aynı döneme tarihlenen diğer Linear B yazıtlarının da Pylos, Miken, Tiryns ve Thebes gibi Yunan anakarasındaki kentlerde karşımıza çıktığı görülmektedir.[222] Bilinen en erken Linear B yazıtlarının Girit'te ortaya çıkartılması, bu yazı sisteminin Girit'te bulunan Mikenlerce orada geliştirilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Linear B sisteminin Linear A'dan uyarlandığının hâlihazırda bilinen bir durum olması, bu varsayımı destekler niteliktedir.

Girit'teki Miken varlığının ana hatlarıyla MÖ 1450 civarında (LM IB-LM IIA) tesis edildiği söylenebilir.[223] Knossos'ta tespiti yapılan Linear B yazıtları, bu dönem itibarıyla kentin doğrudan Mikenli bir yönetici sınıfın hâkimiyetine girdiğini göstermektedir. LM I dönemi itibarıyla yaşanan çöküş dönemi ile Miken işgali arasında görece az bir zaman farkı

[220]A. Nafplioti, ""Mycenaean" political domination of Knossos following the Late Minoan IB Destructions on Crete: negative evidence from strontium isotope ratio analysis (87Sr/86Sr).", *Journal of Archaeological Science,* Vol. 35, 2008, s. 2307.
[221]Jan Driessen, "Chronology of the Linear B Texts", *A Companion to Linear B – Mycenaean Greek Texts and their World,* Peeters, Dudley, 2008, s. 70; Thomas Tartaron, *Maritime Networks in the Mycenaean World,* Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 14.
[222]Driessen, "Chronology of the…", ss. 73-75.
[223]Wiener, "The Mycenaean Conquest…", s. 131.

olduğu göze çarpmaktadır. Adada gözlemlenen bu Mikenleşme sürecinin hangi şartlar altında gerçekleşmiş olduğu da üzerinde durulan başka bir meseledir. Fakat Mikenlerin bölgedeki hâkimiyetlerini ekseriyetle güç kullanarak kazandıklarına dair veriler bulunmaktadır. MÖ 2.binyılın ikinci yarısı itibarıyla adada görülmeye başlayan ve Yunan anakarasındaki örneklerle benzerlikler gösteren, "savaşçı mezarları" olarak anılan gömütlere Girit boyunca rastlanmaya başlanması, adadaki Miken askeri varlığına bir işaret olabilir.[224] Önceden bahsedildiği üzere LM dönemi başından itibaren Girit'teki Minos yerleşimlerinde herhangi bir savunma kaygısına rastlanılmaması, adanın Mikenlerce fethinin hızlı bir biçimde gerçekleşmiş olabileceği fikrini doğurmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla iç karışıklıklar sebebiyle tahrip olan çoğu yerleşim, işlevlerini yitiren devletçikler ve bir zamanlar Ege'deki çoğu ticareti kontrol altında tutmuş olan Minos filolarının dağılması, adayı organize bir yabancı işgale karşı son derece açık ve savunmasız bir konuma getirmiştir. Adadaki çoğu yerleşim yerinin tahribinin hemen ardından Knossos'ta tespit edilen Miken yönetici sınıfının varlığı, bu durum ile izah edilebilir.

Girit'teki Miken döneminin ilk evrelerinde adada geniş ölçekli sosyal değişimler gözlemlenmektedir. Linear B tabletlerinin salt Knossos'da gün yüzüne çıkartılması, yalnız bu kentte yerleşik bir Miken idari tabakasına işaret eden buluntuların varlığı gibi veriler bir arada değerlendirildiğinde bu süreçte bizi Girit'te işlevini koruyabilmiş tek kentin Knossos olduğu sonucuna götürmektedir.[225] Fakat bu durumun uzun süre geçerliliğini korumadığı da açıktır. LM II itibarıyla Khania, Kommos ve Hagia Triada gibi yerleşimlerde çeşitli Miken buluntularına rastlanılması, adada bir yeniden inşa sürecinin gözlemlendiğini ortaya koymaktadır.[226] Aynı süreçte adanın Yunan anakarası ile etkileşimlerinde görülen önemli ölçüde artış, bu gelişim sürecini açıklamaktadır. Yunanistan'dan gelen mallar haricinde muhtemelen anakaradan Girit'e doğru göç hareketlerinin de bu duruma katkı sağlamış olabileceği düşünülebilir. Bu dönem itibarıyla Girit'te yaşanan Mikenleşme evresinin büyük ölçüde tamamlandığı ve Minosluların kendilerine ait kültür, sanat vs. gibi öğeleri bir ölçüde koruyabilmiş olmalarına karşın Miken boyundurluğu altında yaşamaya başladıkları aşikârdır.

[224]Nafplioti, ""Mycenaean" political…", s. 2308.
[225]Erik Hallagher, "Crete", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 149.
[226]Hallagher, "Crete", ss. 155-156.

5.3 Merkezi Otoritenin Tesisi ve "Wanax" Figürü

MÖ 15.yüzyıl itibarıyla Ege'de gözlemlenen bir başka siyasi/politik değişim de Yunan anakarasında etkisini hissettirmekteydi. Aynı yüzyıl içinde Hitit Kralı Tudhaliya I/II döneminde Hitit kayıtları, Attarissiya olarak bilinen "Ahhiya hükümdarı" ile Hitit Kralı arasındaki temas hakkında bilgiler bulundurmaktadır.[227] Burada bahsi geçen Ahhiya, şüphesiz Ahhiyawa olarak bilinen bölge ve toplum ismiyle aynı kökten gelmektedir. Ahhiya ve Ahhiyawa'nın Mikenlerle olan bağlantısına çalışmamızın üçüncü bölümünde değinilecek olsa da burada bahsedilen kişinin Ege kökenli bir yönetici olduğu anlaşılmaktadır. İlerleyen yüzyıllarda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler neticesinde Hititlerin Ahhiya/Miken yöneticilerine *LUGAL.GAL* (büyük kral, yüce kral) unvanı ile hitap ettikleri ve aynı zamanda statü bakımından kendilerine denk gördükleri anlaşılmaktadır.[228] Hitit belgelerinin önemi, muhtemel Miken krallarını yüksek güç ve otorite sahibi kimseler olarak ifade etmeleridir. Benzer dönemde bölgede Mikenler haricinde önemli nüfuz alanına ulaşabilmiş bir başka uygarlığın mevcut olmaması, MÖ 15.yüzyıl itibarıyla Yunanistan'da Miken kent devletlerinin en azından önemli bir kısmını egemenliği altına alan otorite sahibi bir krallık sisteminin başlamış olduğunu ifade etmektedir.

Miken kaynakları, genel olarak hükümdarları ya da Hitit belgelerinde bahsedilen güçlü krallar hakkında ayrıntılı bilgi içermemektedir. Fakat Linear B yazıtlarında tespit edilebilen bir unvan olan *anax* ya da Linear B metinlerinde yazıldığı üzere *wa-na-sa,* ya da *wanax,*[229] kullanımı itibarıyla bir lider figürünü betimlemektedir. Grekçede "kabile şefi/lideri, lord, askeri lider" gibi biçimlerde ifade edilen unvanın Miken döneminde otorite sahibi hükümdarlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla wanax, zamanla deformasyona uğrayarak anax halini almıştır. Homeros, İlyada'da Agamemnon'dan bütün Mikenlerin hükümdarı olarak aynı unvan ile bahsetmektedir:

ἐκ δὲ Χρυσηΐς νηὸς βῆ ποντοπόροιο.

---

[227] Timothy Jordan Cabe, *The Near West: Mycenaean Greece and the Brotherhood of Kings, 1600-1100.* Graduate School of Western North Carolina University (Yüksek Lisans Tezi), 2023, s. 1.

[228] Willemijn Waal, ""My brother, a Great King, my peer". Evidence for a Mycenaean kingdom from Hittite texts." *From "LUGAL.GAL" to "WANAX", Kingship and Political Organisation in the Late Bronze Age Aegean,* Joritt M. Kelder, Willemijn Waal (eds.), Sidestone Press, Leiden, 2019, s. 12.

[229] "*ἄναξ*", H. G. Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon. revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of. Roderick McKenzie,* Oxford, Clarendon Press. 1940, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=a)/nac (17.02.2025); Ayrıca Bkz. Thomas G. Palaima, "The Nature of Mycenaean Wanax: Non-Indo-European Origins and Priestly Functions," *Aegeaum 11,* Paul Rehak (ed.), Universite de Liege, 1995, ss. 119-139.

τὴν μὲν ἔπειτ᾽ ἐπὶ βωμὸν ἄγων πολύμητις Ὀδυσσεὺς

πατρὶ φίλῳ ἐν χερσὶ τίθει καί μιν προσέειπεν:

ὦ Χρύση, πρό μ᾽ ἔπεμψεν ***<u>ἄναξ ἀνδρῶν</u>*** *Ἀγαμέμνων*

παῖδά τε σοὶ ἀγέμεν, Φοίβῳ θ᾽ ἱερὴν ἑκατόμβην

ῥέξαι ὑπὲρ Δαναῶν ὄφρ᾽ ἱλασόμεσθα ἄνακτα,

ὃς νῦν Ἀργείοισι πολύστονα κήδε᾽ ἐφῆκεν.[230]

Burada bahsedildiği şeklinde *ἄναξ ἀνδρῶν* (anax andron), Grekçe "insanların kralı, hükümdarı" anlamını taşımaktadır. Anax unvanının Agamemnon'u nitelemesi, bu isimlendirmenin Miken döneminden başlayarak zamanla otorite ve kudret sahibi hükümdarları nitelemek maksadıyla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Wanax unvanı ile ilgili temel bilgiler, Pylos'taki saray kalıntılarından elde edilen Linear B yazıtlarından gelmektedir.[231] Wanax unvanını taşıyan bir hükümdarın nitelikleri ve otoritesi hakkındaki bilgilerimiz tahminlere dayalıdır. Fakat eldeki veriler ışığında unvan sahibinin sosyal hiyerarşide en üst kademede bulunduğu, oturduğu sarayın Miken ekonomisindeki "yeniden dağıtıcı" sistemin merkezi olduğu,[232] toprak sisteminde (landholding) son söz hakkı olan ve kendisine ihtiyaç fazlası lüks ürünler sunabilecek atölyelere sahip olan ve dini ayinlere katılım sağlayan bir hükümdar olduğu iddia edilebilir.[233] Hitit diplomatik yazıtlarında Ege'de merkezi otorite figürü bir hükümdardan bahsedilmesi ve Pylos'ta gün yüzüne çıkartılan Linear B metinleri, Mikenlerde MÖ 15.yüzyıldan başlayarak ilerleyen dönemler boyunca da devamlılığını sürdüren bir kraliyet sistemi olduğunu vurgulamaktadır.

Girit'in Miken nüfuz alanı altına girmesi, Mikenlerin zamanla merkezi bir krallığa evirilmiş olabileceklerini gösteren veriler ve Linear B'nin ortaya çıkışı gibi gelişmelerle MÖ 15-14. yüzyıllar, Miken uygarlığının belki de en önemli dönemlerini meydana getirmekteydi. Bu dönem itibarıyla Ege'de Miken etkisinin iyice yayıldığı ve Anadolu'da ilk kez etkisini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Daha önce Minos varlığı ve etkisinin gözlemlendiği

---

[230]Hom. *Il.* I.440.

[231] Klaus Kilian, "The Emergence of Wanax Ideology in the Mycenaean Palaces", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 7, S. 3, 1998, s. 291.

[232]Miken saraylarının bağlı bulundukları devletçiklerin idari ve bürokratik merkezi olmaları yanında bir diğer nitelikleri de Miken ekonomisinde elde edilen zenginlik ve ürünlerin muhafaza edildiği "depolara" sahip olmalarıydı. Antik Yakındoğu'da da benzerleriyle karşılaşılabilen bu durumun, gerektiği takdirde Miken halkına bu ürünlerin dağıtılabilmesi olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla saraylar, Miken iktisadi yapısında gözlemlenen bu "yeriden dağıtıcı" ekonomide merkez konumundaydılar. Castleden, *Minoans, Life in…,* s. 7.

[233]Kilian, "The Emergence of…", s. 293.

Miletos'ta Geç Helladik Dönem itibarıyla (LH IIIA, yaklaşık MÖ 1400-1300) Miken etkisinin hissedilmeye başladığı gözlemlenmektedir.[234] Hitit Kralı Tudhaliya'nın Ahhiya Kralı ile olan irtibatı ve Miletos'ta baş gösteren Miken nüfuzu, çalışmanın üçüncü kısmını oluşturacak olan Mikenlerin Anadolu ile münasebetlerinin en erken örneklerini teşkil etmektedir.

[234]Raymond, Kaiser, Rizotto, "Discerning Acculturation…", s. 60.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANADOLU COĞRAFYASINDA MİKEN VARLIĞI VE ETKİ ALANI

1. DOĞU EGE VE ANADOLU'DAKİ MİKEN YERLEŞİMLERİ

MÖ 15. yüzyılın son çeyreği, Yunanistan'da, muhtemelen Miken ya da Pylos'ta ortaya çıkan *wanax* figürünün birleştirdiği Miken şehir devletlerinin merkezi bir otorite altında yeniden örgütlenmesi, LM I dönemi itibarıyla çöküş sürecini yaşayan Minosluların anayurdu Girit'in akabinde Mikenlerce fethi ve Ege Denizi'nde tesis edilen Miken egemenliği ile tanımlanabilir. Bu dönemden itibaren Ege Havzası'nda etkisini hissettiren Miken varlığı, Yunan anakarasından itibaren batıdan doğuya bir yönelim seyretmektedir. LH III dönemi itibarıyla (MÖ 1390-1300) Minosluların Ege ticaretindeki hâkimiyetleri süresince Girit mallarının Ege'nin dört bir yanına yayılmasındaki rolüyle ön plana çıkan Kiklad Adalarında Miken etkisinin görülmeye başladığı anlaşılmaktadır.[235] Miken stiliyle örtüşen mimari yapılar, boyalı çömlekler, terakota figürler ve mühürlerin tespit edildiği adalarda Miken kültürel hâkimiyetinin etkisini hissettirdiği açıktır.[236]

Aynı dönem içinde Ege'nin doğusunda yer alan bazı bölgelerde de Miken izlerine ve doğrudan Miken varlığına işaret eden bulgular bulunmaktadır. Gerçekte Miken stili ürünlere Mısır, Kıbrıs ve Suriye gibi eski Yakındoğu'nun çeşitli bölgelerde rastlanmasına karşın bir bölgedeki Miken etkisinin dolaylı mı (Mikenlerce ihracı yapılan ürünlere dayalı ticari ilişkiler) yoksa doğrudan mı (Mikenlerce yerleşilmiş yerleşimler/koloniler) olduğunu kavrayabilmek adına çeşitli kıstaslar, mercek altına alınabilir. Yunanistan'daki Miken mimari tarzıyla örtüşen mimari yapılar, mezarlar ve/veya yazılı belgeler gibi verilerin tespiti, bir yerleşimin doğrudan Miken nüfuzu altında olduğunu gösterebilen kıstaslardır. Bu kısımda batı Anadolu ve çevresinde bu kıstasları karşılayan Rodos, Miletos, Müskebi gibi yerleşimler ve bu yerleşimlerin Mikenlerle bağlantıları üzerinde durulacaktır. Bu bölümde detaylı tarihlendirmelere sıkça yer verileceğinden Miken kronolojisi irdelenirken başvurulan Helladik kronoloji hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir.

[235] Jason W. Earle, "A Cycladic Perspective on Mycenaean Long-Distance Exchanges", *Journal of Mediterranean Archaeology,* Vol. 25, S. 1, 2012, ss. 3-6; Andreas G. Vlachopoulos, Xenia Charalambidou, "Naxos and the Cyclades", *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean,* Irene S. Lemos, Antonis Kotsonas (eds.), Wiley, 2020, s. 1008.

[236] Earle, "A Cycladic…", s. 7; Vlachopoulos, Charalambidou, "Naxos and the…", ss. 1007-1027.

Helladik Kronoloji[237]

Dönem Adı	Tarihlendirme
Erken Helladik I (EHI)	MÖ 3100-3000
Erken Helladik II (EHII)	MÖ 2650-2500
Son Erken Helladik II (LEHII)	MÖ 2500-2200
Erken Helladik III (EHIII)	MÖ 2250-2100/2050
Orta Helladik (MH)	MÖ 2100-2050
Geç Helladik I (LHI)	**MÖ 1700/1675-1635/00**
Geç Helladik II A (LHIIA)	MÖ 1635/00-1480/70
Geç Helladik II B (LHIIB)	MÖ 1480/70-1420/10
Geç Helladik III A1 (LHIIIA1)	MÖ 1420/10-1390/70
Geç Helladik III A2 (LHIIIA2)	MÖ 1390/70-1330/15
Geç Helladik III B (LHIIIB)	MÖ 1330/15-1200/1190
Geç Helladik III C (LHIIIC)	MÖ 1200/1190-1075/50

1.1 Miletos

Anadolu'daki Miken varlığı, İonia çevresinde kümelenme eğilimi göstermektedir. Miletos, bölgede Miken varlığının ana hatlarıyla tespit edilebildiği en önemli yerleşimler arasındadır. Aydın ilinin Didim ilçesinde yer alan Miletos'un kalıntıları, sahil şeridinden yaklaşık 7-8 kilometre içeride konumlanmaktadır. Menderes Nehri'nin zamanla topladığı alüvyal toprakların yüzyıllar içinde bir zamanlar Ege'nin uzantısı olan ve Miletos ile sınırdaş olan sahil şeridini doldurduğu bilinmektedir.[238] Nitekim Eskiçağ'da Miletos'un dört ayrı limana ev sahipliği yaptığına ve konumu itibarıyla önemli bir ticaret merkezi olduğuna dair bilgiler mevcuttur.[239] Bu limanların varlığı, kentin coğrafi konumu da göz önünde bulundurulduğu zaman Miletos'u Ege dünyası için Anadolu'ya açılan bir kapı konumuna getirmiştir. Şehir, özellikle Yunan Arkaik Dönemi'nde (MÖ 800-480) Panionion, Samos, Ephesos, Priene ve Myous gibi şehirlerin arasından sıyrılarak İonia'nın öncül şehri, olmuş,

[237] Manning, "Chronology and…", s. 23. Tabloda belirtilen bazı dönemler arasında kayıp zamanlar göze çarpabilir, Mikenlerin ortaya çıkışının LH dönemine tekabül etmesi, en belirgin hatlarla ayırt edilebilen dönemin de bu dönem olmasını sağlamıştır. Fakat EH ve MH dönemlerinde tespit edilen verilerin görece azlığı, bu dönemlerin kronolojik sınıflandırmalarında eksiklere ve boşluklara sebebiyet verebilmektedir.

[238] Helmut Brückner, Marc Müllenhoff, Roland Gehrels et al. "From archipelago to floodplain - geographical and ecological changes in Miletus and its environs during the past six millennia (Western Anatolia, Turkey)", *Zeitschrift für Geomorphologie,* Vol. 142, 2006, Berlin-Stuttgart, ss. 63-83; İlhan Kayan, Ertuğ Öner, "Arkaik Dönem'de İonia Paleocoğrafyası", *İonialılar: Ege Kıyılarının Bilge Sakinleri,* Yaşar Ersoy, Elif Koparal (eds.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 2-15.

[239] Erdoğan, *M.Ö. 2. Binyılın…,* s. 75, Strab. XIV.1, Plin. *Nat.* V.31.

Yunan dünyasında özellikle felsefi ve kültürel anlamda ilklere imza atılan bir konuma evirilerek günümüz Batı medeniyetinin de tohumlarının atıldığı bir şehir haline gelmiştir.[240] Bu süreç, şüphesiz bölgede yüzlerce yıl devam etmiş olan Ege-Anadolu etkileşimlerinin vesilesiydi. Miletos'un coğrafi konumunun sağlayabileceği olanaklar eski zamanlardan itibaren Ege kökenli uygarlıkların dikkatini çekmiştir. Nitekim Miletos'un Minoslularca önemine ve burada giriştiklere faaliyetlere bir önceki bölümde etraflıca değinilmişti. Mikenlerin de bu doğrultuda öncülleri olan Minosluların izinden giderek kentte nüfuzlarını artırmaya önem verdikleri anlaşılmaktadır. Fakat burada üzerine durulması gereken bir husus, bu "Mikenleşme" evresinin Minos etkisinin ortadan kalkmasının ardından aniden ortaya çıkan bir durumdan ziyade belirli bir zaman içinde gelişen, özellikle Minos etkisinin son bulmasının ardından ivmesini artıran bir süreç olduğudur. Bu geçiş evresinde de kentte sınırlı ölçekte olsa da Miken etkisinin varlığına işaret eden bulgular mevcuttur.[241]MÖ 1450 itibarıyla görülmeye başlayan bu dolaylı Miken varlığı, ilerleyen dönemlerde etkisini hızla artırmıştır. LM I döneminde Miletos'ta gözlemlenen ve beşeri bir yıkıma işaret eden yangınların sebep olduğu tahribat, takip eden dönemde doğrudan bir Miken varlığı ile ifade edilebilecek bir sürecin başlangıcına sebep olmuştur.[242]

Yerleşimdeki bu değişimin şiddetin beraberinde getirdiği bir yıkımla başlaması, Miletos'un Mikenlerce hangi şartlar altında ve nasıl devralındığı hususunda tartışmalara yol açabilir. Bu yıkımın Anadolu kökenli bir saldırı ve yağma hareketi dolayısıyla mı, Girit örneğinde görüldüğü gibi kentte gerçekleşen bir iç isyan hareketi sebebiyle mi, yoksa doğrudan bir Miken istilası neticesinde mi yaşandığı, üzerinde durulabilecek ana savlar arasındadır. Fakat Miletos'ta gözlemlenen yangın ve yıkımın beşeri sebeplerden deprem gibi doğal afetlerle ilişkilendirilebileceği de iddia edilmektedir.[243] Miletos'taki yıkımın sebepleri tartışmaya açık bir konu olsa da beraberinde gelen sürecin temelli bir Miken varlığına işaret ettiği ifade edilebilir. Nitekim MÖ 14. yüzyıl itibarıyla Miletos'ta yoğun şekilde gün yüzüne çıkartılan Miken stili seramik ürünler ve mimari yapılar, yerleşimin doğrudan bir Mikenleşme

[240]Ekrem Akurgal, *Eski Çağda Ege ve İzmir,* Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1993, ss. 5-6. Ayrıca Bkz. Akurgal, *Ege, Batı Uygarlığının Doğduğu Yer,* İzmir Yayıncılık, İzmir, 2000; Hüseyin Cevizoğlu, "Güney İonia Kent Devletleri (Panionion, Samos, Ephesos, Priene, Myous, Miletos)", *İonialılar: Ege Kıyılarının Bilge Sakinleri,* Yaşar Ersoy, Elif Koparal (eds.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 138-171.
[241]Trevor Bryce, *The Trojans and Their Neighbours,* Routledge, London-New York, 2006, s. 99; Ruth Neilson, *Bronze Age Connections: An investigation regarding the archaeological and textual evidence for contact between the Mycenaean Greeks and the Hittites,* University of Cantebury Department of Classics (Yüksek Lisans Tezi), 2009, ss. 30-44.
[242]Bryce, *The Trojans…,* s. 99.
[243]Bkz. P. A. Mountjoy, *Mycenaean Pottery: An Introduction,* Oxford University Committee for Archaeology, Oxford, 1993.

sürecine girdiğini göstermektedir. Yerleşimde tespiti yapılan Miken stili seramikler, mezarlar ve özellikle kentin Miken mimarisi ile benzerlikler taşıyan surlarla çevrilmiş olması,[244] Mikenlerin üzerinde hâkimiyet kurdukları bu yeni merkezi korumaya yönelik bir strateji izlediklerini ortaya koymaktadır. İnşa edilen sur, tarz bakımından Miken, Hitit ve belki de Kıbrıs surları ile benzer nitelikler taşımakla birlikte yaklaşık 42 bin metrekarelik bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır.[245] Bu özelliğiyle Miletos'un zamanına göre son derece büyük bir yerleşim olduğu söylenebilir. Miletos'taki Miken yerleşimine işaret eden başka bir veri de kentte bulunan Miken seramiklerinin bir bölümünün kent içinde üretilmiş olmasıdır.[246] Benzer bir durumun yerleşimin Minos nüfuzu altında olduğu süreçte de yaşandığı bir önceki bölümde ifade edilmişti. Ayrıca bu durumun Miletos'un Minoslularca bir ticaret kolonisinden çok aynı zamanda bir "fabrika" görevi gördüğü de tartışılmıştı. Benzer bir durumun Miken döneminde de karşımıza çıkması, Miletos'taki Miken varlığı gösterir niteliktedir. Bu gibi verilerin yanı sıra belki de Miletos'un doğrudan Yunanistan'dan gelen Mikenlerce iskân edildiğine dair en belirgin kanıtlar, kentin yaklaşık 1,5 kilometre kuzeybatısında, Değirmentepe olarak adlandırılan mevkide tespit edilen ve bir düzine civarı Miken stili mezarlar barındıran bir gömüt alanıdır.[247] Tunç Çağı'ndan itibaren Eskiçağ'ın ilerleyen dönemlerine kadar şehrin ana nekropolü olarak kullanıldığı anlaşılan Değirmentepe'de yapılan kazılarda Mikenlere ait tholos tipi mezar örneklerine rastlanmıştır.[248]Bu mezarların varlığından anlaşıldığı üzere Miletos, Yunanistan kökenli bir nüfusu bünyesinde barındırmaktaydı. Bu özelliği ile kent, Müskebi ile beraber bölgede Miken stili mezarlara ev sahipliği yapan ana yerleşimlerden biridir.

Kentin isminin ilerleyen dönemlerde Hitit metinlerinde *Millawanda* olarak geçmesi ve Hititlerin kenti Ahhiyawalıların en önemli merkezi olarak görmeleri, Miletos'taki Miken/Ahhiyawa etkisinin Anadolu üzerindeki boyutunu gözler önüne sermektedi.[249] Şehirdeki Miken varlığı ve dolayısıyla da etkisinin İleride Hitit-Ahhiyawa/Miken ilişkilerine değinilirken bahsedileceği üzere MÖ 12. Yüzyılın üçüncü ve

[244]Christopher Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.", *Anatolian Studies,* Vol. 28, 1978, s. 135; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 11-17; Rik Vaessen, "Cosmopolitanism, communality and the appropriation of Mycenaean pottery in western Anatolia", *Anatolian Studies,* Vol. 66, 2016, ss. 11-17.
[245]Michael Wood, *In Search of The Trojan War,* New American Library, New York, 1985, s. 162; Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 15.
[246]Bryce, *The Trojans…,* s. 99.
[247]Wood, *In Search of…,* s. 162; Hasibe Akat İslam, Arife Aslan, "Milet Nekropolü, Değirmentepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2014), *24. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı,* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2015, ss. 103-118.
[248]İslam, Aslan, "Milet Nekropolü, Değirmentepe...", ss. 103-118; Wood, *In Search of…,* s. 162.
[249]Joritt M. Kelder, "Mycenaeans in Western Anatolia", *Talanta,* Vol. 36-37, 2004-2005, s. 51.

dördüncü çeyreği itibarıyla sona erdiği anlaşılmaktadır. Miletos'ta tespiti yapılan son Miken kökenli buluntuların bu dönemden önceye tarihlenmesi ve özellikle ilerleyen asırlarda Suriye-Hitit tipi Anadolu ve Yakındoğu türü buluntuların ağırlıklı olarak görülmeye başlanması, bu durumu doğrular niteliktedir.[250]

1.2 Müskebi

Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı olan Müskebi'de özellikle 1960'lı yıllarda yürütülmüş kazı çalışmalarında tespit edilen 48 adet Miken çember tipi mezarlarından yola çıkarak bu konumun Mikenlerce bir nekropolis[251] olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[252] Müskebi, her ne kadar başlı başına bir yerleşim özelliği göstermese dahi konumu itibarıyla muhtemelen Bodrum yarımadasında yaşamış Mikenli yerleşimciler için toplu mezar görevi görmüştür. Buradan anlaşılabileceği üzere MÖ 14. Yüzyıldan başlayarak Batı Anadolu kıyılarında, özellikle Miletos ve Bodrum ekseninde Miken iskânının varlığı sabittir.[253] Nekropoldeki defin şekilleri incelendiğinde mezarlardaki naaşların önemli bir kısmının gömüldüğü, ufak bir kısmının da yakıldığı gözlemlenmektedir. Ölü yakma işlemi, bölgede ender rastlanan bir uygulama olmakla birlikte Tunç Çağı'nda Anadolu'nun çeşitli bölgelerine ait olan bir gelenek olduğu düşünülmektedir, Nitekim bazı Hitit hükümdarlarının bu şekilde defnedildiği bilinmektedir.[254]Bu durumdan yola çıkarak Anadolu'daki Miken yerleşimlerinde belirli bir ölçüde yerli Anadolu kültürünün etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hem Müskebi'de, hem Miletos'taki surların Miken-Hitit özellikleri taşımasına, hem de Miletos'ta üretilen seramiklerin çok az bir kısmında dahi olsa da görülebilen Anadolu etkisiyle desteklenmektedir. Müskebi'deki gömütlerde bir miktar mücevherat ve değerli taşlar ile birlikte tamamı Miken stili olan seramik ürünlere rastlanılmıştır.[255] Tespiti yapılan seramiklerin tarihlendirilmeleri LHIIA ve LHIIIB dönemlerine atfedilmiştir ve Miletos'tan ithal edildikleri düşünülmektedir.

---

[250]Akurgal, "The Early Period and the Golden Age of Ionia", *American Journal of Archaeology,* Vol. 66, No. 4, 1962, s. 371.

[251]Nekropolis, Yunanca *νεκρό* (ölü) ve *πολις*(şehir), "ölüler şehri". Ortalama bir mezarlığa kıyasla daha geniş bir alana yayılan ve çok sayıda gömütü bünyesinde barındıran, genellikle ana yerleşim yerlerine yakın bir konuma inşa edilen toplu gömüt alanlarıdır.

[252]J. M. Cook, D. J. Blackman, "Archaeology in Western Asia Minor 1965-70", *Archaeological Reports No. 17 (1970-71),* 1971, s. 48; Coşkun Özgünel, "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri", *Belleten,* C. 51, S. 200, 1987, ss. 538-539.

[253]Veli Köse, "Theorical Approach for the So-Called Mycenaean Migration in Turkey", *Belleten*, C. 81, S. 292, 2017, s. 682; Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…, s. 45.

[254]Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World,* Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 179.

[255]Köse, "Theorical Approach…", s. 683.

Müskebi'deki mezarların mimari tarzları göz önünde bulundurulduğunda çember tipi gömütlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Öncülü olan *tholos*[256] tipi gömütlerin mimari bakımdan daha basitleştirilmiş bir ardılı olan çember mezarları, *dromos* adı verilen uzun, çok geniş olmayan koridorlar ile başlayan ve sonunda daire şeklindeki bir iç gömüt alanının bulunduğu mezar tipleriydi.[257] Miken toplu mezar mimarisindeki ana stillerin kronolojik takibi yapıldığında tarihsel bağlamda üç temel mezar tipinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bunlar, sırasıyla şaft (shaft) mezarları, tholos tipi mezarlar ve son olarak da çember tipi mezarlardır.[258] Müskebi'nin önemi, doğrudan bir Miken yerleşimi olmamasına karşın özellikle Bodrum yarımadasında yaşadığı düşünülen Mikenlilerin defin yeri olarak kullanılmasıdır. Nitekim üzerinde durulduğu üzere özellikle Miken tipi mezarlar, Yunanistan dışı coğrafyalarda doğrudan Miken varlığına işaret eden en güçlü deliller arasındadır. Bölgede ilerleyen zamanlarda yürütülecek detaylı arkeolojik kazıların yeni Miken yerleşimlerini gün yüzüne çıkartması kuvvetle muhtemeldir.

1.3 Rodos

Anadolu'nun güneybatısında konumlanan Rodos, On İki Adalar grubunun en büyük ve en bilinen adasını oluşturmaktadır. Stratejik konumu, boyutu ve özellikle Anadolu'ya yakınlığı, 20. yüzyılda çeşitli araştırmacıları adanın Mikenlerce iskân edilip edilmediği hususunda düşünmeye itmiştir. İlerleyen dönemlerde yapılan kazı çalışmaları, Rodos'un Miken varlığı açısından bölgedeki en zengin bölgeler arasında olduğunu ortaya koymuştur. Adada tespiti yapılan Miken tipi seramikler ve özellikle Miken stili mezarlar, adanın uzun bir dönem Miken etkisi altında kaldığını doğrulamaktadır.[259] Adadaki Miken varlığının, MH döneminin sonları ya da LH I döneminin başlarından itibaren Yunanistan'dan göç eden ve hâlihazırda adada bulunma ihtimali olan Minoslu yerleşimcilerle bir kaynaşmaya dayanabileceğini savunan hipotezler bulunmaktadır.[260] Her halükarda adada tespit edilen Miken kalıntılarından yola çıkarak LH dönemin önemli bır kısmında Rodos'ta yoğun Miken faaliyetlerinden bahsetmek mümkündür. Fakat karşımıza çıkan sorunlardan biri, adada çok

[256]İlk örneklerine MHII-LHI dönemlerinde rastlanan ve Yunanistan'ın güneyine tamamıyla LH IIA döneminde yayıldığı düşünülen tholos gömütleri, teknik açıdan ardılı olan çember mezarlar ile çoğunlukla örtüşen nitelikler taşımaktaydı. Yaklaşık 8 metre uzunluğunda bir dromoi koridor ile başlayan tholos mezarları, yaklaşık 3 metre uzunluğunda ve 3 metre genişliğinde bir kapı eşiğinin ardından gömütün bulunduğu bir çember ile tamamlanmaktaydı. Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s.126.
[257]Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s. 126.
[258]Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* ss. 125-127.
[259]Mercourios Georgiadis, "Migration on Rhodes During the Mycenaean Period", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry,* Vol. 4, S. 1, ss. 66-68; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 22-30.
[260]Georgiadis, "Migration on…", ss. 61-72.

sayıda Miken mezarına rastlanılmasına karşın Mikenlerce yerleşildiği tespit edilebilen yerleşimlerin son derece az olmasıdır. Mezarlar ve seramik gibi buluntuların adadaki kümelenme eğilimlerine bakılarak Trianda'nın LH döneminde Mikenli yerleşimler için önemli bir merkez olabileceği düşünülmektedir.[261] Miken kalıntılarının yoğun olarak tespit edildiği bir başka nokta ise 41 çember stili mezara ev sahipliği yapan Ialysos'tur.[262]

Rodos'ta, özellikle Trianda'da gün yüzüne çıkartılan ilk Miken buluntularının en erken LHIIB dönemine tarihlendirilmekle birlikte daha erken bir döneme ait olduğu tespit edilen Minos stili seramik ürünlerle birlikte bulunmaları, Miletos örneğinde de görüldüğü üzere Miken öncesi dönemde adanın bir kısmının Minos nüfuzu altında olduğunu ortaya koymaktadır. [263] LHIIIAI döneminde ise adadaki Minos etkisinin fiilen sona erdiği anlaşılmaktadır. Ege adaları ve Anadolu'daki Minos varlığının kronolojik bir analizi yapıldığında hata payı mümkün olmakla birlikte bölgenin Girit'e kıyasla Minos etkisini daha uzun bir süre yaşattığı görülmektedir. Girit'in ana hatlarıyla Miken etki alanına girmesinin kabaca MÖ 15.yüzyılın ortalarına tekabül ettiği ve Rodos'taki son Minos kalıntılarının MÖ 1420/10-1390/70 arası bir döneme kadar tespit edilebildiği düşünüldüğünde bölgeler arasında görece az da olsa bir zaman farkı göze çarpmaktadır. Bu durum, Ege'deki Miken nüfuzunun Yunanistan'dan başlayarak batıdan doğuya doğru bir eksende yayılmış olduğu gerçeğiyle doğrudan ilişkilidir. Daha önce de ifade edildiği üzere Ege'deki Miken yayılımı, anavatanları olan Yunan anakarasının güneyinden başlayarak Kiklad Adaları, Girit, On İki Adalar ve Anadolu doğrultusunda seyretmektedir. Fakat bahsedilen bölgeler üzerinde tespit edilen Miken buluntularının tarihlendirmelerinin birbirleriyle çok yakın olması, bu sıralamanın büyük bir kesinlikle yapılabilmesinin önüne geçmektedir. Gelecekte keşfedilebilecek yeni bulgu ve veriler, bu hususta daha güvenilir bilgiler edinmemize olanak sağlayacaktır.

Trianda'da her ne kadar Minos döneminden Miken dönemine geçişe işaret eden belirgin bulgulara rastlanılmasa da LHIIIAI döneminde Rodos'a önemli oranda Miken göçünün yaşandığı, Tritanda'daki Miken stili ithal seramik sayısı ve Ialysos'taki Miken gömütlerinde gözlemlenen belirgin artış ile bilinmektedir. [264] Özellikle Rodos'taki Miken

[261] Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s. 167.
[262]R. E. Jones, C. Mee, "Spectrographic Analyses of Mycenaean Pottery from Ialysos on Rhodes: Results and Implications", *Journal of Field Archaeology* Vol. 5, S. 4, 1978, s. 462; Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 22.
[263]Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s. 169.
[264]Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s. 169.

seramiklerinin önemli bir kısmı, stil ve tasarım itibarıyla Mora'nın Argolis bölgesine[265] has seramikler ile benzerlikler taşımaktadır.[266] Her ne kadar LH IIIC itibarıyla adada tespit edilen seramiklerin çoğunun yerli üretim olduğu tespit edilebilse de bu dönem öncesinde ithal edilen seramiklerdeki Argolis etkisi, Rodos'a gelen ilk Mikenlilerin Argolis ile güçlü bağlarının olduğuna ve/veya bu göçmenlerin doğrudan Argolis kökenli olduğuna işaret edebilir. Adada tespit edilen Miken mezar ve seramiklerinin yanı sıra önemli ölçüde Miken varlığına işaret etmeyen yerleşimler, (Miken stili mimarinin yokluğu) Rodos'taki Miken varlığının boyutları hakkında bazı tartışmalara sebebiyet verebilir. Adada faal olan Mikenlilerin kalıcı yerleşimcilerden çok belki de kendilerine özel mahallelerde kalan tüccarlar olduğu fikri göz ardı edilmemelidir. Fakat tespit edilen Miken seramiklerinin önemli bir kısmının ilerleyen dönemlerde Rodos'ta üretilmeye başlanması, Miletos örneğinde olduğu gibi bölgede bir Miken sanayisinin varlığını doğrulamaktadır.

1.4 Troya

Yukarıda listelenen yerleşim ve bölgelerin aksine Troya/Truva, köken ve yapısal olarak Mikenler ile ilişkilendirilemez. Aksine Truvalıların Anadolu'nun güney kesimlerinde yaygın olduğu bilinen Luvice, ya da İtalya'da konuşulan Etrüskçe ile Limni Adası'nda konuşulmuş olan Limnos dilinin ortak atası olduğu iddia edilen bir Proto-Trysenik[267] dili konuşan yerli bir halk olabileceği, günümüz şartlarında daha dikkate değer savlardır.[268] Günümüzde Çanakkale'de bulunan Hisarlık kazı alanı, ilk kez 1870'lerde

[265] Argolis *Ἀργολίς*, ya da Argolida *Αργολίδα*, Yunanistan'ın güneyinde konumlanan Mora yarımadasının doğusunda bulunan tarihi bir bölge. Mykene, Tiryns ve Nauplion gibi önemli Miken yerleşimlerini sınırları içinde barındırması bakımından Miken kültürü ve tarihi için önemli bir coğrayfadır. Bölge, adını ilerleyen dönemlerde Antik Yunanistan'da önemli kentler arasında yerini alacak olan Argos'tan almaktadır.

[266] Georgiadis, "Migration on…", s. 66.

[267] Tyrsenian dilleri, özellikle 20.yüzyılın sonlarında akademik çevrelerde kendisine yer bulmaya başlayan varsayımsal bir dil ailesidir. Eskiçağ'da birbirlerinden farklı coğrafyalarda konumlanmış fakat bir dizi dilbilimsel benzerlik paylaşan Etrüskçe (Orta Kuzey İtalya), Raetçe (günümüzde Kuzey İtalya, Avusturya ve İsviçre'nin bir kısmını içine alan bölge) ve Limni Adası'nda konuşulmuş Limni Dili, bu ailenin ana üyelerini oluşturmaktadır. Tyrsenian ailesi hipotezi, üzerinde hala tartışmaların devam ettiği bir konu olmakla birlikte bu dil ailesinin Ege Havzası ile bağlantısını irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bkz. Csaba Barnabas Horvath, "Redefining Pre-Indo-European Language Families of Bronze Age Western Europe: A Study Based on the Synthesis of Scientific Evidence From Archaeology, Historical Linguistics and Genetics", *European Scientific Journal,* Vol. 15, S. 26, 2019, ss. 1-25; L.B. van de Meer, "Etruscan origins: Language and archaeology", *BABesch,* Vol. 79, 2004, ss. 51-57; Aaradh Nepal, Francesco Perono Cacciafoco, "Minoan Cryptanalysis: Computational Approaches to Deciphering Linear A and Assessing Its Connections with Language Families from the Mediterranean and the Black Sea Areas", *Information,* Vol. 15, S. 73, 2024, ss. 1-13.

[268] Bkz. Onur Şaraplı, Shawn Christian Broyles, "The Late Bronze Age Anatolia: The Origin of Trojans in the Context of Language and Culture, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* C. 44, 2019, ss. 228-240; Alwin Kloekhorst, "Luwians, Lydians, Etruscans, and Troy: The Linguistic Landscape of Northwestern Anatolia in the Pre-Classical Period", *The Political Geography of Western Anatolia in the Late Bronze Age, Proceedings of the EAA Conference Bern, 7 September 2019,* Ivo Hajnal, Eberhard Zannger, Joritt Kelder (eds.), Archaeolingua, Budapest, 2022, ss. 201-227.

Heinrich Schliemann tarafından tespit edilip kazılmış, Schliemann bölgede yapılan ilk kazıların ardından yerleşimi Homeros'un *İlyada*'sında geçen efsaneyi Troya ile ilişkilendirmiştir.[269] Bu iddia, ilerleyen dönemlerde Wilhelm Dörpfeld, Carl Blegen ve Manfred Korfmann gibi arkeologların kazıları neticesinde daha belirgin bir yapıya evirilmiştir. Troya'nın çalışmamız açısından önemi, doğrudan Miken varlığına işaret eden herhangi bir veri sunmamasına karşın yerleşimde yapılan kazılarda tespit edilen Miken stili seramiklerdir. Kentteki ilk Miken ürünleri, LH IIA (MÖ 1635/00-1480/70) ve LH IIIA1 (MÖ 1420/10-1390/70) dönemlerine tekabül eden Troya VId-e dönemine tarihlendirilmektedir.[270]

Troya'dan elde edilen seramik ürünler incelendiğinde bu ürünlerin önemli bir kısmının "Minyan seramiği" olarak isimlendirilen ve gri kilden yapılmış tabaklar, kadehler, taslar, bardaklar ve sürahilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.[271] Bu stilin Ege ve Yunanistan coğrafyasına has özellikler göstermemesi, bu seramik stilinin Anadolu'ya ait yerel bir tarz olduğunu göstermektedir. Kentten elde edilen Miken kökenli seramikler de doğrudan Yunanistan'daki seramik ürünlerle örtüşen stil ve yapıya sahip olmaları neticesinde daha kolay şekilde ayırt edilebilmektedir. Fakat Troya'da tespit edilen Miken seramikleri, şimdiye kadar gün yüzüne çıkartılan tüm seramiklerin yaklaşık %1'ine denk gelecek kadar azdır.[272] Miken ürünlerinin oranındaki bu azlık, söz konusu seramiklerin yerel üretimden çok Miken kontolündeki bölgelerden ithal edilmiş oldukları anlamını taşımaktadır. Nitekim daha önceden de üzerinde durduğumuz gibi Anadolu'da Miken stili seramiklerin yoğun oranda tespit edildiği Miletos ve Rodos'taki Trianda yerleşimleri, Miken seramiğinin yerel üretimiyle ilişkiliydi. Bu durum da mevzu bahis yerleşimlerin Mikenlerde sanayi noktaları olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktaydı. Troya için benzer bir durumdan bahsedilememesi, kentin doğrudan bir Miken etkisinden uzak olduğuna işaret eden bir başka durumdur.

Troya ile Mikenler arasındaki etkileşimin üzerinde durulabilecek bir diğer boyutu da Homeros'un *İlyada*'sında değinilen efsanevi Truva Savaşı'dır. Savaş, her ne kadar eski Yunan halk anlatılarında efsaneleştirilmiş bir yarı-gerçeklilik şeklinde ele alınsa da çağdaş akademik çevrelerde Truva Savaşı'nın gerçekliği halen sorgulanmakta olan bir hususdur. *İlyada*'da anlatılan olayların, kronolojik bir açıdan ele alındığında Geç Tunç Çağı'nı işaret ettiği açıktır.

[269]H. Schliemann, *Troja: Results of the latest researches and discoveries on the site of Homer's Troy and in the Heroic Tumuli and other Sites, made in the year 1882; and a Narrative of a Journey in the Troad in 1881,* William Cloves and Sons, London, 1884.
[270]Mountjoy, *Mycenaean Pottery…,* s. 23; Coşkun Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri", *Belleten,* C. 47, S. 187, 1983, ss. 697-744.
[271]Joachim Latacz, *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery,* Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 39; A. Bobokhyan, "Trading implements in early Troy", *Anatolian Studies,* Vol. 59, 2009, ss. 19-50.
[272]Latacz, *Troy and Homer…,* s. 39.

Bu destanı derleyip günümüzdeki şeklini veren Homeros'un MÖ 8. yüzyıl civarında yaşadığı kabul edilmektedir.[273]Antik Çağ kronolojisine göre Troya'nın Mikenlerce yıkılışı, yani Truva Savaşı'nın sonu, farklılıklar gösterebilmekle birlikte kabaca MÖ 12. yüzyıla, daha keskin bir tarihlendirme ile de MÖ 1184 civarına denk gelmektedir.[274] Çağdaş akademide Truva Savaşı'nın tarihi bir gerçeklik olduğu düşüncesi, ağırlıklı olarak Geç Tunç Çağı'nda Troya'nın katmanlarında tespit edilen yıkım izlerinden yola çıkmaktadır. Özellikle Troya VIh (MÖ 1300-1250) ve Troya VIIa (MÖ 1250-1180) katmanlarında tespit edilen yıkım izleri, araştırmacıları savaşın tarihlendirmesini bu dönemlere atfetmelerine neden olmaktadır.[275]İki katman arasındaki 100-120 yıllık zaman farkı, kesin bir tarihlendirmeyi zorlaştırmasına rağmen antik kaynaklarda ifade edilen belirli gök olaylarından yola çıkılarak daha detaylı bir tarihlendirme mümkün olabilmektedir. Yine Homeros'a ait olan *Odysseus* adlı eserde, Odysseus'un yolculuğu sırasında yaşanan ve genellikle bir güneş tutulmasına atfedilen bir gök olayı betimlenmiştir.[276] Benzer betimleme *İlyada*'nın çeşitli bölümlerinde de göze çarpmaktadır.[277] Çağdaş astronomik verilerden yola çıkılarak tespit edilen ve 6 Haziran MÖ 1218'e tarihlendirilen bir güneş tutulmasının Homeros'un eserlerinde bahsedilen tutulmayla örtüştüğü savı mevcuttur.[278] Fakat göz ardı edilmemesi gereken bir sorun da Troya coğrafyasında Mikenler ile Anadolu halkları arasında yaşanmış olabilecek bir savaşa dair izlerin son derece az ve yetersiz olduğudur. Dolayısıyla Truva Savaşı'nın tarihsel gerçekliği, günümüzde bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Yazılı belgeler ışığında Mikenler ile Troya arasında efsaneleştirilmiş bir savaş anlatısı haricinde belirli ölçüde ikili ilişkilerin kurulduğuna işaret edebilecek izler bulunmaktadır. Hitit Kralı II. Tudhaliya'nın hükümranlığı döneminde (yaklaşık olarak MÖ 1450-1420) Ahhiyawa hükümdarının II. Tudhaliya'ya gönderdiği bir mektupta bu ilişkilere ait belirtilere rastlamak mümkündür. Mektuba göre Ahhiyawa Kralı a-ka-me-mo-no ya da a-*gja-me-mo-

[273]Homeros'un yaşadığı dönemin kabaca tespiti, antik Yunan kaynaklarından yola çıkılarak mümkün olmaktadır. Özellikle Herodot, kitabında Homeros'un kendisinden yaklaşık 400 sene önce yaşadığını iddia etmektedir. Bkz. Hdt. II. 53.2.
[274]Clem. Alex.*Strom*. 1.21.145.3; Eus. *Chron*.(Jerome), Olympiad 1.1, Wood, *In Search of The Trojan War,* ss. 116-118, Stavros P. Papamarinopoulos, "A Comet during the Trojan War?", *Science and Technology in Homeric Epics*, S.A. Paipetis (ed.), Springer, 2008, ss. 341-357.
[275] Stavros P. Papamarinopoulos, "The Exact Dating of the Trojan War with Zero Uncertainity Error", *Proceedings of the 7th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry (Archaeopress 2024),* Eleni Filippaki (ed.), Archaeopress Archaeology, Oxford, 2024, s. 357.
[276]Hom. *Od*. XX.356-357.
[277]Hom. *Il*. XVII.366-376, XVII.269-270.
[278]Papamarinopoulos, "The Exact…," ss. 356-361.

no (Linear B sistemi temel alınarak), bir Assuwa[279] prensesi ile evlenerek "adalarda" hâkimiyet sahibi olmuştur.[280] Burada dikkati çeken bir husus, a-ka-me-no-no isminin yine II. Tudhaliya döneminde tarihlenen bir Hitit belgesinde geçen a-ka-ga-mu-na (Hitit çivi yazısı temel alınarak) ile gösterdiği benzerliktir.[281]Bu iki isim, dikkatli incelendiğinde *İlyada*'da hakkında bahsedilen Miken-Aka Kralı Agamemnon'un ismiyle örtüşür niteliktedir. Dolayısıyla eski Yunan efsanelerinde bahsedilen Miken Kralı Agamemnon, belki de Truva Savaşı'ndaki rolüyle efsaneleşen bir kraldan çok tarihin belirli bir döneminde Miken Kralı olan ve mevzu bahis metinlerde geçen Agamemnon ile ilişkilendirilebilir.

Assuva, her ne kadar geniş bir coğrafyayı betimleyen bir isimlendirme olsa da söz konusu metinlerde bahsedilen Assuvalı prensesin Troya ile ilişkilendirilebileceğine işaret eden izler bulmak mümkündür. *İlyada*'da geçen "Ἀγαμέμνονι λεῖπε φορῆναι, πολλῇσιν νήσοισι καὶ Ἄργεϊ παντὶ ἀνάσσειν"[282] (*Agamemnon'a birçok adayı ve tüm Argos'u yönetmesi için bıraktı*) cümlesi, mektuplaşmada bahsi edilen ve net bir şekilde ifade edilmeyen adaların burada bahsedilen adalar ile bağlantılı olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Bunun yanı sıra Pausanias, eserinde Kassandra ismindeki bir Troya prensesinin, Agamemnon tarafından şehrin Mikenlerce yok edilişinin ardından bir ganimet olarak Miken'e götürdüğü, bu birliktelikten de iki adet çocukları olduğundan bahsetmektedir. [283] Bu anlatının II. Tudhaliya'ya gönderilen mektuptaki Assuva prensesi olma ihtimali tartışmaya açıktır. Üzerinde durduğumuz veriler, her ne kadar Mikenler ile Troya arasındaki ilişkilere doğrudan bir kanıt sunabilecek nitelikle olmasa da Troya'dan elde edilen Miken seramikleri göz önünde bulundurulduğunda iki bölge arasında iktisadi etkileşimlerin var olduğu açıktır.

1.5 Miken Etkisi Altındaki Diğer Yerleşimler

Anadolu'da Miken kalıntılarının tespit edildiği yerleşim ve bölgeler, yukarıda bahsettiğimiz yerleşimlerle sınırlı değildir. Miletos ve Rodos gibi doğrudan Miken yerleşimi belirtileri gösteren konumlar haricinde bölgedeki birçok mevkide Troya örneğinde görüldüğü gibi Miken stili ürünler gün yüzüne çıkartılmıştır. Batı Anadolu'da geniş bir alanda kümelenen bu yerleşimleri detaya girmeden sıralayacak olursak, Pitane-Çandarlı/Kocabağlar

[279]Assuwa ya da Assuva (*a-šu-wi(ya*), Hitit kaynaklarına göre Anadolu'nun batısında konumlanan coğrafi bir bölgeydi. Bu coğrafyanın kesin sınırlarını belirlemek güç olsa da yaygın görüşlerden biri bu ismin genel itibarıyla Anadolu'nun Ege kıyılarını nitelemiş olabileceğidir.
[280]Konstantinos Giannakos, "Cutting-Edge Technology and Know-How of Minoans/Mycenaeans During LBA and Possible Implications for he Dating of the Trojan War", *Talanta,* Vol. 46-47, 2014-2015, s. 57.
[281]Giannakos, "Cutting-Edge Technology…", s. 57.
[282]Hom. *Il*. II.108.
[283]Paus. II.16.6-7.

(İzmir), Elaia-Karzıkbağları (İzmir), Panaztepe/Menemen (İzmir), Phocaea (Foça, İzmir), Buruncuk (İzmir), Bayraklı (İzmir), Liman Tepe/Klazomenai (İzmir), Reisdere (İzmir), Bademgediği Höyük (İzmir), Ephesos/Efes (İzmir), sadece İzmirde tespit edilen yerleşimlerdir. Ayrıca Sardis (Manisa), Beşiktepe (Çanakkale), Beycesultan (Denizli), Sarayköy (Denizli), Akbük (Aydın), Domuztepe Höyük (Kahramanmaraş), Iasos (Muğla), Milas (Muğla), Stratonikeia (Muğla), Knidos (Muğla), Düver (Burdur), Dereköy (Muğla), Çerkez Sultaniye (Manisa), Gavurtepe (Manisa)Baklatepe-Eğriköy (Manisa) ve Fethiye (Muğla), Miken etkisinin gözlemlenebildiği yerleşimlerdir. [284] Batı Anadolu'daki dolaylı Miken etkisinin en yoğun gözlemlenebildiği bölge, 10 adet yerleşim ile İzmir'dir. Batı Anadolu'da tespiti yapılan Miken ürünlerinin neredeyse tamamını çanak-çömlekler, vazolar, kaplar gibi seramik ürünler oluşturmaktadır.[285] Buradan yola çıkarak seramiğin Mikenlerin en temel ihraç ürünü olduğu sonucuna varmak mümkündür. Aynı zamanda Hattuşa'da bulunan II. Tudhaliya'nın hükümdarlığına tarihlenen Miken tipi bir kılıç, Domuztepe örneği ile birlikte Miken ürünlerinin Anadolu'nun içlerine kadar yayıldığına işaret etmektedir. [286] Fakat bu buluntuların sayıca azlığı ve bölgede genellikle türlerinin tek örneklerini temsil etmeleri, Ege dünyası ile iç Anadolu arasındaki ticari etkileşimin Batı Anadolu kıyılarına kıyasla çok daha sınırlı olduğu sonucunu doğurmaktadır.

2. MİKENLERİN ANADOLU'DAKİ İKTİSADİ FAALİYETLERİ

Ticaret, Mikenlerin Anadolu'daki emelleri ve faaliyetlerinin ana dallarındanbirini oluşturmuştur. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere Mikenler, Anadolu'daki ticari bağlantıları ilk etapta öncülleri Minoslulardan devralmışlardır. Nitekim Anadolu sahillerinde koloni tesis etmiş olan ilk Ege kökenli toplum Minoslulardı. Miletos, ilk olarak Minos etkisine girmiş, Minoslaşma olarak isimlendirebileceğimiz bir süreç beraberinde Ege ürünlerinin Anadolu pazarına dağıtım noktası olmakla birlikte Minos seramiklerinin önemli bir kısmının üretiminin gerçekleştiği bir fabrika rolünü üstlenmiştir. Aynı durum, kent daha sonra Miken etkisi altına girdiğinde de gözlemlenmektedir. Fakat Mikenler, Minoslulara kıyasla Anadolu ile kurdukları iktisadi ilişkileri bir üst boyuta taşıyarak Batı Anadolu'nun neredeyse tamamına yaymışlardır. Burada göze çarpan bir husus, Batı Anadolu'da kümelenme eğilimi gösteren Miken ürünlerinin Anadolu'nun iç kesimlerinde sadece birkaç adet örnekle sınırlı olmasıdır. Mikenlerin Geç Tunç Çağı'nda Güney İtalya, Suriye, Fenike,

[284]Kelder, "Mycenaeans in …", ss. 55-63; Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde…", ss. 697-744.
[285]Kelder, "Mycenaeans in…", ss. 49-87; Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde…", ss. 697-744.
[286]Giannakos, "Cutting-Edge Technology…", s. 56.

Mısır, Kıbrıs ve Filistin gibi Akdeniz'in birçok farklı bölgesiyle ticari ilişkiler kurdukları bilinmektedir.[287] Fakat benzer durumun orta Anadolu'da çok ender rastlanması, birden fazla faktöre bağlı olabilir. Nitekim Doğu Akdeniz'de tespit edilen Miken ürünlerinin konumları göz önünde bulundurulduğunda Mısır hariç yukarıda sıralanan çoğu bölgede bu buluntuların sahillere yakın bölgelerde kümelendikleri, fakat denizden daha uzak iç bölgelere gidildikçe buluntuların sayısında önemli ölçüde azalmanın yaşandığı görülmektedir.[288] Mikenlerin denizci bir toplum olduğu göz önünde bulundurulduğunda ticari faaliyetlere giriştikleri bölgelerin ağırlıklı olarak denize yakın yerlerde konumlanması, dolayısıyla da gün yüzüne çıkartılabilecek Miken buluntularının bu bölgelerde kümelenmesi tabi bir durumdur. Bu husus, bahsettiğimiz sorunu etraflıca açıklamaya yetebilir. Fakat buradaki tek faktörün coğrafi durumlar olup olmadığı tartışmaya açık bir meseledir.

Mikenlerin Anadolu ve Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerine ihraç ettikleri mallar incelendiğinde bahsediliği üzere seramik ürünlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum başta Anadolu olmak üzere yukarıda sıralanan Mısır, Suriye ve Kıbrıs gibi coğrafyalardan elde edilen yoğun Miken seramiği örnekleri ile desteklenmektedir. İhracata dayalı ekonomi, seramik temelliyken ithali yapılan ürünlerde çeşitlilik daha yaygındır. Mezopotamya'dan ithal edilen lüks ürünler ve lapis lazuli gibi daha ziyade üst tabaka ile bağdaştırılan değerli taşlar ve mühürler, iki bölge arasında doğrudan bir ticari bağlantıyı kanıtlayacak nicelikte olmasa da söz konusu ürünlerin Ege Havzası'nda tespit edilmesi,[289] Mikenlerin geniş ticaret ağı sayesinde gerçekleşmiştir.[290] Mikenlerce ithali yapılan mallardan bazıları, lüks tüketim için talep görmekteyken kimi hammaddeler, hayati öneme sahipti. Özellikle bakır ve kalay gibi tunç imalatında kullanılan metaller, bütün Tunç Çağı uygarlıkları için elzem mallardı. Yunan anakarasında, özellikle Mora'da Tunç Çağı'nda bakır madenciliği yapıldığına dair veriler bulunsa da Yunanistan genelindeki bakır yatakları, Mikenler gibi tunca ihtiyaç duyan Tunç Çağı uygarlıkları için oldukça yetersiz seviyedeydi.[291]Tunç Çağı'ndaki metalurji teknolojisi göze alındığında tuncun elde edilmesi için gerekli bakır ve kalay karışımının 9:1 oranında

[287]Emily Vermeule, *Greece in the Bronze Age,* The University of Chicago Press, Chicago-London, 1964, s. 254.
[288]Vermeule, *Greece in the…,* ss. 234-235; Özgünel "Batı Anadolu ve İçerlerinde…", s. 698.
[289]Ege havzasında tespit edilen ithal ürünlerin Miken coğrafyası ile sınırlı olmaması, Ege'deki yegâne ticari tekelin Mikenlerin elinde olmadığı sonucunu doğurabilir. Troya'daki kazılarda keşfedilen ve Balkanlar, Kırım, Anadolu'nin diğer bölgeleri, Kolkis (Gürcistan), Afganistan ve Mısır gibi çeşitli coğrafyalardan ithal edildiği saptanan bakır, altın, kalay, demir, kalas, tekstil ve lapiz lazuli gibi çeşitlilik yönünden zengin mallar, denizaşırı ticaretin salt Mikenler aracılığıyla yapılmadığını göstermektedir. Gregory McMillan, *Trade Relations Between Mycenaean Greeks and the civilizations of the Eastern Mediterranean in the Late Bronze Age,* Queens University Department of Classics and Archaeology (Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 9
[290]McMillan, *Trade Relations Between…,* s. 11; Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…, s. 43-65.
[291]John Gilmore, *Mycenaean trade with the east Mediterranean,* Durham University (Yüksek Lisans Tezi), 1977, s. 138.

olması, bakır için çok daha geniş bir talebin varlığına işaret etmektedir.[292]Anadolu'nun bakır yatakları açısından görece zengin durumu,[293] Mikenlerin ihraç ettikleri seramik ürünlerin karşılığı olarak bölgeden bakır ithal etmiş olabilecekleri ihtimalini ortaya koymaktadır. Fakat günümüzde Doğu Akdeniz'in çoğu bölgesinde olduğu gibi Ege'nin bakır ihtiyacının da ağırlıklı olarak Kıbrıs aracılığıyla sağlandığına inanılmaktadır.[294]Kıbrıs'ta yoğun miktarda elde edilen Miken stili seramik ürünler, Mikenlerin adaya ihraç ettikleri seramik mallar karşılığında ham bakır ithal etmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Anadolu'nun metal yataklarının Miken metalurjisinde oynadığı rol, günümüzde tartışmalı bir konudur.

2.1 Anadolu Coğrafyasının Miken Ticaretine Etkileri

Mikenlerin Anadolu toplumları ile yürüttükleri ticari faaliyetlerin Batı Anadolu kıyılarında kümelenmesi, bölgenin coğrafi yapısıyla ilişkilendirilebilir. Uzun mesafeler kat etmek, kara ticaretini temel alan toplumlar için büyük bir sorun teşkil etmemekteydi. Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Anadolu'nun içlerine kadar uzanan ticaret rotaları tesis eden Asurlular, bilinen dünyanın farklı coğrafyalarından aldıkları malları Anadolu pazarına özellikle önemli yerleşimlerin yakınlarına kurdukları *karum* ve *wabartum* gibi tüccar koloni yerleşimleri aracılığıyla sunmaktaydılar.[295] Eskidoğu kara ticareti, Afganistan gibi ücra coğrafyalara kadar uzanan ticaret ağlarıyla sağlanmaktaydı ve bu zorlu mesafelerin aşılması, Eskidoğu uygarlıklarının birbirleri ile etkileşimlerini mümkün kılan asli unsurdu. Deniz ticaretini temel alan bir iktisadi politika güden Mikenlerin mallarını ticaret yaptıkları coğrafyaların iç kesimlerine ulaştıramamalarındaki sebep, muhtemelen kıyıya yakın bölgeler ile yürüttükleri ticaretin hâlihazırda yeterli kar payına sahip olmasıydı. Benzer bir durum bireysel tüccarlar için de söz konusu olabilir. Nitekim Batı Anadolu kıyılarından, örneğin Miletos'tan alınan bir malı Anadolu'nun iç kesimlerine ulaştırmak için gereken zaman ve lojistik koşullar, muhtemelen böylesi bir girişimi fazla karlı kılmamaktaydı.

Anadolu'nun kıyıları ve iç bölgeleri arasındaki mesafe, malların daha içeride kalan coğrafyalara ulaş(a)mamasındaki tek faktör olmayabilir. Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer mesele ise Anadolu'nun jeomorfololik yapısıdır. Toros Dağları'nın Anadolu'nun kuzey ve güneyinde denizlere paralel biçimde sıralanmaları, kıyı şeritleri ve iç bölgeler arasında

[292]Gilmore, *Mycenaean trade with…,* s. 133; Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 59.
[293]Bkz. Erkan Fidan, "Anatolia, Cradle of Mining: Prehistoric Copper Deposits", *Belleten,* C. 81, S. 292, 2017, ss. 667-676.
[294]Gilmore, *Mycenaean trade with…,* s. 138.
[295]Adem Işık, "Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı", *Mavi Atlas,* C. 8, S. 1, 2020, ss. 13-18.

kurulacak bağlantıları zorlaştırmaktadır.[296] Benzer bir durum, dağların denize kıyasla dik uzanma eğiliminde olduğu Ege için tamamıyla geçerli olmayabilir. Fakat Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında, özellikle Mersin, Tarsus ve Mapsouhestia gibi Miken kalıntılarına rastlanan bölgelerin rakımın düşük olduğu Çukurova bölgesine yakın yerlerde kümelenmesi,[297] Kahramanmaraş'taki Domuztepe'de ve Kayseri'deki Gümüşören'de tespit edilen bir örneğin haricinde Miken mallarının güney Toroslar'ı aşarak iç kesimlere ilerleyememesi, coğrafi koşulların oynadığı rol ile açıklanabilir. Fakat Miletos gibi liman kentlerinin doğal olarak deniz ticaretinden daha fazla kar elde etmesi, üretilen ya da ithal edilen malların daha iç bölgelere ihraç edilmesi gibi bir ihtiyacı doğurmamış olabilir. Miletos'un tarihinde çoğu zaman denize dönük bir kent olması, deniz ticaretindeki yüksek kar payıyla bağlantılıdır.

Miletos ve Ephesos gibi İonia kentlerinin özellikle Arkaik Dönem'de (MÖ 800 - 480) kara ticaretine yoğunlaşmak yerine Akdeniz ve Karadeniz'de kolonileşmeye gitmelerindeki sebepler arasında benzer bir durum gösterilebilir. Her ne kadar antik kaynaklar Yunan kolonizasyonunun arkasındaki ana faktörün *stenochoria,* yani kullanılabilir toprak ve arazi azlığı olduğunu vurgulasalar da[298] Anadolu'nun içlerine yönelen bir genişleme yerine uzak kıyılara yeni koloniler kurma eğilimi, deniz ile bağlantılı iktisadi faaliyetlerin avantajlarıyla açıklanabilir. Burdur civarında, Anadolu'nun görece daha iç kısımlarında tespit edilen Miken seramiklerinin bu sebeplerden dolayı doğrudan bir Miken ticari girişiminden ziyade serbest iş yapan tüccarlar tarafından nadiren kervanlar aracılığıyla getirilmiş olabileceği, üzerinde durulabilecek bir ihtimaldir.

2.2 Ege ile Anadolu Arası İthalat ve İhracat Ürünleri

Mikenlerin Anadolu'ya ihraç ettikleri malların önemli bir kısmının seramik ürünlerden oluştuğuna önceden birden çok kez değinilmişti. Bir önceki kısımda listelenen yerleşim yerleri ve kazı alanları, özellikle Batı Anadolu'da Miken kökenli malların yoğun ölçüde tespit edildiği noktalardır. Bu malların neredeyse tamamı Miken stili seramikler ve seramik parçalarından meydana gelmektedir. Seramik ürünler arasında kavanozlar, *Psi* olarak adlandırılan bir Miken figürü (Aphrodisias/Geyre), *kylix* fincanları, Mikenler ile

[296]J.M. Cook, *Ancient Peoples and Places: The Greeks in Ionia and the East,* Thames and Hudson, London, 1962, s. 62; Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 48.
[297]Vermeule, *Greece in the…,* s. 235.
[298]Alan Greaves, "Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges,* V. Gabrielsen, John Lund (eds.), Aarhus University Press, Aaarhus, 2007, s. 13.

özleşleştirilen *stirrup* kavanozlar, *pyxides* kapları gibi çeşitlilik açısından zengin örnekler bulunmaktadır.[299] Değirmendere'de ve Gümüşören'de birer adet olmak üzere tespit edilen ve Miken hançerleriyle benzerlikler taşıdığı belirlenen bıçaklar ve İzmir'de (Smyrna) gün yuzüne çıkartılan bir Miken kılıcı, aynı zamanda Panaztepe'de bulunan mızrak başı, kılıç, bıçak, jilet ve ok başları, seramik ürünler haricinde bölgede tespit edilen metal objeler olarak karşımıza çıkmaktadır.[300] Hattuşa'da tespit edilen başka bir Miken kılıcının varlığından da daha önce bahsedilmişti. Seramik ürünlerin kırılgan yapısı, binlerce yıldır toprak altında bulunan çoğu üründe parçalanmalara neden olmuştur. Tespit edilen Miken seramikleri arasında yabancı litetatürde*sherd* olarak isimlendirilen, aynı seramiğe ait ya da ayrı olarak bulunan ve kırılan seramiklerden arta kalan parçalar, en sık rastlanan örneklerdendir.

Tespiti yapılabilen ve Mikenlerle ilişkilendirilen ürünler incelendiğinde seramiklerin nicelik bakımından en sık tercih edilen ihraç ürünleri oldukları anlaşılmaktadır. Miletos ve Rodos'taki yerleşimlerde yerel olarak üretilen seramiklerin Yunanistan ve Ege adalarından gelen diğer ürünler ile birlikte Batı Anadolu'nun dört bir yanına dağıtıldığı sabit bir bilgidir. Tespiti yapılan hançer, bıçak, kılıç, mızrak ve ok başları gibi metal silahların ticari bir arka planının olup olmadığı ise tartışmalı bir konudur. Bu cisimlerin çoğunlukla bir yerleşimde tek örnek olarak tespit edilmesi, sürekli bir ihracata işaret etmemektedir. Silahların bu yerleşimlere nasıl ve hangi amaçla getirildiğinin tam anlamıyla tespiti mümkün olmasa da, metal objelerin ve silahların Mikenlerce düzenli olarak ihracat ürünleri olarak kullanılmadıkları anlaşılmaktadır.

Yunanistan ve Ege'nin çeşitli bölgelerinde tespit edilen ve belirgin biçimde Anadolu izleri taşıyan bir dizi ürün, Mikenler ile Anadolu arasındaki ticari faaliyetlerin her zaman tek taraflı bir şekilde seyretmediğini ortaya koymaktadır. Fakat üzerinde durulması gereken bir sorun ise tespit edilen Anadolu kökenli objelerin sayısının bir düzineyi aşmamasıdır.[301] Seramik, taşlar ve değerli metallerden oluşan bu buluntular, Geç Tunç Çağı'nda iki bölge arasında yürütülen ticari faaliyetlerde ithalat-ihracat bağlamında bir orantısızlık olduğunu gözler önüne sermektedir. Tespit edilen Anadolu objeleri, Yunanistan'dan Rodos'a kadar uzanan bir bölgeye yayılmaktadır. Yunan anakarasında bulunan demircilik ile ilişkilendirilen bir tanrı figürü (Nezero, Teselya), başı koyun şeklinde

[299]Mee, "Aegean Trade and…", ss. 121-156.
[300]Mee, "Aegean Trade and…", ss. 125, 128, 130, 137.
[301]Eric H. Cline, "Rethinking Mycenaean International Trade With Egypt and the Near East", *Rethinking Mycenaean Palaces, Revised and Expanded Second Edition,* Michael A. Galaty, William A. Parkinson (eds.), The Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles, 2007, s. 195.

bir altın iğne, gümüşten bir riton ve Hitit-Luvi simgeleriyle bezeli bir mühür (Miken/Mykene), bölgede tespit edilebilmiş Anadolu kökenli objelerdir.[302] Yunanistan ve Ege'deki Anadolu mallarının sadece birkaç adet numune örnekten oluşması, Anadolu'nun Mikenler için önemli bir ithalat merkezi olmadığı anlamını taşımaktadır. Bu durum, bir başka sorunu gündeme getirmektedir. Bilindiği üzere Tunç Çağı'nda ticaret, genellikle takas usulüne göre yapılmaktaydı. Tüccarlar ya da devletler, ihraç ettikleri ürünlerin karşılığı olarak çoğunlukla kendi anayurtlarında nadir bulunan objeler, değerli taşlar ve/veya değerli metalleri ithal ederlerdi. Mikenler ile yoğun ticari faaliyetlerde bulunan Mısır'a ihtaç edilen mallar arasında şarap, zeytinyağı, ya da bitkisel parfümler taşıyan seramik eşyalar bulunmaktaydı. [303] Bu malların karşılığında Mikenler, Mısır'dan taşıma amforaları, [304] kavanozlar, küpler, kâseler, taştan, camdan ve seramikten yapılmış vazolar ve değerli taşlardan yapılmış figür ve cisimler ithal etmişlerdir.[305] Benzer bir durum, Mikenlerin ticaret yaptıkları diğer bölgelerde de gözlemlenmektedir. 1982 yılında Antalya'da Kaş açıklarında, Uluburun mevkiinde keşfedilen ve Mikenler ile ilişkilendirilen batık, 10 ton bakır külçe, 1 ton kalay, amforalarda saklanan ve yüksek ihtimalle bitkisel parfüm yapımında kullanılan menengiç reçinesi, altın, gümüş, fildişi, su aygırı dişi, ham cam ve Afrika'ya özgü ahşap parçaları taşımaktaydı.[306]Geminin Ege'de mevcut olmayan lüks ürünlerin yanı sıra yüksek miktarda bakır ve kalay taşıması, bu değeli metallerin Mikenlerin ticari alış-verişlerine önemine bir örnektir. Buradan anlaşılacağı üzere Mikenler, ihraç ettikleri ürünler karşılığında kendi coğrafyalarında bulunmayan malları da ithal etmekteydiler.

Anadolu'da bu durumun farklı bir şekilde seyretmesi, ihraç edilen Miken ürünlerinin karşılıksız olarak mı verildiği, yoksa ticaretin kayıt dışı ürünler aracılığıyla mı sağlandığı gibi soruları akıllara getirmektedir. Mikenlerin bölgedeki yerleşimlere karşılıksız mal tedarik etmesinin görünürde ekonomik bağlamda bir karının ya da işlevselliğinin bulunmaması, bu seçeneğin ihtimalini azaltmaktadır. Bu meseleye yaklaşırken kullanılabilecek bir diğer yöntem ise bu ihtimali Geç Tunç Çağı Anadolusu'ndaki politik durumu içinde değerlendirmektir. Hitit kaynaklarından edinilen bilgilere göre Ahhiyawalılar/Mikenler, Batı Anadolu'daki siyasi ve politik yapıya MÖ 15. yüzyılın sonlarından itibaren doğrudan dâhil olmuşlardı. Hitit Kralı I. Arnuwanda'nın hükümdarlığına tarihlenen (MÖ 1390/1380-1370

[302] Cline, "Rethinking Mycenaean…", s. 195.
[303]Cline, "Rethinking Mycenaean…", s. 196.
[304]Genelde orta genişlikte, uzun yapılı, gövdesi geniş fakat boyun kısmına doğru daralma gözlemlenen iki kulplu büyük çömleklere verilen isim.
[305]Cline, "Rethinking Mycenaean…", s. 193.
[306]Lionel Casson, *The Ancient Mariners: Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times,* Princeton University Press, Princeton, 1991, ss. 26-27; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 58-60.

civarı) ve *Indictment of Madduwatta*, yani "Madduwatta'nın İddianamesi" ya da "Madduwatta'nın Suçlaması" isimli belge, Hitit kaynaklarında Mikenlerden bahseden ilk yazılı veri olarak karşımıza çıkmaktadır.[307] Belgede Arnuwanda'nın babası I/II Tudhaliya'nın hükümdarlığında gerçekleşmiş bir siyasi vaka hakkında bilgiler mevcuttur. Belgelere göre Batı Anadolu'da bir siyasi figür olan Madduwatta, Tudhaliya tarafından "Ahhiya Kralı Attarissiya" olarak isimlendirilen rakip bir hükümların saldırılarından kurtarılmış, Zippasla Dağı olarak bilinen bir bölgenin idaresini kendisine tahsis edilmiş ve Hititlere bağlılığını bildirmesi istenmiştir. Madduwatta, ilerleyen dönemlerde Hattuşa'nın otoritesine karşı gelerek bölgede sınırlarını genişletmeye yönelik bir politika izlemiş, fakat Arzawa Kralı Kupanta-Kurunta ile giriştiği mücadeleyi kaybetmesi neticesinde Hititlerden destek istemek zorunda kalmıştı. Bu olayın ardından Ahhiya Kralı Attarissiya, Madduwatta'nın topraklarına ikinci bir saldırı düzenlemiş, bu saldırıya karşı koyamayan Madduwatta ise tekrardan Hitit askeri desteğine muhtaç duruma düşmüştü.[308]

Mikenlerin Batı Anadolu'daki siyasi duruma doğrudan müdâhil olduklarını gösteren veriler, sadece bununla sınırlı değildir. Attarissiya, Anadolu'da sefere çıkmış bir Miken kralı, ya da Mykene'deki Miken tahtına bağlılığını bildiren yerel bir Anadolu prensi olabilir. Fakat buradan anlaşılmaktadır ki Mikenler, bölgede nüfuzlarını gerektiğinde askeri faaliyetlere başvurarak artırma gayesi gütmüşlerdir. Anadolu'daki en güçlü siyasi yapı olan Hititlerin boyundurluğu altında bulunan bir vassal devlete karşı doğrudan sefer düzenleyebilmeleri, Mikenlerin en azından Hititlerle rekabet edebilecek seviyede bir kuvveti doğrudan ya da kendilerine tabi Anadolu devletçikleri aracılığıyla bölgede bulundurdukları anlamını taşımaktadır. Eğer Mikenler, Anadolu'da belirli bir ölçüde hâkimiyetlerini tesis etmeyi amaçladılarsa, bölgedeki yerel devletçikleri nüfuz alanlarına almaya yönelik bir politika gütmeleri beklenebilecek bir olasılıktır. Anadolu'ya ihraç ettikleri malların karşılığı olarak en azından güncel bilgilerimize dayanarak çok sınırlı sayıda ürün ithal etmeleri, Miken mallarının en azından bir kısmının karşılıksız sağlanan ürünler olabileceğini düşündürmektedir. Belki de Mikenlerin bölgedeki yerel devletçiklerle tesis etmeyi arzuladıkları dostane ilişkiler kapsamında yapılan jestlerdi. Çeşitli yerleşimlerden elde edilen Miken stili kılıç ya da hançer örnekleri, bir bağlılık bildirisinin karşılığında Mikenlerce yerel liderlere sembolik olarak verilmiş hükümranlık alametleri olabilir. Fakat bütün bu olasılıkların

[307]Beckman, Bryce, Cline, *Writings From the…*, s. 69; Gerd Steiner, "The Case of Wilusa and Ahhiyawa", *Bibliotecha Orientalis,* Vol. 64, 2007, ss. 590-611; Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 152.
[308]Beckman, Bryce, Cline, *Writings From the…*, s. 69; Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 154; Steiner, "The Case of…", s. 598.

kesinlik taşımadığı unutulmamalıdır. Nitekim Mikenler Hititlerin erken dönemlerden itibaren bölgede bir güç çekişmesine girmeleri, Mikenler ile Anadolu'nun Hitit kontrolündeki iç bölgeleri arasındaki ticari faaliyetlerin seyrekliğini açıklayabilir. Hititlerin Miken mallarına karşı ambargo uygulamış olabilecekleri, üzerinde durulan bir savdır.[309] Bir başka olasılık ise Mikenler aracılığıyla bir ihtimal Hitit topraklarına, özellikle başkente ulaşmış yağ, parfüm, tahıl, deri ve tekstil gibi ürünlerin Hattuşa'nın Tunç Çağı'nın sonlarında uğradığı yıkım ve sonrasında bölgede kurulan Frig yerleşimleri neticesinde geriye herhangi bir iz bırakmamış olmalarıdır.[310]

3. MİKENLERİN ANADOLU'DAKİ SİYASİ FAALİYETLERİ

Mikenlerin Anadolu coğrafyasındaki siyasi faaliyetleri, çoğunlukla Hitit yazılı metinlerinden elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Mikenlerce kullanılan Linear B yazı sistemi, çoğunlukla idari meselelerde kullanıldığından Miken kaynakları, kendilerinin diğer uluslarla kurdukları diplomatik ilişkiler ya da bir bölge nezdinde gerçekleştirilen askeri faaliyetler hakkında genel itibarıyla zengin bilgiler içermemektedir. Hitit yazılı verilerinden yola çıkılarak Mikenler ile ilişkilendirilen Ahhiyawalıların MÖ 1400'lerden başlayarak gelecek iki yüz yıl boyunca Anadolu'da, özellikle Hititlerce *Arzawa* olarak isimlendirilen Batı Anadolu coğrafyasında ve Miletos olarak tanımlanan *Millawanda* şehri etrafında yoğun faaliyetlere giriştikleri bilinmektedir.[311]

3.1 Mikenlerin Anadolu'daki Politik Gayeleri

Anadolu'nun batısında kümelenen Miken hareketliliğini mercek altına alırken sorulması gereken temel sorulardan biri Mikenlerin uyguladıkları politikaların arkasında yatan motivasyonlardır. Öncülleri Minoslular gibi Miletos üzerinden iktisadi gerekçeler ile başlayan Miken etkisinin kısa bir süre içinde siyasi ve askeri bir yapıya evirildiği ortadadır. Önceden bahsedildiği üzere Miletos, Miken kontrolüne girdikten (MÖ 1450 civarı) kısa bir süre sonra etrafını geniş ve sağlam surların çevrelediği bir kent halini almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere kentin Mikenli idarecileri, Miletos'u olası dış tehditlere karşı koruma ihtiyacı hissetmişlerdi. Benzer bir durumun kentin Minos etkisi altındayken görülmemesi, Mikenlerin kentin idaresi ele aldıkları dönemde bölgenin siyasi açıdan daha karışık bir durumda olduğuna

[309]Trevor Bryce, "Relations between Hatti and Ahhiyawa in the Last Decades of the Bronze Age", *Hittite studies in honor of Harry A. Hoffner Jr. : on the occasion of his 65th birthday,* Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon (eds.), Eisenbrauns, Winona Lake, 2003, s. 60.
[310]Bryce, "Relations between…", s. 61.
[311]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 151; Steiner, "The Case of…", s. 603.

işaret edebilir. Batı Anadolu'daki değişen siyasi dengelerin aynı dönemde Hititlerin de dikkatini çektiği, I/II. Tudhaliya'nın hükümdarlığı döneminde (yaklaşık MÖ 1450/1425-1390) Arzawa topraklarına yaptığı bir dizi sefer ile anlaşılmaktadır.[312]

Tudhaliya önderliğinde Arzawa'da yürütülen kapsamlı seferlerin altında yatan gerekçeler irdelendiğinde Batı Anadolu'da gerçekleşen bir dizi siyasi gelişmelerin kısa sürede Anadolu'daki Hitit otoritesini tehdit edecek bir yapıya evirildiği düşünülebilir. Arzawa, politik açıdan incelendiğinde siyasi birlikten uzak, ufak devletçiklerden oluşan bir yapıya sahipti. Bu haliyle bölge, Hititler için bir tehdit unsuru olamazdı. Fakat bu bağımsız devletçiklerin kimi zaman birleşerek konfederatif yapılar tesis etmeye meyilli oldukları bilinmektedir.[313]

Bu bilgilerden yola çıkarak Tudhaliya'nın hükümdarlığı döneminde Arzawa'daki devletçiklerin en azından önemli bir kısmının birleşerek tek bir güç halinde bölgedeki Hitit egemenliğine meydan okumuş olabileceği, uzak bir ihtimal değildir. Belki de Hitit tahtı, Tudhaliya'ya henüz yeni geçtiğinde Arzawa devletleri hâlihazırda Hitit idaresindeki topraklara karşı taciz hareketlerine başlamışlardı.[314] Tudyaliya, ordusuyla yola çıkarak Arzawa topraklarına girdi. Kısa süre içinde Arzawalı devletlere karşı üstünlük sağlayan Tudhaliya, Seha Nehri Ülkesi, Hapalla, Sariyana, Uliwanda, Parsuhalda, Limiya Nehri Ülkesi, Apkuisa Ülkesi, Pariyana, Arinna, Wallarima ve Halatarsa gibi metinlerde bahsedilen bölge ve/veya kentleri zapt etti.[315] Kazandığı zaferlerin ardından Hattuşa'ya dönmeden önce

[312]Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites,* Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 123; Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 152
[313]Bryce, *The Kingdom of...,* ss. 123-124.
[314]Bryce, *The Kingdom of...,* s. 124.
[315]Hitit kaynaklarında Arzawa ülkesi sınırları içinde birden fazla ufak bölge ya da şehirlerden bahsedilmektedir. Hitit metinlerinin bu yerlerin konumları hakkında bilgi vermek yerine sadece ismen bahsetmesi, akademik çevrelerde uzun yıllar süren tartışmalara sebebiyet vermiştir. Günümüzde hala çoğu yerleşim ve bölgenin sınırları net olarak tespit edilemese de Hitit dönemi Anadolu coğrafyası, önemli ölçüde ilerleme sağlanan bir alan haline gelmiştir. Merkez Arzawa olarak isimlendirilebilecek bölgeler, bir ihtimal Efes/Ephesos (Apasa), Uşak, Alaşehir ve Buldan civarını kapsamaktaydı. Özellikle Hitit metinlerinde Apasa olarak geçen Ephesos'un Arzawa konfederasyonunun siyasi anlamda önde gelen şehirlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Seha Nehri ve ülkesi, İzmir'den başlayan Gediz ve/veya Bakırçay nehri havzasını, Hapalla ise Eğirdir Gölü'nün doğusunda kalan bölgeleri kapsamaktaydı. Coğrafi bölgelerin aksine metinlerde bahsedilen yerleşimlerin konumlarını nokta atışı belirlemek zordur ve kaynakların yetersizliği sebebiyle kesinlik içermemektedir. Bkz. Recep Meriç, "The Arzawa Lands, The Historical Geography of Izmir and it's Environs During Late Bronze Age in the Light of New Archaeological Research", *TÜBA-AR,* C. 27, 2020, ss. 151-177; Itamar Singer, "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources", *Anatolian Studies,* Vol. 33, 1983, ss. 205-217; Metin Alparslan, Meltem Doğan-Alparslan, "The Hittites and their Geography: Problems of Hittite Historical Geography", *European Journal of Archaeology,* Vol. 18, S. 1, 2015, ss. 90-110.

bölgede ileride kendisine karşı kurulabilecek yeni bir konfederasyonu engellemek adına önemli miktarda piyade ve savaş arabasını Hatti'den Arzawa'ya sevk etti.[316]

Buradan anlaşılacağı üzere MÖ 15. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarından itibaren Arzawa krallıkları, Anadolu'daki merkezi güçlerin otoritelerine karşı tehdit oluşturacak biçimde örgütlenerek konfederatif bir yapıya bürünmüşlerdi. Mikenlerin Anadolu'daki dayanak noktaları olan Miletos'u koruma gayretiyle sağlam surlar inşa etmeleri (ki bunun oldukça maliyetli bir iş olduğu düşünülebilir) belki de yeni tesis edilen Arzawa konfederasyonunun aynı zamanda bölgedeki Miken varlığına karşı da bir tehdit unsuru olduğunu göstermektedir. Tudhaliya'nın Arzawa seferinin hemen ardından bu sefer de Assuwa topraklarında patlak veren başka bir siyasi gelişim, Mikenler ile daha bağlantılı olabilir. Arzawa'da Hitit otoritesinin kısmen sağlanmasının hemen ardından yüksek ihtimalle Troad (Troya) bölgesinin güneyinde, "Seha Nehri Ülkesi" ile ilişkilendirilebilecek bir konumda bulunan Assuwa topraklarındaki 22 adet devletçik bir araya gelerek Hitit egemenliğine karşı büyük bir isyan başlattı.[317] İsyanın başlangıç tarihini tam olarak belirlemek güçtür. Hititlerin daha erken dönemlerine tarihlenen yazılı verilerin azlığı, bu dönem ile ilişkili kronolojik tespitleri zorlaştırmaktadır. Fakat eldeki bilgiler ışığında Tudhaliya'nın erken hükümdarlık dönemleri, Arzawa'ya karşı yürüttüğü seferler ve Assuwa diyarında gerçekleşen isyan takriben MÖ 1430 dolaylarına tarihlenmektedir.[318] Hitit kaynaklarından edinilen bilgilere göre Tudhaliya, bu isyanı kısa sürede bastırarak Assuwalılara karşı üstünlük sağlamış, konfederasyonun lideri Piyama-KAL ve oğlu Kukkuli, 10.000 Assuwalı asker, 600 çift at ve onları süren savaş arabacısı ile birlikte Hattuşa'ya tutsak olarak getirmiştir.[319] Tudhaliya, daha sonra Hitit hâkimiyetine giren Assuwa topraklarını yeniden düzenleyerek Hattuşa'ya bağlı bir vassal prenslik haline getirmiş ve Kukkuli'yi bu devletin başına atamıştır. Fakat Kukkuli, kısa süre sonra Hitit egemenliğine baş kaldırmış, fakat Tudhaliya'nın birlikleri ile giriştiği mücadeleyi kaybedince yakalanarak idam edilmiş ve beraberinde Assuwa ülkesi büyük tahribata uğratılmıştır.[320]

---

[316]Bryce, *The Kingdom of...,* s. 124.
[317]Eric H. Cline, "Achilles in Anatolia: Myth, History, and the Assuwa Rebellion", *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael C. Astour on his 80th Birthday,* Gordon D. Young, Mark W. Chavalas, Richard E. Averbeck (eds.), CDL Press, Maryland, 1997, s. 190; Bryce, *The Kingdom of...,* ss. 124-125.
[318]Cline, "Achilles in…", s. 191; Eric H. Cline, "Assuwa and the Achaeans: The "Mycenaean" Sword at Hattusas and it's Possible Implications", *The Annual of British School at Athens,* Vol. 91, 1996, s. 137; O. Hansen, "A Mycenaean Sword from Boğazköy-Hattuşa Found in 1991", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 89, 1994, ss. 213-215.
[319]Cline, "Achilles in…", s. 191.
[320]Cline, "Achilles in…", s. 191.

Assuwa isyanının Mikenler ile bağlantısı, Tudhaliya'nın Arzawa seferine kıyasla çok daha ön plandadır. Daha önceden bahsedildiği üzere Hattuşa'da yapılan kazılarda bir adet Miken tipi kılıç ele geçirilmiştir. Anlaşıldığı üzere bu kılıç, Hititlerin Assuwa seferinden elde ettikleri ve Hattuşa'ya getirerek askeri seferlerinde kendilerine yardım ettiklerine inandıkları tanrılara sundukları ganimetler arasındaydı.[321] Kılıç, yapı bakımından 79 santimetre uzunluğunda ve 680 gram ağırlığında olmakla birlikte tunçtan yapılmıştır. Yükseltilmiş bir sırt (midrib) ve birkaç adet destekleyici yan sırtın (siderib) yanı sıra biçimli, fakat geriye doğru bükülmüş bir sapa sahiptir.[322]LH II dönemine tarihlenen tipik bir Ege B tipi kılıç olarak sınıflandırılan bu silah, İzmir'de tespit edilmiş bir diğer Miken stili kılıç ile benzerlikler taşımaktadır. Benzer tarihlerde Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, özellikle de Assuwa'da tespit edilen Miken silah örnekleri, Mikenlerin bölgedeki siyasi amaçları hakkında birçok soruyu ve savı beraberinde getirmektedir.

Assuwa'dan getirilen Miken kılıcının türünün tek örneği olması, bölgede geniş çaplı ve/veya doğrudan bir Miken müdahalesi ihtimalini zayıflatmaktadır. Şayet Mikenler Assuwalılara doğrudan destek vermeyi hedeflemiş olsalardı, Hattuşa'da ya da Batı Anadolu'da yürütülen kazılarda gün yüzüne çıkartılanMiken tipi silahların sayısının da daha fazla olması gerekirdi. Daha önce bahsedilen ve yine Tudhaliya'nın devrinde gerçekleşen Madduwatta hadisesi, Mikenlerin bölgede yerel krallıkları zor duruma sokmaya yetecek miktarda kuvvet bulundurduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Mikenlerin imkânları dâhilinde ve istedikleri takdirde Assuwa isyanına doğrudan destek sağlayabilecek durumda oldukları söylenebilir. Ortaya atılabilecek bir başka olasılık ise tespit edilen kılıçların ticari mallar olabilecekleridir. Fakat seramik örneğinde değinildiği üzere ticari alış-verişi belirli bir miktarda yapılan ürünlerin elde edilen örneklerinin sayısının da fazla olması beklenmelidir. Mevzu bahis kılıçların genelde tespit edildikleri yerleşimlerdeki tek örnekleri oluşturmaları -eğer numune olarak gönderilmedilerse- ticari değere sahip ürünler olabilecekleri savını desteklememektedir. Bunun yanı sıra Mikenlerin Anadolu'ya özellikle silah ihraç ettiğine işaret eden herhangi bir yazılı ya da yazısız veriye rastlanılmamaktadır. Fakat Mikenlerin Assuwa hakkında bilgi sahibi oldukları, Linear B tabletlerinde bu ismin Mikence karşılığı olan *A-si-wi-ja* isminin geçmesi dolayısıyla bilinmektedir.[323] Assuwa isminin Mikenler aracılığıyla Eski Yunancaya ve oradan da Latinceye *Asia* olarak geçtiğini dair bir düşünce

[321]Cline, "Assuwa and the…", s. 138; Hansen, "A Mycenaean Sword…", ss. 213-215.
[322]Cline, "Assuwa and the…", s. 138.
[323]Cline, "Assuwa and the…", s. 141.

mevcuttur.[324]Şayet bu sav doğruysa, günümüzdeki kullanımı itibarıyla dünyanın en büyük kıtasını niteleyen Asya ismi, en başta Çanakkale'nin güney kısımları ve Gediz-Karaçay Nehirlerini içine alan bir bölge için kullanılmaktaydı.

Arzawa'nın daha iç kesimleri ve Assuwa bölgesinde yoğun Miken/Ahhiyawa faaliyeti görülmese de Batı Anadolu kıyılarının belirli aralıklarca Mikenler tarafından yağmalandığı gösteren veriler bulunmaktadır. Güney Yunanistan'daki Pylos'ta keşfedilen bazı Linear B tabletleri, köle statüsünde olduğuna inanılan kadın işçilerin Miken topraklarında çalıştırıldığı, bu kölelerin kökenlerinin Knidos, Halikarnassos, Miletos, Lemnos Adası (Limni) ve Chios Adası (Sakız) gibi Anadolu ve Anadolu ile bağlantılı Ege adalarına dayandığını gösteren bilgiler içermektedir.[325]Hem Batı Anadolu'da Mikenlerce yürütülen ve anlaşıldığı kadarıyla köle temini amacıyla gerçekleştirilen yağmalar, hem de Tudhaliya devrinde Ahhiyawa Kralı Attarissiya'nın bölgede gerçekleştirdiği seferler, Mikenlerin bölgede saldırgan bir politikaya da sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Görünürde bu durum, Mikenlerin Arzawa ve Assuwa devletlerine destek verdiği bir senaryo ile çelişebilir, fakat Tudhaliya'nın Arzawa seferinin ardından Batı Anadolu'da başlayan Hitit hegemonyası, Mikenleri bölgedeki ekonomik çıkarlarını diplomatik ve askeri yollara başvurarak korumaya itmiş olabilir. Hattuşa'da keşfedilen Miken kılıcının anlamı, günümüzde halen bir tartışma konusudur. Mikenlerin, Miletos ve çevresi haricinde Anadolu'da belirgin genişlemeci bir politika gütmemiş olmaları, onların giriştikleri askeri mücadelelerindeki temel gayenin ekonomik çıkarlarını koruma altına almak olduğu söylenebilir.

3.2 Yazılı Kaynaklar Işığında Ahhiyawa/Miken-Hitit İlişkileri

Anadolu'daki Miken varlığı ve faaliyetleri, çoğunlukla Hitit yazılı metinlerinden yola çıkılarak anlaşılabilmektedir. I. Arnuwanda'nın döneminde ilk kez doğrudan temas sağlayan iki uygarlık, sonraki iki asır boyunca birbirleri ile inişli-çıkışlı ilişkiler geliştirmiştir. Mikenler ile Hititlerin Madduwatta hadisesinden önce birbirlerinden ne denli haberdar olup olmadıkları muammadır. Fakat elimizdeki verilerden yola çıkarak iki uygarlığın ilk diplomatik temaslarının bu olay neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[326] Bahsedildiği üzere Ahhiya

[324] Bkz. Demetrius J. Georgacas, "The Name *Asia* for the Continent; its History and Origin", *Names,* Vol. 17, S. 1, 1969, ss. 1-90.
[325]John Benett, "Homer and the Bronze Age", *A New Companion to Homer,* Ian Morris, Barry Powell (eds.), Brill, Leiden, New York, Köln, 1997, s. 519.
[326]Piotr Taracha, "On the Nature of Hittite Diplomatic Relations with Mycenaean Rulers", *Awīlum ša la mašê – a man who cannot be forgotten: Studies in Honor of Prof. Stefan Zawadski Presented on the Occasion of his 70th Birthday",* Rafał Koliński, Jan Prostko-Prostyński, Witold Tyborowski (eds.), Ugarit-Werlag, Münster,

yöneticisi Attarissiya, Madduwatta'nın topraklarına saldırmış, bu işgalle tek başına başa çıkamayan Madduwatta, olaya müdahil olan Hitit güçleri tarafından Miken işgalinden kurtarılmıştır. Hitit askeri varlığı, anlaşıldığı üzere Miken/Ahhiyawa kuvvetlerini Madduwatta'nın topraklarından çekilmeye zorlamış, Tudhaliya'nın babası I. Arnuwanda ise bu yardımının karşılığı olarak Madduwatta'ya bağlılık yemini ettirmiş ve şu emri vermiştir:

> *"Attarissiya'ya birini göreve (elçilik) göndermeyeceksin. Şayet Attarissiya sana birini göreve (elçi) gönderirse, elçiyi derdest edecek ve onu majesteleri babaya (Hitit kralı) göndereceksin. Onun sana yazdığı hiçbir şeyi gizlemeyecek, aksine majestelerimin babasına bunun hakkında dürüstçe yazacaksın. Elçiyi kendi yetkin dâhilinde Attarissiya'ya geri göndermeyeceksin."* [327]

Bu olaydan bir süre sonra Attarissiya, gücünü toplayarak Madduwatta'nın topraklarına ikinci bir saldırıda bulunmuştur. Bu sırada Hitit otoritesini kabul ederek Hattuşa'nın bir vassalı durumunda olan Madduwatta, Attarissiya'nın akınlarına karşı önemli bir direniş gösterememiş ve bölgede intikal eden Hitit destek kuvvetleri sayesinde krallığını koruyabilmiştir. Madduwatta'ya yapılan bir ithamda bu durumdan şu şekilde bahsedilmektedir:

> *"Fakat sonra Attarissiya, Ahhiyalı, geldi ve seni öldürmeyi planladı, Madduwatta. Fakat babamın majesteleri (bunu) duyunca, Kisnapli'yi (Hititli bir kumandan) piyade ve savaş arabaları ile Attarissiya'ya karşı muharabeye gönderdi. Ve sen, Madduwatta, bir kez daha Attarissiya'ya karşı direnmedin, aksine karşısında safların dağıldı. Sonra Kisnapli geldi ve komutayı eline aldı, Kisnapli Attarissiya'ya karşı muharebeye gitti. Attarissiya'nın 100 savaş arabası ve piyadelerine karşı savaştı. Attarissiya'nın bir subayı öldürüldü ve bizden de bir subay, Zidanza, öldürüldü. Sonra Attarissiya kendi ülkesine gitti ve Madduwatta onun yerine bir kez daha başa getirildi."*[328]

Bu hadisenin çalışmamız açısından önemi, Madduwatta'nın kontrol ettiği toprakların muhtemel konumu ile ilişkilidir. Bu bölgenin tespiti, Attarissiya'nın Batı Anadolu'nun hangi bölgelerine sefer(ler) düzenlemiş olabileceğini, dolayısıyla da bu coğrafyadaki Miken ilerleyişinin boyutu ve kapsamını kavramamıza olanak sağlayacaktır. Bu hususta kullanabileceğimiz tek bilgi, Mikenler ile rakip olmasına rağmen Madduwatta'nın bir dönem

---

2018, s. 218; Beckman, Bryce, Cline, *Writings From the…*, s. 69; Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 154; Steiner, "The Case of…", ss. 590-611.

[327]Taracha, "On the Nature of…", s. 218.

[328]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 155.

Arnuwanda'ya ettiği yemini bozarak Attarissiya ile irtibat sağlaması, daha sonra onunla birlikte *Alashiya,* yani Kıbrıs'ta yağma hareketlerine girişmesidir.[329] Kıbrıs, coğrafi konumu itibarıyla Doğu Akdeniz'in merkezinde konumlanan bir ada olduğundan buraya düzenlenebilecek herhangi bir saldırı için güçlü bir donanma elzemdir. Mikenlerin buharekât için yeterli deniz gücüne sahip oldukları aşikârdır. Fakat Madduwatta'nın da katılım sağlayabilmesi, emri altında belirli bir miktar deniz gücü olduğuna işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak Madduwatta'nın devletinin Akdeniz ya da Ege'ye kıyısı olduğu anlaşılmaktadır. Mikenlerin Arzawa'nın iç kesimlerine doğru geniş ölçekte yayılmacı bir politika gütmemiş olmaları, Madduwatta'nın hâkimiyet alanının kabaca Karya ve Likya'nın batı bölgeleri civarına yayıldığı sonucunu doğurmaktadır.[330] Mikenlerin askeri faaliyetlerinin özellikle Batı Anadolu sahillerinde kümelenmesi, kendilerine denizlerde rakip olabilecek devletçikleri ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izledikleri sonucunu doğurabilir.

Üzerinde durulması gereken başka bir mesele ise Attarissiya'nın ünvanıdır. Batı Anadolu'da Hitit otoritesine karşı açıkça mücadele edebilen ve Kıbrıs'a yağma seferleri düzenleyebilen Attarissiya'nın bölgede güçlü bir yönetici olduğu açıktır. Nitekim değindiğimiz üzere Hitit kayıtları, Attarissiya'nın Madduwatta'nın topraklarına saldırmasının ardından Hitit ordusunun karşısına 100 adet savaş arabası ve hatırı sayılır bir piyade gücü ile çıktığından bahsetmektedir. [331] Fakat çağın en ileri askeri teknolojilerini emri altında bulunduran Attarissiya'nın unvanı, Hitit metinlerinde ilerleyen dönemdeki Miken hükümdarlarını niteleyen kral, yani *Lugal* olarak değil, "yönetici, idareci" şeklinde yorumlanabilecek ve daha aşağı bir statüyü niteleyen *Lu* olarak geçmektedir.[332]Bu durum, bizi iki olasılık üzerine düşünmeye itmektedir. Bunlardan birincisi Attarissiya'nın gerçekte Miken kralı olmadığı, aksine Mykene'de oturan Miken kralının Anadolu'daki valisi olabileceğidir. Bu ihtimal hem Hititlerin kendisini kral unvanı ile anmamasını, fakat hem de emri altında Miken askeri gücünün en seçkin birimlerinin bulunmasını izah edebilir. Attarissiya, kökeni Yunanistan'a dayanan bir Mikenli, ya da Mikenler tarafından üst bir mevkiye getirilmiş, Batı Anadolunun yerlisi bir yönetici olabilir. Arzawalıların da savaş arabalarına sahip olması, Attarissiya'nın savaş arabalarının Miken kökenli değil de Anadolu kökenli olabileceği ihtimalini de barındırmaktadır.

---

[329] Piotr Taracha, "Approaches to Mycenaean-Hittite Interconnections in the Late Bronze Age", *Change, Continiuty, and Connectivity: North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the early Iron Age,* Łukasz Niesiołowski-Spano, Marek Wecowski, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s. 12; Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 95; Kelder, *The Kingdom of…,* s. 24.
[330]Taracha, "Approaches to…", s. 12.
[331]Taracha, "Approaches to…", s. 12; Kelder, *The Kingdom of…,* s. 54.
[332]Taracha, "Approaches to…", s. 13.

İkinci bir olasılık ise Attarissiya'nın Miken kralı olduğu, fakat Hititlerin Anadolu'da beliren bu yeni aktörü henüz kendilerine denk bir konumda değerlendirmemeleri dolayısıyla kendisine en yüksek unvan olan kral/*Lugal* unvanıyla hitap etmeyi tercih etmemeleri olabilir. Hititlerin bu unvanı Miken hükümlarları için ilk kez 13. yüzyılda kullanmaya başladıkları düşünülecek olursa, bu durum daha iyi anlaşılabilir.[333] Belki de Ahhiyawalılarla bağlantılı çoğu kayıtların, onların Yunanistan ile olan bağları hakkında net bir bilgi içermemesi, Hititlerin MÖ 15. yüzyıl itibarıyla Batı Anadolu'da hızlı bir şekilde kendini gösteren bu yeni siyasi oluşum hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları ile ilişkilendirilebilir. Üzerinde durabileceğimiz iki olasılığın da kendi içlerindeki tutarlı yapısı, kesin bir eleme yapmayı zorlaştırmaktadır. Fakat kesin olarak ifade edilebilecek yegâne gerçek, Attarissiya'nın Mikenler adına bölgede önemli bir gücü elinde tuttuğudur.

Hititlerin Ahhiyawa'ya olan ilgileri ve bu bölgeyle ilişkili olarak tuttukları belgeler, Ahhiyawa metinleri olarak isimlendirilebilecek bir dizi yazılı veriyle kayıt altına alınmıştır. Birkaç yüzyılı kapsayan bu metinler, MÖ 15. yüzyıl sonları ila MÖ 14. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak MÖ 13. yüzyılın son dönemlerine kadar sürmektedir.[334] Bu verilerin kronolojik olarak tasnifi ve önemli olayları içeren metinlerin mercek altına alınması, iki Geç Tunç Çağı uygarlığının Anadolu üzerindeki rekabetlerinin ana hatlarıyla incelenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Ahhiyawalılar ile Hititler arasında gerçekleşen ve üzerinde durulmaya değer diplomatik/askeri olaylar, yaklaşık tarihlendirmeleri ile şu şekilde sıralanabilir:[335]

1- Attarissiya'nın Maduwatta'ya karşı yürüttüğü seferler – MÖ 1400
2- Ahhiyawalıların Arzawa devletlerine verdiği destek – MÖ 1320/1315
3- Ege'deki çeşitli adaların Ahhiyawalılarca fethi – MÖ 1300
4- Piyamardu'nun Wilusa, Manapa-Tarhunda ve Lazpa'ya karşı seferleri – MÖ 1250
5- Miletos valisi Tawalagawa'nın dönemi – MÖ 1250
6- Miletos'un Hitit vassalı Tarkaswana tarafından zaptı – MÖ 1230

Attarissiya'nın yürüttüğü seferlerin sona ermesi ve Hitit müdahalesinin ardından Miletos'a çekilmesi, MÖ 14. yüzyılın iki taraf için daha barışçıl geçeceğinin bir göstergesi değildi. Nitekim MÖ 1320 civarında Hitit tahtına yeni geçmiş olan genç ve tecrübesiz II. Murşili (MÖ 1321-1295), Babası I. Şuppiluliuma tarafından Hitit egemenliği altına alınan, fakat kendisinin

[333]Taracha, "Approaches to…", s. 13; Waal, ""My brother, a Great King…," ss. 9-29.
[334]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* ss. 7-8.
[335]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 154.

tahta çıkışı ile birlikte büyük bir isyanın baş gösterdiği anlaşılan Arzawa topraklarına karşı bir sefer başlattı.[336] Onun Arzawa seferi hakkında bilgi veren Hitit yıllıkları, Ahhiyawalıların sefer boyunca Arzawalılara destek sağladıklarını iddia etmektedir. Her ne kadar bu desteğin askeri bir yardım mı yoksa diplomatik bir destek mi olduğuna dair herhangi bir detaya yer verilmese de II. Murşili, Arzawa seferinden muzaffer olarak dönmüş, bölgede Hitit otoritesi tekrardan tesis edilmiş ve Arzawa konfederasyonunun lideri Uhhaziti, krallığını terk ederek Mikenlere sığınmıştır.[337] İlerleyen yıllarda, Uhhaziti'nin ölümünün ardından oğlu Piyama-Kurunta'nın II. Murşili'nin Ahhiyawa hükümdarına yazdığı mektup neticesinde Miken topraklarından çıkartılarak gemiyle Anadolu'ya getirildiği bilinmektedir.[338]

Bu noktadan itibaren Miken/Ahhiyawa-Hitit ilişkileri karmaşık bir boyuta evirilmektedir. Nitekim II. Murşili'nin hükümdarlığının 3-4 yıllarını anlatan yıllıklardan yola çıkarak Murşili'nin, sefer boyunca Uhhaziti ile yakın ilişkiler kurduğu gerekçesiyle Ahhiyawa kralının idaresindeki bölgelere asker gönderdiği anlaşılmaktadır. Burada özellikle göze çarpan bir bölüm ise Hitit ordusunun Millawanda'yı, yani Miletos'u ele geçirdiklerini ve şehirdeki sivil nüfusun yanı sıra koyun ve sığırları beraberlerinde Hattuşa ya getirdiklerinden bahsetmektedir:

> *"Bahar geldiğinde, Uhha-ziti Ahhiyawa Kralı'nı desteklediği ve Millawanda topraklarını Ahhiyawa Kralına […] için, Gulla ve Mala-ziti'yi piyade ve savaş arabalarıyla gönderdim. Ve onlar saldırdı (Millawanda topraklarına). Beraberinde sivil esirler, sığırlar ve koyunlar ile ele geçirdiler (şehri) ve onları Hattuşa'ya getirdiler."* [339]

Yıllıkların bu kısmında bahsedilenler, Miken-Ahhiyawa ilişkileri, Anadolu'daki Ahhiyawa varlığı ve özellikle Miletos'un bu dönemdeki durumu hakkında bir dizi soru işaretlerine sebebiyet vermektedir. Bir önceki bölümde tartışıldığı üzere arkeolojik veriler ışığında MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Miletos'ta belirgin şekilde gözlemlenebilen Ege-Yunanistan etkisi, kentin Miken nüfuz alanına girdiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hitit kayıtları da Millawanda/Miletos'u özellikle Ahhiyawalılar ile ilişkilendirmektedir. Fakat II. Murşili'nin yıllıklarında Miletos, Hitit egemenliğine karşı ayaklanan yerler arasında gösterilmektedir. Özellikle metinde geçen "*ve Millawanda*

[336]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 155.
[337]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 155; Bryce, *The Kingdom of..,* s. 194; Kelder, *The Kingdom of…,* s. 26, Uhhaziti, Uhha-LÚ-iš olarak da isimlendirilmektedir. Bkz. Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 91.
[338] Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 23; Piyama-Kurunta, Piyama-Inara olarak da isimlendirilmektedir. Bkz. Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 92.
[339]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 29.

topraklarını Ahhiyawa Kralına […] için" kısmı[340], Miletos'un muhtemelen isyana katılan Arzawa yerleşimlerinden birisi olduğunu ve Uhhazitti'nin, sağladığı desteğin bir karşılığı olarak kenti Ahhiyawa kralına teslim ettiğine işaret etmektedir. Miletos'un konum itibarıyla Hitit yıllıklarında Arzawalıların başkenti ve Uhhazitti'nin de memleketi olarak nitelenen Apasa'nın (Ephesos/Efes) hemen güneyinde yer alması, bu konfederasyonun bir parçası olma ihitmalini doğurmaktadır.

> *"Ben yola çıktığımda ve Lawasa Dağı'na vardığımda, Fırtına Tanrısı, Efendim, inayetini gösterdi. Bir yıldırım fırlattı ve ordum yıldırımı gördü, Arzawa ülkesi de gördü. Yıldırım yol aldı ve Arzawa ülkesini, özellikle de Apasa'yı, Uhha-zitti'in şehrini, vurdu."*[341]

Miletos'un bir Arzawa hükümdarı tarafından Mikenlere teslim edilmesi, arkeolojik veriler açısından incelendiğinde tartışmalı bir durumdur. Bahsedildiği üzere Miletos'taki Miken varlığı, en erken MÖ 1450'lere kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır ve bu durum kentte üretilen yoğun Miken seramikleri ve Miken mimarisinin esintilerini taşıyan surlar gibi mimari yapılarda da sabittir. Belki de bu hususta sorulabilecek sorulardan biri, Hititlerce Ahhiyawa olarak isimlendirilen bölgenin tam olarak nereye tekabül ettiğidir. Günümüzde Ahhiyawa = Miken bağlantısının çoğunlukla kesinlik kazanmasına rağmen[342] Hititlerin Ahhiyawa olarak niteledikleri coğrafyanın konumu hakkında detaylı bilgi vermemeleri, araştırmacıları Bu mesele üzerine düşünmeye itmektedir. Hitit yıllıklarında Uhhaziti'nin Ahhiyawalılar ile ilişkilendirilen adalara sığınması, daha sonra da oğlu Piyama-Kurunta'nın deniz üzerinden Ahhiyawa ülkesinden gelmesi, Hititlerin bu ismi salt Batı Anadolu'da, Miken nüfuzu altında bulunan bölgelerden ziyade Ege Denizini de kapsayacak bir şekilde kullandıkları sonucunu verebilir. Nitekim Ahhiyawa'nın merkezi Rodos olmak üzere civardaki irili ufaklı adalar (Samos) ve Müsgebi, Iasos ve Miletos'u içine alan bir bölgeyi kapsadığını iddia eden savlar, son zamanlarda kabul görmeye başlamıştır.[343] Fakat Miletos, Ahhiyawa'nın coğrafı sınırlarının içinde kaldığı müddetçe Hitit yıllıklarındaki bilgilerin çelişkili hali de devam edecektir.

---

[340]Burada metnin Hititçe orijinalinden İngilizce'ye tamamen tercüme edilemediği anlaşılmaktadır. Bu durum, çivi yazısı tabletleri için ender rastlanan bir olay olmamakla birlikte çoğunlukla eskiyen, yıprayan ya da darbe alan kil tabletlerden kopan parçaların metinlerin tam halinin tercümesini zorlaştırması ile ilişkilidir.
[341]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 15.
[342]R. Hope Simpson, "The Dodecanese and the Ahhiyawa Question", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 98, 2003, s. 205.
[343]Simpson, "The Dodecanese…", ss. 203-237.

Resmi yıllık ve kayıtların subjektif bir anlatı sunması gayet olası bir durumdur. Özellikle Tunç Çağı, devlet propagandasının sık rastlandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsaneler ve mitlerle iç içe geçmiş ifadeler (fırtına tanrısının Arzawa seferindeki desteği) ve hükümdarın başarılarını merkeze alan anlatılar, bu kayıtlara eleştirel bir bakış açısıyla bakılmasının gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Hititlerin Arzawa ülkesinin tamamını kendi mülkleri olarak görmeleri, Ahhiyawa topraklarında bulunan yerleşimleri de Hitit otoritesine baş kaldıran unsurlar olarak nitelendirmelerine sebep olabilir. Fakat gerçekten Miletos, bu dönemde Hititlerce işgal edildiyse dahi ilerleyen dönemlerde kentteki Ahhiyawa varlığı ve izleri devam etmektedir. Bu şartlar altında Hititlerin Millawanda seferi, -şayet doğruysa- yüksek olasılıkla şehrin zaptından çok yağmalanması ile neticelenmiş olabilir. Fakat yazılı kaynakların, Miletos'un durumu hakkında karşılık bilgiler verdiği bir gerçektir. Miletos'un ilk etapta Hititlere bağlı bir kent olduğu, fakat Kral II. Muwatalli döneminde bölgede yaşanan bir dizi hadise neticesinde Ahhiyawalıların kentin kontrolünü ellerine aldıkları da iddia edilmektedir.[344] Hitit kaynakları temel alındığında Miletos'us istikrarsız durumu göze çarpmaktadır.

II. Murşili döneminde göze çarpan bir diğer durum, ikili ilişkilerin her zaman gergin bir havada seyretmediğidir. Nitekim Hitit kaynakları, Ahhiyawalılar ile Hititler arasında muhtemel bir sınır anlaşmasından ve Ahhiyawa kralının o sırada hasta olduğu anlaşılan II. Murşili'yi iyi etmesi için kendisine hediye ettiği bir puttan bahsetmektedir.[345] Birbirleri ile yakın tarihlere denk gelen farklı Hitit kayıtlarının birbirleri ile zıtlaşan ifadeleri, mevzu bahis dönemde ikili ilişkilerdeki dengelerin ne denli hızlı bir biçimde değişebileceği hususunda önemli örneklerdir.

II. Murşili'nin ardından bir süre iki devlet arasında doğrudan bir karşılaşma görülmemektedir. MÖ 13. yüzyılın ortalarından itibaren ise Hitit kayıtları, bölgedeki Ahhiyawa etkinliğinde olağan dışı bir artış olduğuna işaret etmektedir. MÖ 1250 civarında, III. Hattuşili'nin hükümdarlığına denk geldiğine inanılan bir döneme tarihlenen Tawagalawa Mektubu, Arzawa topraklarında Piyamaradu isminde bir şahsiyetin ortaya çıktığından bahseder.[346] Köken olarak Arzawalı bir prens, ya da bahsi geçen olaylardan bir süre önce hareketleri neticesinde kralın gözünden düşmüş bir Hitit soylusu olduğuna inanılan

[344]Bryce, *The Kingdom of...,* s. 224.
[345]Bryce, "Relations between…", s. 64.
[346]Bryce, *The Kingdom of...,* s. 224: Joritt M. Kelder, *The Kingdom of Mycenae: A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean,* CDL Press, Maryland, 2010, s. 27; Beril Özbaş, *The Socio-Political Structure of Western Anatolia During the (L)BA,* The Graduate School of Economics and Social Sciences ofİhsan Doğramacı Bilkent University (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021, s. 30.

Piyamaradu'nun [347] Hitit otoritesine karşı gelerek Arzawa'nın iç kesimlerinde destek toplamaya başladığı ve kurduğu ordu ile Hititlere bağlı diğer yöneticilerin topraklarını taciz ettiği anlaşılmaktadır. Piyamaradu'nun eylemleri hakkında bilgi içeren ilk yazılı metin, Seha Nehri Ülkesi'nde Hititler adına hüküm süren Manapa-Tarhunda ismindeki yerel idarecinin Hitit kralına yazmış olduğu mektuptur. Manapa-Tarhunda, Piyamaradu'nun Wilusa olarak isimlendirilen ve yüksek olasılıkla günümüz Troya ve çevresini kapsayan bölgeyi işgal ettiğini, kendisi tarafından gönderilen destek kuvvetlerini mağlup ettiğini ve buradan Ege Denizi'ne yönelerek Lesbos (Midilli) Adası'nı da ele geçirdiğinden bahsetmektedir. [348] Mektubundan anlaşılacağı üzere Piyamaradu, Midilli'yi fethinin ardından adayı Ahhiyawalıların Miletos (Anadolu) valisi olan ve öncesinde kızıyla evlendiği kayınbabası Atpa'ya devretmiştir. [349] Hititlere karşı isyan eden Piyamaradu'nun ele geçirdiği bir adayı Mikenlere devretmesi, Mikenlerin bu isyanda oynamış olabilecekleri rol hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Mikenlerin daha önce Arzawa topraklarında baş gösteren isyanlarda Hititlerin aleyhine bir tutum sergiledikleri bilinmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin kimi dönemlerde barışçıl bir yapıya evirilmesine rağmen aradaki rekabetin her daim varlığını koruduğu aşikârdır.

Midilli'nin Mikenlere devrinin ardından III. Hattuşili'nin Ahhiyawa kralı ile irtibata geçtiği anlaşılmaktadır. Piyamaradu'nun isyanında bariz bir Miken parmağı olduğuna inanan Hitit kralı, Miken hükümdarını Batı Anadolu'da iki ülke arasında gerçekleşebilecek bir çatışma ortamına mahal vermemesi konusunda uyaran bir mektup göndermiştir. [350] Mektupta Ahhiyawa kralını kendisine denk olarak nitelemesi, Hititlerin Mikenlerin nüfuzunu ve gücünü tanıdıklarını göstermektedir.

Batı Anadolu'daki Ahhiyawa varlığı, Miken kralının kardeşi olduğu düşünülen Tawagalawa'nın Batı Anadolu'ya gelişi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Fakat bu hususta yazılı kaynakların yetersizliği, Tawagalawa'nın oynadığı rolün ana hatlarıyla kestirilememesine sebep olmaktadır. Hitit kaynaklarından anlaşıldığı üzere Piyamaradu, Hititlere karşı giriştiği mücadeleyi zamanla kaybetti ve önce Ahhiyawa kontrolündeki Miletos'a, oradan da Ege adalarına kaçtı. [351] Mikenlerin Hititlere karşı faaliyetlere girişen kimselerin daha sonra kendi topraklarına sığınmalarına olanak sağlaması, Batı Anadolu'daki

[347]Bryce, *The Kingdom of…,* s. 224;
[348]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 153; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 87.
[349]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 153; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 87.
[350]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 153.
[351]Kelder, "Mycenaeans in …", s. 67; Neilson, *Bronze Age Connections…,* ss. 93.

Hitit karşıtı isyan vb. olaylara olan desteklerini ispatlayan bir başka durumdur. Hattuşili'nin bu hususta bariz olduğu anlaşılan Miken/Ahhiyawa desteğine rağmen Mikenler ile doğrudan savaşa yanaşmaması, aksine Miken kralına yazdığı mektupta onu uyaran bir usluba sahip olması, kendisinin Batı'daki rakibiyle dostane ilişkiler geliştirmeye çalıştığını göstermektedir. Hattuşili'nin barışçı ve "diplomat" bir kişiliğe sahip olduğu, Mısır ile düşmanlıkları sona erdirmek üzere yaptığı ve günümüzde Kadeş Anlaşması olarak isimlendirilen anlaşma dolayısıyla da bilinmektedir. Kendisinin Mikenler ile savaşı tercih etmemesindeki gerekçenin kişisel bir mesele olduğu üzerinde durulabilir.

Piyamaradu hadisesinden yaklaşık 20 yıl sonra, MÖ 1230 civarında Batı Anadolu'daki dengelerin büyük bir ölçüde değiştiği anlaşılmaktadır. Milawata Mektubu olarak isimlendirilen, III. Hattuşili'nin ardılı olan IV. Tudhaliya'nın hükümdarlığına atfedilen ve Arzawa devletçiklerinden biri olan Mira Kralı Tarkaswana'ya gönderildiği anlaşılan mektuba göre Hititler, Tarkaswana'nın yardımıyla bu tarihlerde Miletos'un kontrolünü ele geçirmişlerdi.[352] Mektuptan anlaşılacağı üzere Mira topraklarına[353] hükmeden Tarkaswana, Hititlerin aleyhine bir siyaset izleyen babasının Hititlerce devrilmesinin ardından başa getirilmişti ve Hititler adına bölgede bir dizi fetihler yapmıştı. Millawanda/Miletos da bu bölgeler arasındaydı. Tudhaliya, Tarkaswana'nın babasından kötü bir biçimde bahsederken Tarkaswana'yı başarılarından dolayı övmektedir.

> *"Majesteleri olarak (ben), ve (sen) oğlum, Milawata topraklarının sınırlarını belirledik. Sen iyi niyetini esirgemeyeceksin. Ben, majesteleri, iyi niyetine tüm kalbimle güven duyacağım. (Ve) Milawata ülkesinin sınır bölgelerini sana vermedim…".*[354]

> *"Benim her zaman kötülüğümü isteyen baban […], [Majestelerim için…] yaşanan talihsiz meselelerdeki ana etkendi. [Baban], hizmetkârlarıma övündü ve daha önce Arinna şehri hakkında övünürken [bana dedi ki], [onları] elimde tutacağım. Fakat baban bana Utima ve Atriya şehirlerinin esirlerini teslim etmediğinde, ben [oraya*

[352]Trevor R. Bryce, "Ahhiyawans and Mycenaeans – An Anatolian Viewpoint", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 8, S. 3, 1989, s. 304.
[353] Hitit metinlerine göre Milawata'nın (Miletus) hemen kuzeyinde bulunan Arzawa devleti. Sınılarının günümüz İzmir ilinin iç kısımlarına, özellikle Bozdağ çevresine tekabül ettiği düşünülmektedir. Recep Meriç, "The Arzawa Lands…", s. 152.
[354]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 129.

gitmemiş], fakat Kulana-ziti'yi (bir Hitit devlet görevlisi ya da komutan) yollamıştım".[355]

Milawata Mektubu'nun içeriği, bize üç durum hakkında bilgi vermektedir. Birincisi Hitit krallarının kendilerine "baba" unvanını (ikinci metindeki Tarkaswana'nın babasını niteleyen zat ile karıştırılmamalıdır), emirleri altındaki bağlı devletlerin yöneticilerine ise "oğul" unvanını kullanmalarıdır. İkincisi ise Hititlerin doğrudan ya da bölgedeki vassalları aracılığıyla başarılı oldukları seferler neticesinde elde ettikleri esirleri muhtemelen bir güç gösterisi olarak kendi topraklarına, özellikle de Hattışa'ya getirdikleri bir geleneklerinin olmasıdır. Nitekim II. Murşili'nin Miletos seferinde de elde edilen esirler Hattuşa'ya götürülmüştü. Üçüncüsü iseMiletos ve çevresinin Ahhiyawa etkisinden çıkarak Hitit otoritesi altına girmiş ve sınırları Tudhaliya tarafından yeniden düzenlenmiş olduğudur. Miletos'un fethinde kilit rol oynadığı anlaşılan Tarkaswana'ya şehrin teslim edilmemesi, Hititlerin aynı zamanda bölgedeki vassallarının güçlenmesini engelleyen bir politika güttüklerini göstermektedir. Miken kayıtlarında Miletos'un bu tarihlerde kaybedildiğine dair bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Mikenlerin şehri geri almak adına herhangi bir eyleme girişmedikleri anlaşılmaktadır. Arkelojik veriler incelendiğinde Miletos'ta Genç Tunç Çağı'nın bir döneminden itibaren çeşitli Hitit mimari etkileri ve Hitit mezar hediyelerinin tespit edildiği ve muhtemelen bir Hitit tanrısını niteleyen *krater* tipi bir vazonun ele geçirildiği görülmektedir.[356] Bu verilerden yola çıkarak kentin gerçekten de Hitit egemenliği altına girdiği anlaşılmaktadır.

Mikenlerin Anadolu'da yitirdikleri toprakları geri almak için herhangi bir eyleme girişmemeleri, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Kentteki ilk Miken etkisinin görüldüğü MÖ 15. yüzyıl ortaları itibarıyla kentin korunmasına büyük önem veren ve ilerleyen dönemlerde de Anadolu'daki faaliyetleri için ana üs olarak kullanan Mikenlerin Miletos'un kaybına görece sessiz kalmaları, gizemini koruyan bir durumdur. Bu dönemde Mikenlerin Ege ve Akdeniz'de halen önemli bir güç olduğu bilinmektedir. IV. Tudhaliya'nın Suriye'de kendisine bağlı olan Amurru Kralı Sausgamuwa ile yaptığı anlaşmanın bir bölümünde Tudhaliya, Eskidoğu'da kabul gören güçlü hükümdarları ve devletlerini sıralarken Ahhiyawa kralının önce ismini yazdırmış, sonra bir nedenden dolayı sildirmiştir.

[355]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 129.
[356]Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 153.

"Ve benimle eşit statüde olan krallar, Mısır kralı, Babil kralı, Asur kralı, ~~Ahhiyawa kralı,~~ şayet Mısır kralı Güneş'imin bir dostuysa, sana da dost olsun, şayet Güneş'imin bir düşmanıysa, senin de düşmanın olsun."[357]

IV. Tudhaliya'nın bu çelişkili yaklaşımının altında hangi nedenlerin yattığı tartışmaya açık bir meseledir. Bu anlaşma metninde göze çarpan bir başka kısımda ise Hitit kralının Amurrulu vassallarından Mikenler ile ticari faaliyetlere girmelerini yasakladığı görülmektedir.

"Ahhiyawa ülkesinin hiçbir gemisi ona (Asur kralına) gitmesin."[358]

Buradan anlaşılabileceği üzere Tudhaliya, Miken/Ahhiyawa mallarının Mezopotamya'nın iç kesimlerine ulaşmasında coğrafi bakımdan aracı konumu üstlenen Suriye'deki vassallarından Miken mallarını kabul etmemelerini emrederek rakip olarak gördüğü Mikenlere karşı geniş çaplı bir ambargo politikası yürütmüştür. Fakat anlaşma metninden yola çıkarak buradaki ambargonun temelde Asurlulara karşı daha önceden başlatılan bir ambargonun devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.[359] Mezopotamya'nın batıdan gelen ticari malların önemli bir kısmı için Suriye'ye bağımlı olması, Hititlerin bu ambargo ile Asur ekonomisini hedef aldığını göstermektedir. Yine de Sausgamuwa'nın Ahhiyawa mallarını Suriye topraklarına sokmaması hususunda kesin bir direktif alması, dolaylı olarak Mikenleri de hedefleyen bir durumdur. Tudhaliya'nın Ahhiyawa kralını artık kendine denk biri olarak görmemesi, Anadolu'da mağlup ettiği Mikenlerin gücünü kendine denk olarak görmemesi ile açıklanabilir. Anlaşıldığı üzere IV. Tudhaliya döneminden itibaren iki ülke, diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Anadolu'daki Miken dönemi de sona ermişti.[360] İlerleyen dönemlerde de Hitit hükümlarları ile Miken/Ahhiyawa yöneticileri arasında doğrudan bir mektuplaşmaya ya da geniş ölçekli diplomatik etkileşimlere rastlanmaması, Hititlerin Miken varlığını ve otoritesini tanımayan bir politika izlemeye başladığı anlamına gelmektedir. MÖ 13. yüzyılın son yıllarına tarihlenen ve son Hitit Kralı II. Şuppiluliuma tarafından Ugarit Kralı Ammurapi'ye gönderilen ticari içerikli bir mektupta Ahhiyawalı bir şahsın (yüksek olasılıkla bir tüccar) Lukka'da (Likya, Teke yarımadası) bulunduğunu ve anlaşıldığı üzere belirli bir miktar bakır külçeyi teslim almak için beklediği

[357]Bryce, "Ahhiyawans and Mycenaeans...", s. 304.
[358]İlknur Taş, "MÖ XVII. Yüzyılda Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Uygulamaya Koyduğu Ticari Ambargo, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007: Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt VI.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2012, s. 3019; Eric Cline, "A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans", *Historia,* Vol. 40, S. 1, 1991, ss. 1-9.
[359]Taş, "MÖ XVII. Yüzyılda…", s. 3020.
[360]Bryce, *The Kingdom of...,* s. 310; Kelder, "The Chariots of Ahhiyawa", s. 154.

bildirilmektedir.[361] IV. Tudhaliya'nın Mikenlere karşı koyduğu ambargoya rağmen II. Şuppiluliuma'nın döneminde Ahhiyawalı bir tüccarin Hitit nüfuzu altındaki bölgelerde iş yapabilmesi, bu ambargonun ilerleyen dönemlerde ya hafifletildiği, ya da tamamıyla kaldırıldığı izlenimini vermektedir. Belki de Mikenlerin artık Anadolu'da Hititlere karşı doğrudan bir tehdit oluşturmaması, iki ülke ilişkileri arasında ilerleyen yıllarda bir tür "normalleşmenin" yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu mektup Miken-Hitit ilişkileri hakkında doğrudan ya da dolaylı bilgi sahibi olabildiğimiz son yazılı veridir. Nitekim MÖ 12. yüzyılın başlarında, II. Şuppiluliuma'nın hükümdarlığının ilerleyen dönemlerinde Hattuşa, muhtemelen Anadolu'da baş gösteren şiddetli kuraklıklar, kuzeydeki Kaşkalı kabilelerin artan yağma girişimleri ve Balkanlardan Anadolu'da yaşanan yeni göç dalgalanmalarının yol açtığı istikrarsızlık gibi sebeplerle terk edilmiş, böylece Hitit devleti de fiilen işlevini yitirerek son bulmuştur.[362]

3.3 Ahhiyawa Sorunu'nun Gelişimi ve Güncel Veriler Işığında Ahhiyawa "Sorunu"

Çalışmamızın bu bölümünün oluşturduğu üçüncü ve son kısmında üzerinde durulan ve tartışılan her konu, sav ve hadise, genel bir tabirle "Ahhiyawa Sorunu" olarak isimlendirilen bir sorunsalın parçasını oluşturmaktadır. Bedřich Hrozný'nin 1915 yılında Hititçeyi çözümlemesinden itibaren yaklaşık 30.000 Hititçe metin, gün yüzüne çıkarıldı ve tercüme edildi. Bu metinlerin 30 tanesi, Ahhiyawa olarak latinize edilen bir milletten/bölgeden bahsetmekteydi.[363] 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan Hitit çalışmaları, araştırmacıları metinlerde bahsedilen ve Eskidoğu'nun çözümlenmiş diğer dillerine ait verilerde rastlanılmayan bölgelere ve topluluklara ait isimlendirmeleri tanımlamaya itmiştir. Ahhiyawa meselesine değinen ilk araştırmacılardan biri olan Emil Forrer, 1920'lerde yürüttüğü çalışmaların ışığında 1924 yılında kaleme aldığı *Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazkoi,* yani "Boğazköy (Hattuşa) Çivi Yazısı Metinlerinde Homeros Öncesi Yunanlar" isimli makalesinde Ahhiyawalılar olarak bahsedilen milletin Mikenler ile ilişkilendirilebileceğini öne sürmüştür.[364] Forrer'e göre Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa, daha sonra Homeros'un eserlerinde karşılaştığımız *Achaioi*(Ἀχαιοί), yani Aka ya

[361]Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts,* s. 257.
[362]Jak Yakar, "Dating the Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom", *Byzas 4- Structuring and Dating in Hittite Archaeology,* Dirk Paul Mielke, Ulf-Dietrich Schoop, Jürgen Seeher (eds.), Ege Yayınları, 2004, ss. 1-19; Bryce, *The Kingdom of…,* ss. 340-346.
[363]Cenker Atila, "The Ahhiyawa Question: Reconsidered", *Belleten,* C. 85, S. 303, 2021, s. 333.
[364]Emil Forrer, "Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexen von Boghazkoi", *MDOG,* Vol. 63, 1924, ss. 1-22.

da Akha isminin Hititlerce telaffuz ediliş biçimiydi.[365] Homeros'un bu isimlendirmeyi Mikenler ile eş anlamlı bir şekilde tüm Yunanca konuşan toplulukları tanımlamak için kullandığı düşünüldüğünde, buradan yola çıkarak Ahhiyawalıların Mikenlerle ilişkilendirilebilmesi olasıdır. Forrer, aynı zamanda metinlerde ismi geçen Lazpa'yı Lesbos (Midilli) ile Tarusia'yı Troya ile ve Attarissiya'yı klasik Yunan metinlerinde Miken kralı olarak tanımlanan Atreus ile ve Tawagalawa'yı ise mitolojik Teb (Thebai) Kralı Eteokles ise ilişkilendirmektedir.[366]

Forrer'in fikirlerine karşı çeşitli eleştiriler ve destekler yapıldıysa da kendisinin öne sürdüğü savlar, daha sonraları Ahhiyawa sorunu olarak isimlendirilecek olan durumu açıklığa kavuşturmak için yeterli değildi. Nitekim Homeros'un Akalıları ile Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa arasında bulunan birkaç asırlık zaman farkı, birinci el verilerin azlığı neticesinde muhtemel bir isim evriminin ispatını mümkün kılmamaktadır. Meseleyi daha dikkatli bir yöntemle ele alan Ferdinand Sommer'in 1932 tarihli makalesi *Die Ahhijava-Urkunden,* Forrer'in savlarını benzer şekilde hem birinci el delillerin yetersizliğini, hem de Ahhiyawa ile Achaioi isimlerinin bağlantılı olmalarının etimolojik açıdan mümkün gözülmediğini gerekçe göstererek reddetmiştir.[367] Teorik bir açıdan bakıldığında bu durum günümüzde de geçerlidir. Fakat bu hususta daha yakın zamanda yapılan çalışmalarda da aynı etimolojik benzerliğin üzerinde durulmaktadır.[368]

İlerleyen yıllarda çeşitli araştırmacılar, sınırlı arkeolojik veriler ışığında muhtemel bir Ahhiyawa-Achaioi (Miken) bağlantısı üzerinde kafa yordular. Ahhiyawa'nın Ege ve dolayısıyla da Yunanistan'a olan coğrafi yakınlığı ve her ne kadar başlı başına bir delil olmasa da Ahhiyawa ile Achaioi arasındaki etimolojik benzerlik, bu bağlantıları değerlendiren savların büyük çoğunun bir noktada tıkanmasına sebebiyet vermekteydi. Fakat özellikle 20. yüzyılın üçüncü çeyreği itibarıyla elde edilen yeni bulgular, bu meseledeki bazı çözümlenemez gibi duran noktalara daha akılcı açıklamaların getirilmesine olanak sağlamıştır.

Bu hususta atılan önemli adımlardan biri, 1950'lerin başında Mikenlerin Linear B yazısı üzerinde bir süredir çalışmalar yürüten Michael Ventris'in bu yazı sistemini çözümlemesi olmuştur. John Chadwick ile birlikte 1953 yılında yayınladıkları makale, Miken

[365]Atila, "The Ahhiyawa Question…", ss. 334-335.
[366]Atila, "The Ahhiyawa Question…", ss. 334-335.
[367]F. Sommer, "Die Ahhijava-Urkunden", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte. Romanistische Abteilung,* Vol. 55, S. 1, 1935, ss. 354-358.
[368]M. Finkelberg, "From Ahhiyawa to "Achaioi", *Glotta,* Vol. 66, 1988, ss. 127-134.

dili ile Yunanca arasındaki etimolojik ve yapısal benzerliklere dayanarak Mikencenin modern Yunan dilinin bilinen en eski atası olduğunu ortaya çıkarmıştır.[369] Uzun zamandır hâlihazırda eski Yunanlar ile ilişkilendirilen Mikenlerin bu keşifler neticesinde Arkaik ve Klasik Dönem Yunanlarının öncülleri olduğu, şüpheye mahal vermeyecek şekilde ispat edilmiştir. Bu durum, akademik çevrelerde Ahhiyawalıların gerçekten de Mikenlerle ilişkilendirebileceği düşüncesinin yayılmasına vesile olmuştur.

Ahhiyawa-Miken bağlantısına ışık tutan diğer önemli gelişmeler de arkeoloji alanından gelmiştir. Çalışmamızda kullandığımız kaynakların ortaya koyduğu üzere başta Miletos ve Müsgebi olmak üzere Batı Anadolu'nun çeşitli noktalarından elde edilen Miken stili arkeolojik buluntular, Miletos'un bu süreçte bir Miken kolonisi olarak oynadığı rol ile birleştirildiğinde Geç Tunç Çağı'nda Mikenlerin Anadolu üzerinde etki sahibi olduklarını doğrulamaktadır. Fakat burada "Ahhiyawa sorunu" kavramının da elde dilen bilgi ve verilere benzer şekilde bir değişim geçirdiği anlaşılmaktadır. İlerleyen zamanlarda bu durumu ele alan araştırmacılar, Hitit belgelerinin subjektif yapısı gibi gerekçeleri temel alarak Ahhiyawa sorununun devam eden bir mesele olduğunu iddia etmişlerdir. Ömer Çapar'ın 1981'de yayınlanan *Ahhiyawa Sorunu* isimli makalesi, bu tür eleştirilere en iyi örneklerden birini teşkil etmektedir.[370] Ömer Çapar, makalesinde Anadolu'daki Miken varlığının daha önce arkeoloji çevrelerinde sıkça üzerinde durulan bir konu olmasına rağmen gerek Hitit belgelerinin tek taraflı ve modern yöntemden uzak anlatı tarzı, gerek ise konuyla ilgili çalışmalar yürüten çeşitli araştırmacıların taraflı yaklaşımlarının güncel şartlarda bir Miken-Ahhiyawa bağlantısının ispatını olanaksız kıldığını iddia etmektedir.[371] Bu hususta ortaya atılan diğer iddialar ise Sommer'in değindiği üzere Ahhiyawa – Achaioi isimleri arasındaki yapısal uygunsuzluk ve Hitit kaynaklarında Ahhiyawa olarak geçen bölge ve/veya milletin doğrudan Mikenleri nitelediğine dair herhangi bir ham verinin mevcut olmamasıdır. Ömer Çapar, makalenin son kısmında o güne dek Ahhiyawa'nın Anadolu ve civar coğrafyalardaki muhtemel konumu üzerine atılan savları ayrıca değerlendirip çoğunun niçin tarihsel bir gerçekliğe sahip olmadığına değinmektedir. Bu kısımda ele alınan coğrafyalar arasında Kilikya, Pamfilya, Aiolia ve Troad, Alashiya (Kıbrıs), Girit, Yunanistan ve Rodos bulunmaktadır.[372] Güncel veriler ışığında Kilikya, Pamfilya, Aiolia, Troad ve Kıbrıs'ın gerçekten de Ahhiyawa'nın coğrafı konumuyla ilişkilendirilemeyeceği aşikârdır. Girit'te sık

[369]Michael Ventris, John Chadwick, "Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives", *The Journal of Hellenic Studies,* Vol. 73, 1953, ss. 84-103.
[370]Ömer Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 14, S. 25, 1981, ss. 387-413.
[371]Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", s. 387.
[372]Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", ss. 406-413.

rağbet görmüş bir ihtimal olmasa dahi adanın MÖ 15. yüzyıl itibarıyla Miken hâkimiyet alanına girmesi, Girit'i de Miken dünyasının bir parçası haline getirmektedir. Fakat üzerinde durulan asıl husus, Hititlerin, Batı Anadolu ve/veya çevresinde Ahhiyawa olarak isimlendirdikleri coğrafyanın yaklaşık konumunun belirlenmesi olduğundan Girit, görece uzak bir ihtimal olarak kalmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir dizi yaklaşım mevcuttur. Yine Ömer Çapar, Ahhiyawa'nın Yunanistan 'la, dolayısıyla da Mikenlerle ilişkilendirildiği savların üzerinde dururken Anadolu'da en erken Miken etkilerinin gözlemlenmeye başladığı ve kabaca MÖ 1450'li yıllara tekabül eden zaman diliminde Mikenlerin tek bir hükümdar tarafından yönetilen merkezi bir siyasi oluşuma evirildiği meselesine şüpheyle yaklaşmaktadır.[373] Bu hususta özellikle Homeros'un İlyada'sından yola çıkarak Agamemnon'un dolayısıyla da herhangi bir Miken hükümdarının otoritesinin sanıldığı kadar geniş ve merkezi olamayabileceğini tartışmaktadır.[374]

Güterbock'un 1983 yılında yayınlanan *The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered* isimli makalesinde Güterbock, vardığı sonuç neticesinde Ahhiyawa'nın Anadolu coğrafyasındaki herhangi bir bölgeyle ilişkilendirilemeyeceğini öne sürmüştür. [375] Bu tarihten itibaren günümüze dek bu hususta çalışmalar yürüten akademisyen ve araştırmacılar, Ahhiyawa sorununa daha net bir şekilde ışık tutabilecek çok sayıda önemli araştırmalara imza atmışlardır. Çalışmamızda başvurduğumuz ve bu konuda önemli atılımlara vesile olmuş olan Joritt M. Kelder'in *Mycenaeans in Western Anatolia* ve *The Chariots of Ahhiyawa* gibi makaleler, bu meseleye değinen güncel ve zengin çalışmalar arasındadır. Ayrıca önsözünde Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa'nın son veriler ışığında Miken kent-devletiyle ilişkilendirilebileceğinin artık yadsınamaz bir gerçek olduğunu iddia ettiği *Ahhiyawa and the World of the Great Kings: a Re-Evaluation of Mycenaean Political Structures* isimli makalesi de,[376] Ahhiyawa-Miken bağlantısını ana hatlarıyla ortaya koyan çalışmalar arasındadır. Kelder'in çalışmaları haricinde Cenker Atila'nın geçtiğimiz yıllarda yayınlanan *The Ahhiyawa Question: Reconsidered* makalesi, Ahhiyawa'nın konumunun Anadolu üzerinde olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır.[377] R. Hope Simpson'un 2003 tarihli

[373]Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", ss. 410-411.
[374]Çapar, "Ahhiyawa Sorunu", s. 411.
[375]Hans G. Güterbock, "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 2, 1983, ss. 133-138.
[376]Joritt Kelder, "Ahhiyawa and the World of Great Kings: a Re-Evaluation of Mycenaean Political Structures", *Talanta,* Vol. 44, 2012, ss. 41-52.
[377]Atila, "The Ahhiyawa Question…", s. 354.

The Dodecanese and the Ahhiyawa Question isimli makalesi de Rodos ve On İki Adalar bölgesini Ahhiyawa'nın merkezi olarak ele alması açısından önemlidir.

Güncel çalışmalar ışığında Ahhiyawa olarak adlandırılan bölgenin Anadolu'nun batı kıyılarında, özellikle de Miletos ve Müsgebi gibi merkezlerle örtüşen bir coğrafya da ve belki de Rodos ve On İki Adalar bölgesinde konumlandığı, genel itibarıyla kabul görmektedir. Bu meseleye çalışmamızın sonuç kısmında daha etraflıca değinilecek olunup aynı zamanda öne sürdüğümüz savların yanı sıra kullanmış olduğumuz külliyatın ışığında Anadolu'daki Miken/Ahhiyawa etki alanı ve Ahhiyawa'nın coğrafi konumu, daha net bir anlatım sunması bakımından haritalandırılacak ve tartışılacaktır. Fakat dikkat edilmesi gereken bir mesele ise Ahhiyawa'nın günümüzde Mikenler ile ilişkilendirilmesi ve Anadolu coğrafyasında konumlandırılmasının Ahhiyawa sorunu olarak isimlendirilen sorunsalı ne tamamen ortadan kaldırdığı, ne de geçersiz kıldığıdır. Aksine, Mikenler ile bağlantısı kabul edilen ve Ahhiyawa olarak isimlendirilen bir siyasi oluşumun Batı Anadolu'daki varlığı, sonuç kısmında tartışacağımız birkaç yeni soru ve problemi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla "Ahhiyawa sorunu" olarak isimlendirilen sorunsalın yeni bulgu, kabul ve savlar ışığında evirilerek geçen yüzyıldan kalma temel sorulara cevap aramak yerine güncel araştırmaların ortaya koyduğu, görece daha teknik de detaylı meseleler üzerinde durması bir gerekçe halini almaktadır.

SONUÇ

Elimizdeki güncel verilerin ışığında Anadolu'da Mikenlerin özelikle MÖ 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren aktif oldukları anlaşılmaktadır. Bu aktivitenin varlığı, Miletos/Millawanda'nın MÖ 1450 itibarıyla Miken etkisi altına girmesiyle sabittir. Kentte gün yüzüne çıkartılan önemli sayıda Miken stili seramik ürünlerin yanı sıra çeşitli yapılardaki Miken mimari stillerine dair izler, Miletos'taki Miken yerleşimini doğrulamaktadır. Aynı zamanda Değirmentepe ve Müsgebi'de tespit edilen Miken mezarları, belirli dönemlerde Yunanistan'dan Anadolu'ya çeşitli göç hareketlerinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Hitit belgelerinden ne anlaşılabileceği üzere Miletos, Mikenlerin Anadolu'daki faaliyetlerinde ana üs konumundaydı. Mikenlerin bölgenin idaresi için yetkililer görevlendirdikleri, Hitit belgelerinde Piyamaradu'nun Ahhiyawalıların bölgedeki valisi olarak tanımlanan Atpa'ya Midilli'nin kontrolünü devrettiği bilgisi ile de anlaşılmaktadır. Elimizdeki bilgilere dayanarak en azından bir kısmının Anadolu topraklarında bulunduğu açık olan Ahhiyawa'nın anakara sınırlarının Miletos'un kuzeyinden, Değirmentepe de dâhil edilerek güneyde Bodrum Yarımadası'na kadar uzanan bir alanı kapsadığı söylenebilir. Nitekim Miletos, Müsgebi, Iasos ve Knidos'ta tespit edilen Miken varlığı, bu bölgelerin coğrafi konumlarının yakınlığı da göz önünde bulundurulduğunda aynı kapsam alanı içindedir.

Ahhiyawa'nın salt Anadolu'dan ibaret olmadığı savı da üzerinde durulabilecek bir ihtimaldir. Ahhiyawa'yı Rodos ve On İki Adalar bölgesine konumlayan çalışmalarda savunulan temel argüman, Attarissiya örneğinde görüldüğü üzere Ahhiyawalıların önemli bir deniz gücüne sahip olmalarıdır. Rodos'taki Trianda ve Ialysos yerleşimlerinde tespit edilen yoğun miktardaki Miken seramikleri, her ne kadar doğrudan bir Miken yerleşimine işaret eden ham deliller olmasalar da Rodos'un Mikenler için önemli bir üs görevi görmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ahhiyawa'nın sınırlarının Rodos'u da kapsayacak şekilde genişletilmesi mümkündür. Fakat Hititlerin Anadolu'daki Miken varlığını temel alarak bu isimlendirmeleri yapmış oldukları gerçeği de göz önünde tutulduğunda Ahhiyawa'nın asıl sınırlarının Anadolu içinde aranması daha doğru bir yaklaşımdır. Nitekim şayet Hititler Ahhiyawa ismi ile bütün Miken uygarlığını niteledilerse, bu durum asıl Ahhiyawa'yı dolaylı olarak Miken uygarlığının merkezi konumundaki Güney Yunanistan'da konumlandıracaktır. Fakat Hititlerin en azından ilk etapta Ahhiyawalılar hakkındaki bilgileri, büyük olasılıkla Anadolu'daki Miken varlığından edindikleri izlenimlerce şekillendirilmiş olacağından bu ismin Ege'nin ötekindeki bir coğrafyayı tanımlamadığı da açıktır. Buradan anlayabileceğimiz üzere Ahhiyawa, büyük ölçekte Anadolu topraklarında konumlanan bir coğrafi/etnik isimdir.

Geçtiğimiz yüzyılda Ahhiyawa'nın Anadolu coğrafyası üzerinde konumlandığı hususunda hemfikir olan araştırmacıların üzerinde durdukları hususlardan biri, Ahhiyawa'nın tam olarak Anadolu'nun hangi bölge ya da bölgelerine karşılık geldiğiydi. Ömer Çapar'ın kaleme aldığı makalesinde de değindiği üzere ortaya atılan iddalar, Ahhiyawa'yı Kilikya, Pamfilya, Aiolia ve Troad, Alashiya (Kıbrıs), Girit, Yunanistan ve Rodos'ta konumlandırmaktadır. Ahhiyawa isminin Mikenleri nitelemesine rağmen neden doğrudan Yunan anakarasına karşılık gelemeyeceği hususuna değinmiştik. Aynı zamanda Rodos'un Ahhiyawa sınırlarına doğrudan ya da dolaylı olarak dâhil olabileceği ihtimali de kuvvetlidir. Bunların haricinde iddia konusu olan diğer coğrafyaları etraflıca inceleyecek olursak, her birinin kendi içinde çeşitli sorun ve çelişkiler barındırdığı anlaşılacaktır. Kilikya'da, özellikle de Çukurova Havzası'nda tespiti yapılan ve Mikenlerle ilişkilendirilen buluntuların sayıca azlığı, ayrıca Hitit kaynaklarının Ahhiyawalılar ile gerçekleştirilen diplomatik ilişki ve etkileşimlerin Kilikya topraklarında yaşandığına dair herhangi bir veri içermemesi, Kilikta savının son derece zayıf kalmasına neden olmaktadır. En azından günümüz şartlarında Ahhiyawa'nın Anadolu'nun güneyindeki herhangi bir coğrafya ile doğrudan ilişkilendirilemeyeceği açıktır. Günümüzde Antalya il sınırlarının kabaca doğusuna denk gelen Pamfilya ile bağlantılı olan iddialar da benzer bir nedenden dolayı dikkate değer bir argüman sunmamaktadır. Üzerinde durulabilecek diğer iddialar ise Ahhiyawa'yı Anadolu'nun kuzeybatısına konumlandırmaktadır. Gerek Yunanisan'a olan coğrafi yakınlığı, gerek ise önemli sayıda Miken buluntularına ev sahipliği yapması ile Kuzeybatı Anadolu, Kilikya ve Pamfilya savlarına kıyasla daha sağlam bir temel üzerinde yükselmektedir. Fakat Klasik Çağ'da Aiolia olarak isimlendirilen bölgenin Geç Tunç Çağı'nda belirli aralıkla Hitit vassalı olduğu anlaşılan ve "Seha Nehri Ülkesi" olarak isimlendirilen bölgeyle aynı konumda bulunması, bir dizi tarihi ve arkeolojik problemi ve çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Hitit kaynaklarında Arzawalı beyliklerden biri olduğu ifade edilen Seha Ülkesi'nin sınırları içinde olası bir Miken/Ahhiyawa varlığı, mümkün gözükmemektedir. Ahhiyawa'yı Kuzeybatı Anadolu'da konumlandıran bir diğer sav ise Wilusa/Troad bölgesine işaret etmektedir. Fakat gerek Wilusa'nın da belirli aralıklarla Hitit egemenliğine girdiği anlaşılan yerel bir beylik olarak nitelenmesi, gerek ise Troya'da tespit edilen Miken stili seramiklarin sayıca azlığının şehrin ve dolayısıyla da bölgenin doğrudan bir Miken etkisinden uzak olduğunu göstermesi, Ahhiyawa'yı bu bölgede konumlandırmayı olanaksız kılmaktadır. Alashiya/Alaşiya'nın (Kıbrıs) ise neden Ahhiyawalılar ile ilişkilendirilemeyeceği açıktır. Çapar'ın makalesinde bahsettiği üzere Ahhiyawa'yı Kıbrıs'ta konumlandırmak çok bariz bir mantık hatasına mahal vermektedir. Nitekim Ahhiyawa hükümdarı olarak tanımlanan Attarissiya'nın bir dönem

Madduwatta ile iş birliği yaparak Kıbrıs'a karşı ortak bir yağma seferi düzenlediği bilinmektedir. Şayet Ahhiyawa Kıbrıs'ta ise, bu durumda Attarissiya'nın neden ve nasıl kendi adasını yağmaladığı da açıklığa kavuşturulması gereken bir çelişkidir. Geçtiğimiz yüzyıldan itibaren ortaya atılan tüm savlar masaya yatırıldığında çıkarılabilecek en mantıklı sonuç, Ahhiyawa'nın merkez olarak Miletos ve çevresini niteleyen bir coğrafi adlandırma olduğudur. Bu durum, bir dizi yazılı ve yazısız veri ile sabittir. Nitekim Hitit kaynaklarının birden fazla kez Miletos'u belirli aralıklarla Ahhiyawalıların merkezi olarak nitelemesi ve Mira'daki Hitit vassalı Tarkaswana'nın Miletos'u zapt etmesinin ardından Anadolu'taki Ahhiyawa varlığının aniden sona erdiğini anlaşılması, bu savı destekler niteliktedir.

Çalışmamızla bağlantılı olarak açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer mesele ile Ahhiyawa-Miken bağlantısının tarihsel gerçekliğidir. 20. Yüzyıldan itibaren Ahhiyawa sorununun temel problemlerinden birini oluşturan olası bir Ahhiyawa-Miken bağlantısı, bu hususta en çok tartışmaların yaşandığı konudur. Bazı çevreler, Hitit metinlerinin Ahhiyawalıları doğrudan Mikenler ile ilişkilendirme hususunda yetersiz kaldığını iddia ederek bu bağlantının gerçekliğini sorgulayan fikirler ortaya atmışlardır. Teorik açıdan böyle bir yaklaşım yanlış değildir. Zira bakıldığında gerçekten de hiçbir Hitit belgesinde Ahhiyawalıların doğrudan Mikenlerle ilişkilendirildiği bir ifadenin, bilginin ya da anlatımın mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Benzer bir durum Achaioi-Ahhiyawa karşılaştırması için de geçerlidir. Kimi çevreler bu iki ismin birbirleri ile bağlantılı olduğunu ve bu durumun etimolojik ve dilbilimsel açıdan olanaklı olduğunu iddia etmekteyken kimi çevreler de buna karşı çıkmaktadır. Achaioi ve Ahhiyawa bağlantısı, Ahhiyawa sorunu olarak ifade edilebilecek sorunsallar silsilesinin ilk savını oluşturmaktadır. Nitekim Forrer, Ahhiyawalıları Mikenlerle bağdaştırırken ana argüman olarak bu iki isimdeki muhtemel bağlantıyı merkeze almıştı. Onun bu iddiasına karşı geliştirilen ilk eleştiriler de bu mesele üzerinden geliştirilmişti. Gerçekte Achaioi ve Ahhiyawa'nın birbirleri ile ilişkili isimler olduğunun ispatı ya da tersi mümkün gözükmemektedir. En azından günümüz itibarıyla bu meslele, kâğıt üzerinde tartışmaya her daim açık olarak bir iddia olarak kalmaya devam edecektir. Çalışmamızda Ahhiyawa-Miken bağlantısına değinirken etimolojik yönteme ağırlıklı olarak yer verilmemiş olmasının sebebi de bu durumla bağlantılıdır.

Etimolojik tartışmalar haricinde kimi çevreler, tarihsel bağlamı temel alarak olası bir Ahhiyawa-Miken bağlantısına karşı fikirler geliştirmektedir. İlyada'da Agamemnon'un mutlak bir hükümdardan çok Aşil gibi karakterlere belirli ölçüde otoritesini geçirebilen bir "feodal kral" tiplemesine sahip olması, Pylos ve Tiryns gibi şehirlerden elde edilen Linear B

metinlerinin ışığında belki de Mikenlerin düşünüldüğü kadar merkezi bir yapılanma olmadığına işaret edebilmesi gibi veriler, bu tür iddialar için dayanak noktasıdır. Aynı iddialardan yola çıkarak Attarissiya gibi Ahhiyawalı figürlerin merkezi bir "Miken başkentinden" atanan idareciler değil de belki de Mikenler ile çeşitli etkileşimlerde bulunmuş yerel Anadolulu beyler olabileceği iddia edilmektedir. Her ne kadar bu tür eleştirilerin bir kısmı, sağlam temellere sahip olsalar da bazı hususlar, özellikle Ahhiyawa'nın Mikenler ile ayrıştırılamayacak bir isimlendirme olduğuna dair güçlü göstergeler taşımaktadır. İlyada gibi eserler, yoğun mitolojik öğeler barındıran hikâyelerden oluşmaları sebebiyle belirli bir ölçüde tarihi arka plana sahip olsalar dahi akademik tartışmalarda doğrudan kullanılmaması gereken kaynaklardır. Bu hikâyelerin mistik karakterler, olaylar ve durumlarla bezenmiş anlatıları, modern akademik yöntemlerden tamamen mesafeli bir yapıya sahip olmalarına sebep olmaktadır. Yarı-efsaneleşmiş anlatılarda geçen isimler ve olaylar, uzun yıllar önce gerçekleşmiş hadiseler ya da yaşamış kimselerden ilham alınarak oluşturulmuş olabilir. Nitekim Hitit ve Miken belgelerinde İlyada'da önemli bir karakter olan Agamemnon'un ismiyle örtüşen a-ka-me-no-no ve a-ka-ga-mu-na gibi isimlendirmeler, aradaki muhtemel bir bağlantıya işaret edilebilir. Fakat bu tür anlatılardan yola çıkılarak oluşturulan savların ispatı ya çok zor, ya da imkânsızdır.

Bu mesele babında sunulan bir diğer iddia ise Mikenlerin tahmin edildiği kadar merkezi olmayabilecek siyasi yapılarının Anadolu'daki Miken varlığını doğrudan kanıtlayamayacak bir durumu teşkil ettiğidir. Gerçekte Mikenlerin genel kabul gördüğü kadar merkezileşmiş bir devlet anlayışına sahip olmamalarının, Ahhiyawalıların kendileriyle ilişkilendirilemeyecek olmalarıyla doğrudan bir bağlantısı yoktur. Nitekim merkezi bir otorite altında ya da bağımsız devletçikler olarak Mikenlerin hâlihazırda Girit ve Rodos gibi Yunan anakarasının ötesindeki denizaşırı toprakları kolonileştirdikleri bilinmektedir. Knossos'taki Miken sarayında oturan Mikenli yönetici, bir ihtimal Mykene'deki Wanax'ın otoritesinden bağımsız olabilirdi. Fakat bu yine de onu bağlı bulunduğu toprakta hüküm süren bir Mikenli yapacaktır. Şayet Mikenler siyasi olarak daha dağınık bir yapıdalar ise Attarissiya ve Atpa gibi yöneticiler, merkezi otoriteden bağımsız olarak Miletos ve çevresinde hüküm süren Mikenli yerel krallar da olabilirler. Fakat Hitit krallarının bir dönem Ahhiyawa krallarından kendilerine denk olarak bahsetmeleri, Ahhiyawalı yöneticilerin ciddi bir zenginlik ve gücü ellerinde bulundurduklarını göstermektedir. Ahhiyawa topraklarının görece küçük boyutu, Attarissiya'nın komuta ettiği ve Hititlerle boy ölçüşebilecek güçteki bir Ahhiyawa ordusunun yerel imkânlarla tesisini olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla Attarissiya'nın emri altındaki

donanma gücünün, savaş arabalarının ya da piyadelerinin bir kısmının Yunanistan kökenli olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu gibi hususlar, Mikenlerin en azından bir dönem merkezi bir otoriteye sahip olabileceklerini göstermektedir. Miletos'un Hititlerce fethinin ardından bölgedeki Ahhiyawa hareketliliğinin yanı sıra Anadolu'daki Miken varlığının da fiilen sona erdiğine işaret eden göstergeler, bu iki toplumun aynı grubu nitelediğini ortaya koyan bir diğer göstergedir.

Bununla bağlantılı olarak Miken-Ahhiyawa bağlantısına karşı çıkan çevrelerin öne sürmesi gereken ve aynı zamanda kendi içlerinde tutarlı bir yapıda olması gereken çeşitli açıklamalar da mevcuttur. Şayet Ahhiyawa, Mikenler ile ilişkilendirilemeyecek bir isimlendirme ise, Attarissiya gibi figürlerin kontrol ettikleri sınırlı boyuttaki bölgeler ile Anadolu'daki başat aktör olan Hititlerle kafa tutabilecek askeri güce sahip olmaları nasıl açıklanabilecektir? Ya da Miletos'un Hitit egemenliğine girmesi ile birlikte bölgede eş zamanlı olarak sona eren Miken ve Ahhiyawa varlığı nasıl yorumlanmalıdır? Şayet Ahhiyawalıların Mikenler ile bağlantıları şüpheli bir mesele ise Hitit metinlerinde Ahhiyawalılar ile örtüşen tarih ve bölgelerde gözlemlenen yoğun Miken etkisi nasıl bir yöntemle açıklanmalıdır? Bu gibi sorulara verilebilecek tutarlı cevaplar, Ahhiyawa-Miken bağlantısının tarihsel arka planını sorgulamaya açabilecek bir zemini hazırlayabilir. Fakat hem son yıllarda yapılan araştırmaların çoğunlukla Ahhiyawa ve Mikenleri aynı zaman diliminde ve aynı bölgelerde konumlandırması, hem de akılcı ve yöntem açısından tutarlı karşı-savların görece az ve yetersiz olması, günümüzde Ahhiyawalılar olarak isimlendirilen milletin Mikenler ile doğrudan bağını ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda hedeflenen temel gayelerden biri, Anadolu'daki Miken/Ahhiyawa etkisinin yayılım alanlarının tespitini yaparak bu bölgeleri yaklaşık olarak haritalandırabilmekti. Şimdiye kadar başvurduğumuz eserler, makaleler, kitaplar ve birinci el yazılı metinler ışığında Ahhiyawa'nın tahmini sınırları kabaca belirlenebilmektedir. Daha önceden değindiğimiz üzere Ahhiyawa'nın coğrafı açıdan bütün Mikenleri kapsayıcı bir yapıda olmaması, bu bölgeyi Ege'de genel itibarıyla Miken etkisinin mevcut olduğu diğer coğrafyalardan ayrı olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla Ahhiyawa, daha geniş bir çerçevede Ege Havzası'ndaki Miken nüfuz alanlarına dâhil bir alt bölgeyken daha küçük bir çerçevede kendine has bir coğrafyayı nitelemektedir.

Elimizdeki verilerden anlaşılabileceği üzere Ahhiyawa, haritada daha koyu bir kırmızı tonla gösterilen bölgeye tekabül etmektedir.[378] Şayet Rodos ve On İki Ada bölgesini de bu çembere dâhil edersek Ahhiyawa, konumu itibarıyla Mikenlerin Ege Havzası'ndaki en doğu sınırlarını oluşturmaktaydı.

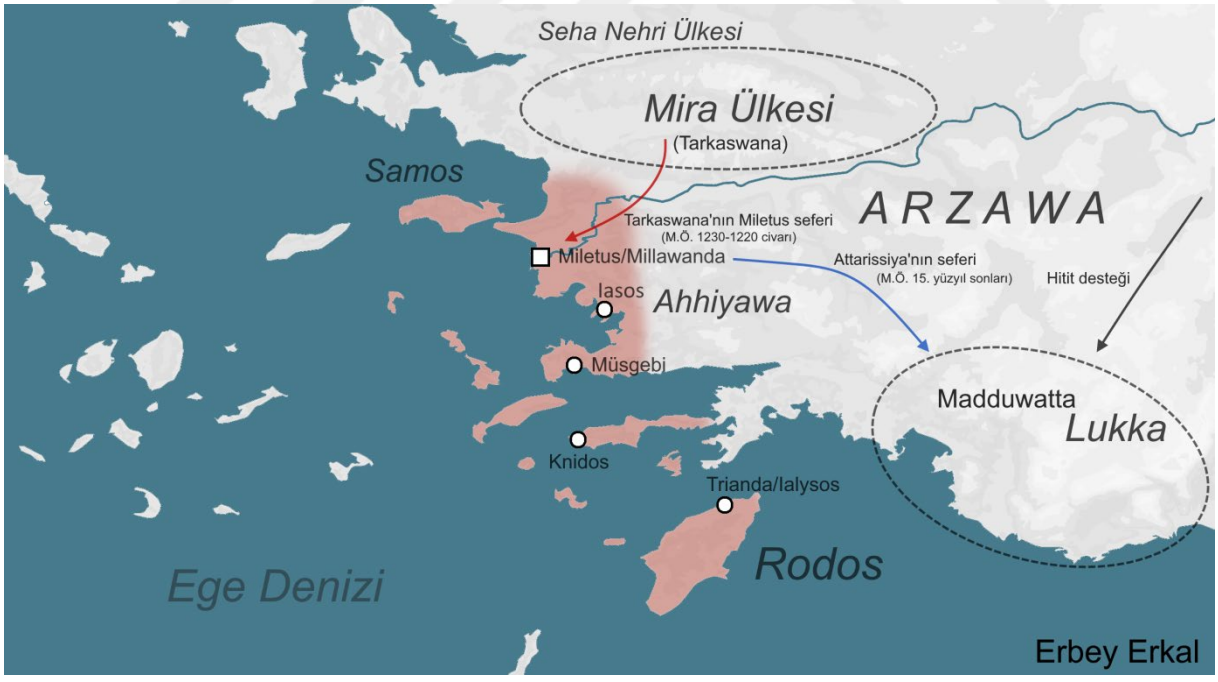

Ahhiyawa olarak nitelenen coğrafyaya daha yakından bakmamıza olanak tanıyan ikinci haritamızda ise bu bölgeyi oluşturan ana yerleşim ve noktaların Miletos, Iasos,

[378]Bu harita, sonuç kısmındaki diğer haritalar ile birlikte Erbey ERKAL tarafından hazırlanmıştır.

Müsgebi, Knidos ve Rodos'ta bulunan Trianda ve Ialysos olduğu anlaşılmaktadır. Attarissiya'nın Madduwatta'nın ülkesine yürüttüğü seferler, yüksek olasılıkla Mikenlerin Anadolu'daki kültürel ve ekonomik merkezleri olan Miletos'tan başlayarak günümüz Teke Yarımadası'nı oluşturan Lukka topraklarına doğru bir eğilim göstermekteydi. Madduwatta'nın ilerleyen dönemlerde Attarissiya ile birlikte Kıbrıs'ı yağmalayabilecek deniz gücüne sahip olması, sahip olduğu beyliğin konumlandırılmasında en uygun bölgenin Karya-Lukka ekseni olduğunu göstermektedir. İlerleyen asırlarda ise Miletos'u Hitit mülkü haline getirerek bölgedeki Miken/Ahhiyawa faaliyetlerine fiili olarak son veren Tarkaswana'nın ise Mira Ülkesi'nin yerel yöneticisi olduğu bilinmektedir. Mira'nın ise İzmir'in sahil şeridinden başlayarak Manisa'yı da kapsayacak biçimde Anadolu'nun iç kesimlerine yayıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla IV. Tudhaliya'nın böyle bir vazife için Miletos'un ve Miken topraklarının hemen kuzeyinde konumlanan vassalı Mira yöneticisi Tarkaswana'yı görevlendirmesi anlaşılır bir durumdur.

Anadolu'daki Miken etki alanının daha iyi kavranabilmesi için başvurulabilecek üçüncü haritamızda ise Batı Anadolu'da Miken buluntularına ev sahipliği yapan ana yerleşim yerleri ve höyükler gösterilmektedir. Haritadan anlaşılabileceği üzere Mikenlerin en büyük ticaret ortakları, günümüz İzmir sınırlarına denk gelen Mira bölgesiydi. Aynı Mira'nın daha

sonra Anadolu'daki Miken varlığının sona ermesine sebebiyet verdiği düşünüldüğünde bu durum bölgedeki siyasi durumun her dönemde değişmeye müsait yapısını ortaya koymaktadır.

Bunun haricinde Anadolu'nun iç kesimlerine doğru gidildikçe Miken buluntularının azaldığı göze çarpmaktadır. Bunun muhtemel sebeplerine önceden değinilmişti, Anadolu'nun iç kesimlerinin Hititlerce kontol edilmesi, coğrafi engeller, Mikenlerin deniz ticaretini tercih etmeleri gibi sebepler dolayısıyla Miken-Anadolu ticaretinin büyük bir kısmının batı kıyılarına yakın yerlerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu noktada üzerinde durduğumuz bir başka durum olan Anadolu-Ege/Yunanistan arasındaki ithalat-ihracat dengesizliği, hala kesin bir açıklama üretilemeyen bir meseledir. Mikenlerin Anadolu'ya çok sayıda mal ihraç etmesinde karşın Ege'de tespit edilen Anadolu kökenli ürünlerin birkaç adet sayılı örneklerden oluşması, farklı iddiaların ortaya atılabileceği bir meseledir. Belki de gelecekteki yeni buluntular ve araştırmalar, bu soruna bir cevap verebilir.

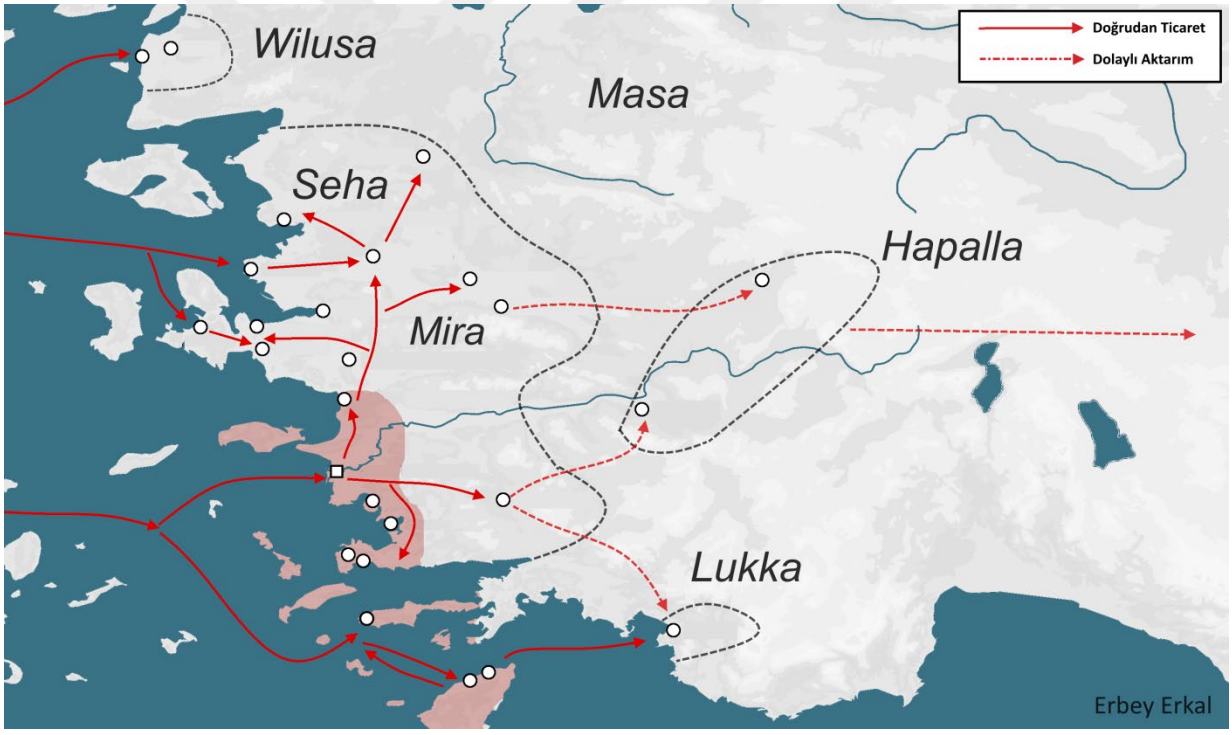

Son haritamızda da Miken mallarının Anadolu coğrafyasına muhtemel yayılım güzergâhları gösterilmektedir. Tahmini yaklaşımlara dayanan haritanın gelecekte yapılabilecek yeni çalışmalar neticesinde değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Haritayı incelediğimizde Miletos'un oynadığı kilit rol, gözler önüne serilmektedir. Nitekim dört adet limana ev sahipliği yapan ve MÖ 15. yüzyıl itibarıyla Miken mallarının yerel üretiminin yapıldığı kent, Miken/Ege mallarının Anadolu'ya yayılmasında bir merkez görevi görmektedir. Haritada aynı zamanda mal aktarımlarının doğrudan ve dolaylı yapıları üzerinde

durulmuştur. Mikenlerin deniz ticaretine yoğunlaşan bir toplum olmaları, ihraç ettikleri ürünleri kıyı kesimlerinden daha içeride kalan bölgelere bizzat ulaştırmamalarına sebebiyet vermiştir. Nitekim bahsedildiği üzere bu durum Suriye ve Filistin gibi bölgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Miken malları sahillerdeki liman kentlerine ulaştığında yüksek ihtimal bağımsız iş yapan yerel tüccarlar, nadiren de olsa temin ettikleri ürünleri daha iç kesimlere taşımış olabilir. Haritada "dolaylı aktarım" ismiyle bahsedilen bu durum, Anadolu'nun iç kesimlerinde rastlanılan az sayıdaki ve çoğunlukla tek örneklerden meydana gelen Miken mallarının bu izole bölgelere nasıl ulaşmış olabileceğine işaret edebilir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Eus. *Chron.* (Eusebius, *Chronicon*). Kullanılan Metin ve Çeviri: https://ia903204.us.archive.org/8/items/EusebiusChroniclechronicon/Eusebius_Chronicle.pdf Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian, New Jersey, 2008.

Clem. Alex. *Strom.* (Clement of Alexandria, *Stromata*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Writings of Clement of Alexandria,* Alexander Roberts, D.D., James Donaldson, LL.D (eds.), T. & T. Clark, Edinburgh, 1867.

Hdt. (Herodotos, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodot, Tarih,* Burcu Uzunoğlu, Elit Çelik (ed.), Panama Yayınları, Ankara, 2020.

Hom. *Il.* (Homeros, *Iliad).* Kullanılan Metin ve Çeviri: *Homeros, İlyada,* Mert Hüseyin Gül, Erasmus Yayınları, İstanbul, 2018.

Hom. *Od.* (Homeros, *Odysseia)*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Homeros, Odysseia,* Mert Hüseyin Ergül, Erasmus Yayınları, İstanbul, 2017.

Paus. (Pausanias, *Helládos Periḗgēsis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pausanias, Description of Greece,* English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918.

Plin. *Nat.* (Plinius, *Naturalis historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Natural History*. Pliny the Elder. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855.

Strab. (Strabon, *Geōgraphiká*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo,* English Translation by H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A., Ed., Literally translated, with notes, in three volumes. London. George Bell & Sons. 1903.

Thuc. (Thucydides, *History of the Peloponnesian War*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Thucydides. The Peloponnesian War*. London, J. M. Dent; New York, E. P. Dutton. 1910.

Modern Kaynaklar

AKURGAL Ekrem, "The Early Period and the Golden Age of Ionia", *American Journal of Archaeology,* Vol. 66, No. 4, 1962, ss. 369-379.

AKURGAL Ekrem, *Ege, Batı Uygarlığının Doğduğu Yer,* İzmir Yayıncılık, İzmir, 2000.

AKURGAL Ekrem, *Eski Çağda Ege ve İzmir,* Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1993.

ALEXIOU S., "New Light on Minoan Dating: Early Minoan Tombs at Lebena", *Illustrated London News,* Vol. 237, S. 6314, 1960, ss. 225-227.

ALPARSLAN Metin, DOĞAN-ALPARSLAN Meltem, "The Hittites and their Geography: Problems of Hittite Historical Geography", *European Journal of Archaeology,* Vol. 18, S. 1, 2015, ss. 90-110.

ATİLA Cenker, "The Ahhiyawa Question: Reconsidered", *Belleten,* C. 85, S. 303, 2021, ss. 333-359.

AYKURT Ayşegül, "Batı Anadolu'da Minos Kökenli Bir Seramik Grubu: Tortoise-Shell Ripple Ware", *Arkeoloji Dergisi,* Cilt 2, 2009, ss. 35-46.

BARETT Caitlin E., "The Perceived Value of Minoan and Minoanizing Pottery in Egypt", *Journal of Mediterranean Archaeology,* Vol. 22, S. 2, 2009, ss. 211-234.

BARBER R.N.L., "The Definition of the Middle Cycladic Period", *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 1, 1983, ss. 76-81.

BARBER R.N.L., MACGILLIVRAY J.A., "The Early Cycladic Period: Matters of Definition and Terminology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 84, S. 2, 1980, ss. 141-157.

BARBER, R.N.L., "The Late Cycladic Period: a Review", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 76, Athens, 1981, ss. 1-21.

BECKMAN Gary M., BRYCE Trevor R., CLINE Eric H., *Writings From the Ancient World: The Ahhiyawa Texts,* Society of Biblical Literature, Atlanta, 2011.

BEEKES Robert, *Etymological Dictionary of Greek,* Brill, Leiden, Boston, 2010.

BENETT John, "Homer and the Bronze Age", *A New Companion to Homer,* Ian Morris, Barry Powell (eds.), Brill, Leiden, New York, Köln, 1997, ss. 509-534.

BENNET John, GALATY Michael , "Ancient Greece: Recent Developments in Aegean Archaeology and Regional Studies", *Journal of Archaeological Resarch,* Vol. 5, S. 1, 1997, ss. 75-120.

BERG Ina, *The Cycladic and Aegean Islands in Prehistory,* Routledge, Abingdon, 2019.

BETANCOURT Philip P., "The Impact of Cycladic Settlers on Early Minoan Crete", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry,* Vol. 3, No. 1, ss. 3-12.

BINTLIFF John, "The Plain of Western Macedonia and the Neolithic Site of Nea Nikomedeia", *Proceedings of the Prehistoric Society,* Vol. 42, 1976, ss. 241-262.

BOBOKHYAN A., "Trading implements in early Troy", *Anatolian Studies,* Vol. 59, 2009, ss. 19-50.

BOGAARD Amy, FILIPOVIC Dragana, FAIRBARN Andrew, GREEN Laura, STROUD Elizabeth, FULLER Dorian, CHARLES Michael, "Agricultural innovation and resilience in a long-lived early farming community: the 1,500-year sequence at Neolithic to early Chalcolithic Çatalhöyük, central Anatolia", *Anatolian Studies,* Vol. 67, 2017, ss. 1-28.

BONGA Lily, "Early ceramic styles and technologies in the Aegean and the Balkans: retrospect and prospects", *Documenta Praehistorica,* Vol. 46, 2019, ss. 158-172.

BRANIGAN Keith, "Late Neolithic Colonization of the Uplands of Eastern Crete", *Neolithic Society in Greece,* Paul Halstead (ed.), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999, ss. 57-65.

BRANIGAN Keith, "The Earliest Minoan Scripts – The Pre-Palatial Background", *Kadmos,* Vol. 8, S. 1, 1969. ss. 1-22.

BRÜCKNER Helmut, MÜLLENHOFF Marc, GEHRELS Roland, VÖTT M., HERDA R., KNIPPING M, GEHRELS W.R., "From archipelago to floodplain - geographical and ecological changes in Miletus and its environs during the past six millennia (Western Anatolia, Turkey)", *Zeitschrift für Geomorphologie,* Vol. 142, 2006, Berlin-Stuttgart, ss. 63-83

BRYCE Trevor R., "Ahhiyawans and Mycenaeans – An Anatolian Viewpoint", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 8, S. 3, 1989, ss. 297-310.

BRYCE Trevor, "Relations between Hatti and Ahhiyawa in the Last Decades of the Bronze Age", *Hittite studies in honor of Harry A. Hoffner Jr. : on the occasion of his 65th birthday,* Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon (eds.), Eisenbrauns, Winona Lake, 2003, ss. 59-72.

BRYCE Trevor, *Life and Society in the Hittite World,* Oxford University Press, Oxford, 2002.

BRYCE Trevor, *The Kingdom of the Hittites,* Oxford University Press, Oxford, 2005.

BRYCE Trevor, *The Trojans and Their Neighbours,* Routledge, London-New York, 2006.

CABE Timothy Jordan, *The Near West: Mycenaean Greece and the Brotherhood of Kings, 1600-1100.* Graduate School of Western North Carolina University (Yüksek Lisans Tezi), 2023.

CADOGAN Gerald, "Early Minoan and Middle Minoan Chronology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 4, 1983, ss. 507-518.

CADOGAN Gerard, "Mrytos: From Phournou Koryphi to Pyrgos", *STEGA: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete,* Kevin T. Glowacki, Natalia Vogeikoff-Brogan (eds.), The American School of Classical Studies at Athens, Athens, 2011, ss. 39-49.

CALOI Ilaria, "The Mesara Tholos Tomb Cemeteries in the Protopalatial Period: Comparing the Funeral Complexes of Kamilari and Ayia Triada", *Creta Antica,* Vol. 17, 2016, ss. 59-72.

CANN J.R., DIXON J.E., RENFREW C., "The Sources of the Saliagos Obsidian", *Excavations at Saliagos: Near Antiparos,* BSA Supplementary Vol. No.5, Athens, 1968,105-107.

CANN J.R., RENFREW Colin, "The characterization of obsidian and its application to the Mediterranean region", *Proceedings of the Prehistoric Society,* Vol. 30, 1964, ss. 111-133

CASKEY John L., "Crises in the Minoan-Mycenaean World", *Proceedings of the American Philosophical Society,* Vol. 113, S. 6, 1969, s. 433.

CASSON Lionel, *The Ancient Mariners: Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times,* Princeton University Press, Princeton, 1991.

CASTLEDEN Rodney, *Minoans, Life in Bronze Age Crete,* Routledge, London, 2001.

CEVIZOĞLU Hüseyin, "Güney İonia Kent Devletleri (Panionion, Samos, Ephesos, Priene, Myous, Miletos)", *İonialılar: Ege Kıyılarının Bilge Sakinleri,* Yaşar Ersoy, Elif Koparal (eds.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 138-171.

CEVRİ Adem, *Adalar Denizi'nin Jeopolitik Özellikleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.

CLINE Eric H., "Achilles in Anatolia: Myth, History, and the Assuwa Rebellion", *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael C. Astour on his 80th Birthday,* Gordon D. Young, Mark W. Chavalas, Richard E. Averbeck (eds.), CDL Press, Maryland, 1997, ss. 189-210.

CLINE Eric, "A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans", *Historia,* Vol. 40, S. 1, 1991, ss. 1-9.

CLINE Eric H., “Assuwa and the Achaeans: The “Mycenaean” Sword at Hattusas and it’s Possible Implications”, *The Annual of British School at Athens,* Vol. 91, 1996, ss. 137-151.

CLINE Eric H., “Rethinking Mycenaean International Trade With Egypt and the Near East”, *Rethinking Mycenaean Palaces, Revised and Expanded Second Edition,* Michael A. Galaty, William A. Parkinson (eds.), The Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles, 2007, ss. 190-200.

COLEMAN John E., “The Chronology and Interconnections of the Cycladic Islands in the Neolithic Period and the Early Bronze Age”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 78, S. 4, 1974, ss. 333-344.

COLEMAN John E., *Keos I – Kephala,* J.J. Augustin, Glückstadt, 1977. s. 44.

COOK J. M., BLACKMAN D. J., “Archaeology in Western Asia Minor 1965-70”, *Archaeological Reports No. 17 (1970-71),* 1971, ss. 33-62.

COOK J.M., *Ancient Peoples and Places: The Greeks in Ionia and the East,* Thames and Hudson, London, 1962.

ÇAKIRLAR Canan, “The evolution of animal husbandry in Neolithic central-west Anatolia: the zooarchaeological record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, Izmir, Turkey)” *Anatolian Studies,* Vol. 62, 2012, ss.1-33.

ÇAPAR Ömer , “Ahhiyawa Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 14, S. 25, Ankara, 1981, ss. 387-413.

DAVARAS Costis, BETANCOURT Philip P., *The Hagia Photia Cemetery I: The Tomb Groups and Architechture,* Casemate Group, 2004.

DAVIS Brent E., *Trade in Goods between Crete and Egypt in the Minoan Palace Period (ca. 1950 – ca. 1490 BCE),* School of Art History, Cinema, Classics, and Archaeology, The University of Melbourne (Yüksek Lisans Tezi), 2006.

DAVIS Jack L., “Review of Aegean Prehistory I: The Islands of the Aegean”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 96, S. 4, 1992, ss. 699-756.

DAWSON Helen, *Mediterranean Voyages – The Archaeology of Island Colonisation and Abandonment,* Left Coast Press, Walnut Creek, 2014.

DECORTE Roland P-J.E., “Cretan “Hieroglyphic” and the nature of script”, *Understading Relations Between Scripts:The Aegean Writing Systems,* Philippa M. Steele (ed.), Oxbow, Oxford, 2017, ss. 33-56.

DEDE M. Gökçe, OĞUZHANOĞLU Umay, “Cylinders in Anatolia: Remarks on Early Bronze Age Seals and Sealings”, *Anadolu Araştırmaları,* C. 31, 2024, ss. 31-75

DEMOULE Jean-Paul, PERLES Catherine, "The Greek Neolithic: A new reviev", *Journal of World Prehistory,* Vol. 7, S. 4, 1993, ss. 355-416.

DOUKA K., PERLES C., VALLADAS H., VANHAEREN M., HEDGES R.E.M., "Franchthi Cave revisited: the age of the Aurignacian in south-eastern Europe", *Antiquity,* Vol. 85, 2011, ss. 1131-1150.

DOUKA Katerina, EFSTRATIOU Nikos, HALD M.M., HENRIKSEN P.S., KARETSOU Alexandra, "Dating Knossos and the arrival of the earliest Neolithic in the southern Aegean", *Antiquity,* Vol. 91, S. 356, ss. 304-321.

DREWS Robert, *The Coming of the Greeks - Indo-European Conquests in the Aegean and the Near East,* Princeton University Press, Princeton, 1988.

DRIESSEN Jan, "Chronology of the Linear B Texts", *A Companion to Linear B – Mycenaean Greek Texts and their World,* Peeters, Dudley, 2008, ss. 69-79.

EARLE Jason W., "A Cycladic Perspective on Mycenaean Long-Distance Exchanges", *Journal of Mediterranean Archaeology,* Vol. 25, S. 1, 2012, ss. 3-25.

ERDOĞAN Elif Dilan, *M.Ö. 2. Binyılın Başında Minos Kültürünün Batı Anadolu Yerleşimlerindeki Etkisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Lisans Bitirme Tezi), 2018.

EVANS Sir Arthur, *The palace of Minos : a comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos,* Macmillan, London, 1921.

FAIRBARIN Andrew, "A history of agricultural production at Neolithic Çatalhöyük East, Turkey", *World Archaeology,* Vol. 37, S. 2, 2005, ss. 197-210.

FERNANDEZ Eva, PEREZ-PEREZ Alejandro, GAMBA, PRATS Eva, CUESTA Pedro, ANFURNS Josep, MOLIST Miquel, ARROYO-PARDO Eduardo, TURBON Daniel, "Ancient DNA Analysis of 8000 B.C. Near Eastern Farmers Supports an Early Neolithic Pioneer Maritime Colonization of Mainland Europe through Cyprus and Aegean Islands", *PLOS Genetics,* Vol. 10, S. 6, 2014, ss. 1-16.

FIELDS Nic, SPEDALIERE Donato, *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 BC,* Osprey Publishing, Oxford, 2004.

FILIPOVIC Dragana, *An archaeobotanical investigation of plant use, crop husbandry and animal diet at early-mid Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia,* The Institute of Archaeology, University of Oxford (Doktora Tezi), 2012.

FINKELBERG M., "From Ahhiyawa to "Achaioi", *Glotta,* Vol. 66, 1988, ss. 127-134.

FINKELBERG Margalit, “Anatolian Languages and Indo-European Migrations to Greece”, *The Classical World,* Vol. 91, S. 1, 1997, ss. 3-20.

FİDAN Erkan, “Anatolia, Cradle of Mining: Prehistoric Copper Deposits”, *Belleten,* C. 81, S. 292, 2017, ss. 667-676.

FORRER Emil, “Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexen von Boghazkoi”, *MDOG,* Vol. 63, 1924, ss. 1-22.

FOSTER Karen Polinger, RITNER Robert K., “Texts, Storms, and the Thera Eruption”, *Journal of Near Eastern Studies,* Vol. 55, S. 1, 1996, ss. 1-14.

GANDER Max, “The West: Philology”, *Hittite Landscape and Geography,* Mark Weeden, Lee Z. Ulmann (eds.), Brill, Leiden, Boston, 2017.

GEORGACAS Demetrius J., “The Name *Asia* for the Continent; its History and Origin”, *Names,* Vol. 17, S. 1, 1969, ss. 1-90.

GEORGIADIS Mercourios, “Migration on Rhodes During the Mycenaean Period”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry,* Vol. 4, S. 1, ss. 61-72.

GIANNAKOS Konstantinos, “Cutting-Edge Technology and Know-How of Minoans/Mycenaeans During LBA and Possible Implications for he Dating of the Trojan War”, *Talanta,* Vol. 46-47, 2014-2015, ss. 51-79.

GILMORE John, *Mycenaean trade with the east Mediterranean,* Durham University (Yüksek Lisans Tezi), 1977.

GRACE Virginia R., “A Cypriote Tomb and Minoan Evidence for it’s Date”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 44, S. 1, 1940, ss. 10-52.

GRAZIADIO Giampaolo, “The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: A Comparative Examination of the Evidence”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 95, S. 3, 1991, ss. 403-440.

GREAVES Alan, “Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion”, *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges,* V. Gabrielsen, John Lund (eds.), Aarhus University Press, Aaarhus, 2007, ss. 9-21.

GÜTERBOCKHans G., “The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 87, S. 2, 1983, ss. 133-138.

HADDOW Scott C., KNÜSEL Christopher J., “Skull Retrieval and Secondary Burial Practices in the Neolithic Near East: Recent Insights from Çatalhöyük, Turkey”, *Bioarchaeology International,* Vol. 1, S. 1-2, 2017, ss. 52-71.

HALLAGER Erik, “Crete”, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 149-159.

HANSEN O., “A Mycenaean Sword from Boğazköy-Hattuşa Found in 1991”, *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 89, 1994, ss. 213-215.

HAYDEN Barbara J., “Final Neolithic-Early Minoan I/IIA Settlement in the Vrokastro Area, Eastern Crete”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 107, 2003, ss. 363-412.

HERRERO Borja Legarra, “About the Distribution of Metal Objects in Prepalatial Crete”. *Papers from the Institute of Archaeology,* Vol. 15, 2004, ss. 29-51.

HERRERO Borja Legarra, “Recent developments in the study of Early Bronze Age Crete (Early Minoan period)”, *Archaeological Reports,* Vol. 65, 2018-2019, ss. 87-110.

HIGGINS Reynold, *Minoan and Mycenaean Art,* Oxford University Press, New York, Toronto, 1981.

HOFMANOVA Zuzana, KREUTZER Susanne, HELLENTHAL Garrett, BURGER Joachim “Early Farmers from across Europe directly descended from Neolithic Aegeans”, *PNAS,* Vol. 113, S. 25, 2016, ss. 6886-6891

HOJERS Barbara, “Long and short revolutions towards the Neolithic in western Anatolia and Aegean”, *Documenta Praehistorica,* Vol. 46, 2019, ss. 68-83

HORVATH Csaba Barnabas, “Redefining Pre-Indo-European Language Families of Bronze Age Western Europe: A Study Based on the Synthesis of Scientific Evidence From Archaeology, Historical Linguistics and Genetics”, *European Scientific Journal,* Vol. 15, S. 26, 2019, ss. 1-25

HUGHEY Jeffery R., PASCHOU Peristera, DRINEAS Petros, MASTROPAOLO Donald, LOTAKIS Dimitra, NAVAS Patrick, MICHALODIMITRAKIS Manolis, STAMATOYANNOPOULOS John, STAMATOYANNOPOULOS George, “A European population in Minoan Bronze Age Crete”, *Nature Communications,* Vol. 4, S. 1861, 2013, ss. 1-7.

IŞIK Adem, “Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Çağı”, *Mavi Atlas,* C. 8, S. 1, 2020, ss. 13-18.

İSLAM Hasibe Akat, ASLAN Arife, “Milet Nekropolü, Değirmentepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2014), *24. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı,* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2015, ss. 103-118.

JACOBSEN Thomas W., “Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part I”, *Hesperia. The Journal of American School of Classical Studies at Athens,* Vol. 42, S. 1, 1973, ss. 45-88

JONES R. E., MEE C., "Spectrographic Analyses of Mycenaean Pottery from Ialysos on Rhodes: Results and Implications", *Journal of Field Archaeology* Vol. 5, S. 4, 1978, s. 462.

KACZANOWSKA M., KOZLOWSKI J.K., "Chipped Stone Artifacts", *The Cave of Cyclops: Mesolithic and Neolithic Networks in the Northern Aegean, Greece. Vol. 1, Intra-Site Analysis, Local Industries, and Regional Site Distribution,* INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2008.

KAYAN İlhan, ÖNER Ertuğ, "Arkaik Dönem'de İonia Paleocoğrafyası", *İonialılar: Ege Kıyılarının Bilge Sakinleri,* Yaşar Ersoy, Elif Koparal (eds.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 2-15.

KELDER Joritt M., "Ahhiyawa and the World of Great Kings: a Re-Evaluation of Mycenaean Political Structures", *Talanta,* Vol. 44, 2012, ss. 41-52.

KELDER Joritt M., "Mycenaeans in Western Anatolia", *Talanta,* Vol. 36-37, 2004-2005, ss. 49-86.

KELDER Joritt M., "The Chariots of Ahhiyawa", *Dacia,* Vol. 48-49, Bucharest, 2004-2005, ss. 151-160.

KELDER Joritt M., *The Kingdom of Mycenae: A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean,* CDL Press, Maryland, 2010.

KILIAN Klaus, "The Emergence of Wanax Ideology in the Mycenaean Palaces", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 7, S. 3, 1998, ss. 291-302.

KILINÇ Gülşah Merve, OMRAK Ayça, ÖZER Füsun et al., "The Demographic Development of the First Farmers in Anatolia", *Current Biology,* Vol. 26, 2016, ss. 2659-2666.

KLOEKHORST Alwin, "Luwians, Lydians, Etruscans, and Troy: The Linguistic Landscape of Northwestern Anatolia in the Pre-Classical Period", *The Political Geography of Western Anatolia in the Late Bronze Age, Proceedings of the EAA Conference Bern, 7 September 2019,* Ivo Hajnal, Eberhard Zannger, Joritt Kelder (eds.), Archaeolingua, Budapest, 2022, ss. 201-227.

KNAPPETT Carl, RIVERS Ray, EVANS Tim, "The Theran eruption and Minoan palatial collapse: new interpretations gained from modelling the maritime network", *Antiquity,* Vol. 85, 2011, ss 1008-1023.

KNAPPETT Carl, Tim Cunningham, "Defining Middle Minoan IIIA and IIIB at Palaikastro", *British School at Athens Studies,* Vol. 21, 2013, ss. 183-195.

KNODELL Alex R., *Societies in Transition in Early Greece – An Archaeological History,* University of California Press, Oakland, 2021.

KÖSE Veli, “Theorical Approach for the So-Called Mycenaean Migration in Turkey”, *Belleten*, C. 81, S. 292, 2017, ss. 677-702.

KRAHTOPOULOU Athanasia, “Current Approaches to the Neolithic of Thessaly”, *Archaeological Reports,* Vol. 65, 2019, ss. 73-85.

KRAHTOPOULOU Athanasia, DIMOULA Anastasia, LIVARDA Alexandra, SARIDAKI Niki, “The discovery of the earliest specialised Middle Neolithic pottery workshop in western Thessaly, central Greece”, *Antiquity,* Vol. 92, S. 362, 2018, ss. 1-7.

KRAUß, Raiko, MARINOVA Elena, BRUE Hanne de, WENINGER Bernhard, “The rapid spread of early farming from the Aegean into the Balkans via the Sub-Mediterranean-Aegean Vegetation Zone”, *Quaternary International,* Vol. 496, S. 30, 2017, ss. 1-18.

LATACZ Joachim, *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery,* Oxford University Press, Oxford, 2004.

LAZARIDIS Iosif, MITTNIK Alissa, PATTERSON Nick et al., “Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans”, *Nature,* Vol. 548, ss. 214-218.

LE PICHON X., ANGELIER J., “The Aegean Sea”, *Philosophical Transactions Mathematical Physical&Engineering Sciences,* Vol. 300, S. 1454, 1981, ss. 357-372.

LIDDELL H. G., SCOTT Robert, *A Greek-English Lexicon. revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of. Roderick McKenzie,* Oxford, Clarendon Press. 1940.

LIGHTER Clemens, “Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research”, *How Did Farming Reach Europe – BYZAS 2,* Clemens Lighter (ed.), Ege Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 59-74.

MACGILLIVRAY Alexander, “The Early History of the Palace at Knossos (MM I-II)”, *Knossos: A Labyrinth of History. Papers Presented in the Honour of Sinclair Hood,* Don Evely, Hegen Hughes-Brock, Nicoletta Momigliano (eds.), British School at Athens, London, 1994, ss. 47-55.

MANNING Sturt W., “Chronology and Terminology”, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 11-30.

MANNING Sturt W., “The military function in Late Minoan I Crete: A note”, *World Archaeology,* Vol. 18, S. 2, 2010, ss. 284-288.

MAVRIDIS Fanis, “The Late Neolithic cultures of the Aegean archipelago with special reference to the Cyclades: Connecting strategies of space use”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC.* Soren

Dietz, Fanis Mavridis, Turan Takaoğlu et al. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2018, ss. 381-388.

McMILLAN Gregory, *Trade Relations Between Mycenaean Greeks and the civilizations of the Eastern Mediterranean in the Late Bronze Age,* Queens University Department of Classics and Archaeology (Yüksek Lisans Tezi), 2016.

MEE Christopher, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.", *Anatolian Studies,* Vol. 28, 1978, s. 121-156.

MERİÇ Recep, "The Arzawa Lands, The Historical Geography of Izmir and it's Environs During Late Bronze Age in the Light of New Archaeological Research", *TÜBA-AR,* C. 27, 2020, ss. 151-177

MOLLOY Barry, DAY Jo, BRIDGFORD Sue, et al., "Life and Death of a Bronze Age House: Excavation of Early Minoan I Levels at Priniatikos Pyrgos", *American Journal of Archaeology,* Vol. 118, 2014, ss. 307-358.

MOUNTJOY P. A., *Mycenaean Pottery: An Introduction,* Oxford University Committee for Archaeology, Oxford, 1993.

NAFPLIOTI A., ""Mycenaean" political domination of Knossos following the Late Minoan IB Destructions on Crete: negative evidence from strontium isotope ratio analysis (87Sr/86Sr).", *Journal of Archaeological Science,* Vol. 35, 2008, ss. 2307-2317.

NEILSON Ruth, *Bronze Age Connections: An investigation regarding the archaeological and textual evidence for contact between the Mycenaean Greeks and the Hittites,* University of Cantebury Department of Classics (Yüksek Lisans Tezi), 2009.

NEPAL Aaradh, CACCIAFOCO Francesco Perono, "Minoan Cryptanalysis: Computational Approaches to Deciphering Linear A and Assessing Its Connections with Language Families from the Mediterranean and the Black Sea Areas", *Information,* Vol. 15, S. 73, 2024, ss. 1-13.

NIEMEIER Wolf-Dietrich, "A Linear A Inscription From Miletus (MIL Zb 1)", *Kadmos,* Vol. 35, 1995, ss. 87-99.

NIEMEIER Wolf-Dietrich, "Minoans, Mycenaeans, Hittites and Ionians in Western Asia Minor, New Excavations in Bronze Age Miletus-Millawanda", *The Greeks in the East,* Alexandra Villing (ed.), The British Museum, London, 2005, ss. 1-36.

NIXON I. G., "The Volcanic Eruption of Thera and its Effect on the Mycenaean and Minoan Civilizations.", *Journal of Archaeological Science,* Vol. 12, 1985, ss. 9-24.

NOWICKI Krzystof, "Settlement patterns and social organisation in Crete during the Final Neolithic and the beginning of the Bronze Age (ca. 3700–3000 BC)", *Communities in*

Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC. Soren Dietz, Fanis Mavridis, Turan Takaoğlu et al. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2018, ss. 405-414.

NOWICKI Krzystof, "The End of Neolithic in Crete", *Aegean Archaeology,* Vol. 6, 2002, Warsaw, ss. 7-72.

ÖZBAŞ Beril, *The Socio-Political Structure of Western Anatolia During the (L)BA,* The Graduate School of Economics and Social Sciences ofİhsan Doğramacı Bilkent University (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021.

ÖZDOĞAN Mehmet, "Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans", *Current Anthropology,* Vol. 52, S. 4, 2011, ss. 415-430.

ÖZGÜNEL Coşkun, "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri", *Belleten,* C. 47, S. 187, 1983, ss. 697-744.

ÖZGÜNEL Coşkun, "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri", *Belleten,* C. 51, S. 200, 1987, ss. 535-548.

PALAIMA Thomas G., "The Nature of Mycenaean Wanax: Non-Indo-European Origins and Priestly Functions," *Aegeaum 11,* Paul Rehak (ed.), Universite de Liege, 1995, ss. 119-139.

PAPADATOS Yannis, "The Neolithic-Early Bronze Age Transition in Crete: New Evidence from the Settlement at Petras Kephala, Siteia, *Escaping the Labyrinth. The Cretan Neolithic in Context,* V. Isaakidou, P. Tomkins (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2008, ss. 258-272.

PAPAMARINOPOULOS Stavros P., "The Exact Dating of the Trojan War with Zero Uncertainity Error", *Proceedings of the 7th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry (Archaeopress 2024),* Eleni Filippaki (ed.), Archaeopress Archaeology, Oxford, 2024, ss. 93-102.

PAPAMARINOPOULOS Stavros P., "A Comet during the Trojan War?", Science and Technology in Homeric Epics, S.A. Paipetis (ed.), Springer, 2008, ss. 341-357.

PARKINSON William A., GALATY Michael L., "Secondary States in Perspective: An Integrated Approach to State Formation in the Prehistoric Aegean", *American Anthropologist,* Vol. 109, S. 1, 2007, ss. 113-129.

PEATFIELD Alan, "Minoan Peak Sanctuaries: History and Society", *Opuscula Atheniensia,* Vol. 18, S. 8, 1990. 117-131.

PEATFIELD Alan, “Ritual and Religion in Neolithic Crete?”, *Decoding Neolithic Atlantic and Mediterranean Island Ritual,* G. Nash, A. Townsend (ed.), Oxbow Books, Oxford, 2016.

PEDLEY John Griffiths, *Greek Art and Archaeology,* Prentice Hall, New Jersey, 2012.

PERLES Catherine, TAKAOĞLU Turan, GRATUZE Bernard, “Melian obsidian in NW Turkey: Evidence for Early Neolithic Trade”, *Journal of Field Archaeology,* Vol. 36, S. 1, 2011, ss. 42-49.

PERLES Catherine, *The Early Neolithic in Greece,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001

PERNA Massimo, “The Birth of Administration and Writing in Minoan Crete: Some Thoughts on Hieroglyphics and Linear A”, *KE-RA-ME-JA, Studies Presented to Cynthia W. Shelmerdine,* Dimitri Nakassis, Joann Gulizio, Sarah A. James (eds.), INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2014, ss. 251-259.

PETROLIO, Tommaso, PETROLIO, Ruggero, WINTERSTEIN Gregoire, CACCIAFOCO Francesco P., “Minoan Linguistic Resources: The Linear A Digital Corpus”, *Proceedings of the 9th SIGHUM Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities,* Bejing, 2015, ss. 95-104.

PHOCA-COSMETETAU, Nellie, “Economy and Occupation in the Cyclades during the Late Neolithic: the Example of Ftelia, Mykonos”, *Horizon: a colloquium on the prehistory of the Cyclades,* N.J. Brodie, J. Doole, G. Gavalas, C. Renfrew (eds.), McDonald Institute for Archaeological Resarch, Cambridge, 2008, ss. 37-43.

PILALI-PAPAESTERIOU Angeliki, “The Materials and Artifacts in the Exchange Network of the Prehistoric Aegean”, *Ionics,* Vol. 9, S. 1, 2003, s. 1; Mailinta Tsampiri, “Obsidian in the Prehistoric Aegean: Trade and Uses”, *Bulletin Geological Society of Greece,* Vol. 53, 2018, ss. 28-49.

PIRAZZOLI P.A., *World atlas of Holocene sea-level changes,* Elsevier Science Publishers, Amsterdam, 1991.

POPHAM Mervyn R., “Late Minoan Chronology”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 74, S. 3, 1970, ss. 226-228.

R. P., J. L. A., JACOBSEN Thomas W, “Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part II”, *Hesperia. The Journal of American School of Classical Studies at Athens,* Vol. 42, S. 3, 1973, ss. 253-292.

RAYMOND Amy, KAISER Ivonne, RIZOTTO Laura-Concetta, ZURBACH Julien, “Discerning Acculturation at Miletus: Minoanisation and Mycenaeanisation”, *Beyond*

Thalassocracies – Understanding Process of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean, Evi Gorogianni, Peter Pavuk, Luca Girella (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2016, ss. 58-74.

REHAK Paul, "Aegean Natives in the Theban Tomb Paintings: The Keftiu Revisited", *The Aegean and the Orient in the Second Millennium,* Eric H. Cline, Diane Harris-Cline (eds.), Université de Liège, Histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique, 1998.

REHAK Paul, YOUNGER John G., "Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete", *American Journal of Archaeology,* Vol. 102, S. 1, 1998, ss. 97-173.

REINGRUBER Agathe, "Early Neolithic Settlement patterns and exchange networks in the Aegean", *Documenta Praehistorica,* Vol. 38, 2011, ss. 291-306.

REINGRUBER Agathe, "Preceramic, Aceramic or Early Ceramic? The radiocarbon dated beginning of the Neolithic in the Aegean" *Documenta Praehistorica,* Vol. 42, Ljubljana, 2015, ss. 147-158.

REINGRUBER Agathe, "The Transition from the Mesolithic to the Neolithic in a Circum-Aegean Perspective: Concepts and Narratives", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece,* (ed.) Apostolos Sarris, Evita Kalogiropoulou, Tuna Kalaycı, Lia Karimali, 2015, ss. 8-26.

ROBINSON A.R., LESLIE W.G., THEOCHARIS Alexander, LASCARATOS Alex, "Mediterranean Sea Circulation", *Oceanography,* Vol. 27, 2001, ss. 1-19.

RODEN Robert J., "Excavations at the Early Neolithic Site at Nea Nikomedeia, Greek Macedonia (1961 season)", *The Prehistoric Society,* Vol. 28, S. 11, 1962, ss. 267-288.

RONDRI Vasso, ASDERAKI-TZOUMERKIOTI Eleni, "The "management" of painted and monochrome pottery of Neolithic Thessaly, Central Greece: technology and provenance" *Proceedings of the 6 th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry,* 2013, ss. 3-12.

RUNNELS Curtis, "Review of Aegean Prehistory IV: The Stone Age Greece from the Palaeolithic to the advent of the Neolithic", *American Journal of Archaeology,* Vol. 99, S. 4, 1995, ss. 699-728.

RUTTLER Jeremy B., "Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland", *American Journal of Archaeology,* Vol. 97, S. 4, 1993, s. 756.

RUTTLER Jeremy B., RUTTLER Sarah H., "The Transition to Mycenaean: A Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA pottery sequence from Ayios Stephanos in Lakonia", *Monumenta Archaeologica,* Vol. 4, Los Angeles, 1976, ss. 1-71.

SAMPSON Adamantios, "The Aegean Mesolithic: Enviroment, Economy and Seafaring", *Eurasian Prehistory,* Vol. 11, S. 1-2, 2015, s. 64; Reingruber, "The Transition from…", ss 8-26.

SCHLIEMANN H., *Troja: Results of the latest researches and discoveries on the site of Homer's Troy and in the Heroic Tumuli and other Sites, made in the year 1882; and a Narrative of a Journey in the Troad in 1881,* William Cloves and Sons, London, 1884.

SCHOEP Ilse "Assessing the Role of Architechture in Conspicuous Consumption in the Middle Minoan I-II Periods", *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 23, S. 3, 2004, ss. 243-269.

SCHOEP Ilse, "Crete", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 113-148.

SCHOEP Ilse, KNAPPETT Carl J., "Le Quartier Nu (Malia, Crete): L'occupation do Minoen Moyen II", *Bulletin de Correspodance Hellenique,* Vol. 117, S. 1, 2003, ss. 49-86.

SERPAKI Anaya, "The Economy of Neolithic Knossos: The Archaeobotanical Data", *The Neolithic Settlement of Knossos in Crete: New Evidence for the Early Occupation of Crete and the Aegean Islands",* N. Efstraitou, A. Karetsou, M. Ntinou (ed.), INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2013, ss. 63-94.

SHELTON Kim, "Mainland Greece", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 139-148.

SIMPSON R. Hope, "The Dodecanese and the Ahhiyawa Question", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 98, 2003, ss. 203-237.

SINGER Itamar, "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources", *Anatolian Studies,* Vol. 33, 1983, ss. 205-217

SMITH Sidney, "Middle Minoan I-II and Babylonian Chronology", *American Journal of Archaeology,* Vol. 49, S. 1, 1945, ss. 1-24.

STARKOVICH Britt M., "Optimal Foraging, Dietary Change, and Site Use during the Paleolithic at Klissoura Cave 1 (Southern Greece), *Journal of Archaeological Science,* Vol. 52, 2014, ss. 39-55.

STEINER Gerd, "The Case of Wilusa and Ahhiyawa", *Bibliotecha Orientalis,* Vol. 64, 2007, ss. 590-611.

ŞARAPLI Onur, BROYLES Shawn Christian, "The Late Bronze Age Anatolia: The Origin of Trojans in the Context of Language and Culture, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* C. 44, 2019, ss. 228-240

TAKAOĞLU Turan, "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad", *Hesperia*, Vol. 75, 2006, ss. 289-315.

TARACHA Piotr, "Approaches to Mycenaean-Hittite Interconnections in the Late Bronze Age", *Change, Continiuty, and Connectivity: North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the early Iron Age,* Łukasz Niesiołowski-Spano, Marek Wecowski, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, ss. 8-22.

TARACHA Piotr, "On the Nature of Hittite Diplomatic Relations with Mycenaean Rulers", *Awīlum ša la mašê – a man who cannot be forgotten: Studies in Honor of Prof. Stefan Zawadski Presented on the Occasion of his 70th Birthday",* Rafał Koliński, Jan Prostko-Prostyński, Witold Tyborowski (eds.), Ugarit-Werlag, Münster, 2018, ss. 215-230.

TARTARON Thomas, *Maritime Networks in the Mycenaean World,* Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

TAŞ İlknur, "MÖ XVII. Yüzyılda Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Uygulamaya Koyduğu Ticari Ambargo, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007: Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt VI.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2012, ss. 3015-3028.

TOMKINS Peter D., "Time, Space and the Reinvention of the Cretan Neolithic", *Escaping the Labyrinth. The Cretan Neolithic in Context,* V. Isaakidou, P. Tomkins (eds.), Oxbow Books, Oxford, 2008.

TOMKINS Peter, Ilse Schoep, "Crete", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* Eric H. Cline (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 66-82.

TOUCHAIS Gilles, "Poros-Katsambas", *Bulletin de Correspondance Hellenique,* Vol. 123, S. 2, 199, s. 821.

TOURLOUKIS Vangelis, HARVATI Katerina, "The Palaeolithic Record of Greece: A synthesis of the evidence and a research agenda for the future", *Quaternary International,* Vol. 30, 2017, ss. 48-65.

TÜRKCAN Ali Umut, "Is it goddess or bear? The role of Çatalhöyük animal seals in Neolithic Symbolism", *Documenta Praehistorica,* Vol. 34, 2007, ss. 257-266.

TRANTALIDOU Katerina, “From Mesolithic fishermen and bird hunters to Neolithic goat herders: the transformation of an island economy in the Aegean”, *Prehistory Monographs,* Vol. 31, ss. 53-150.

TYREE E.L., “Diachronic Changes in the Minoan Cave Cult”, R. Laffineur & R. Hägg (eds.), *POTNIA: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age,* Liège & Austin,ss. 39-50.

VAESSEN Rik, “Cosmopolitanism, communality and the appropriation of Mycenaean pottery in western Anatolia”, *Anatolian Studies,* Vol. 66, 2016, ss. 43-65.

van ANDEL Tjeerd H., SHACKLETON Judith C., “Late Paleolithic and Mesolithic Coastlines of Greece and the Aegean”, *Journal of Field Archaeology,* Vol. 9, S. 4, 1982, ss. 445-454.

van der MEER L.B., “Etruscan origins: Language and archaeology”, *BABesch,* Vol. 79, 2004, ss. 51-57.

VENTRIS Michael, CHADWICK John, “Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives”, *The Journal of Hellenic Studies,* Vol. 73, 1953, ss. 84-103.

VERMEULE Emily, *Greece in the Bronze Age,* The University of Chicago Press, Chicago-London, 1964.

VLACHOPOULOS Andreas G., Xenia Charalambidou, “Naxos and the Cyclades”, *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean,* Irene S. Lemos, Antonis Kotsonas (eds.), Wiley, 2020.

WAAL Willemijn, ““My brother, a Great King, my peer”. Evidence for a Mycenaean kingdom from Hittite texts.” *From “LUGAL.GAL” to “WANAX”, Kingship and Political Organisation in the Late Bronze Age Aegean,* Joritt M. Kelder, Willemijn Waal (eds.), Sidestone Press, Leiden, 2019, ss. 9-29.

WACHSMANN Shelley, *Seagoing Ships & Seamanship in the Bronze Age Levant,* Chatham Publishing, London, 1998.

WARREN Peter, “Crete, 3000-1400 B.C.: Immigration and Archaeological Evidence”, *Bronze Age Migrations in the Aegean: Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory,* R. A. Crossland, Ann Birchall (ed.), London, 1973.

WATROUS L. Vance, “Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 98, 1994, ss. 695-753.

WEINBERG Saul S., “Aegean Chronology: Neolithic Period and Early Bronze Age”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 51, S. 2, 1947, ss. 165-182.

WEINGARTEN Judith, “The Multiple Sealing System of Minoan Crete and it’s Possible Antecedents in Anatolia”, *Oxford Journal of Archaeology,* Vol. 11, S. 1, 1992, ss. 25-37.

WEINGARTEN Judith, “Three Upheavals in Minoan Sealing Administration: Evidence of Radical Change”, *Aegean Seals, Sealings and Administration,* T. G. Palaima (ed.), Liege, 1990.

WIENER Malcolm H., “The Mycenaean Conquest of Minoan Crete”, *The Great Islands, Studies of Crete and Cyprus Presented to Gerald Cadogan,* C. F. Macdonald, E. Hatzaki, S. Andreu (eds.), Kapon Editions, Athens, 2015, ss. 131-142.

WILSON D.E., DAY P. M., DIMOPOULOU N., “The Pottery from Early Minoan I–IIB Knossos and its Relations with the Harbour Site of Poros-Katsambas.”, *Knossos: Palace, City State,* G. Cadogan, E. Hatzaki, A. Vasilakis (eds.), British School at Athens, London, 2004, ss. 67-74.

WILSON David, “Early Prepalatial Crete”, *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age,* Cynthia W. Shelmerdine (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

WOOD Michael, *In Search of The Trojan War,* New American Library, New York, 1985.

YAKAR Jak, “Dating the Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom”, *Byzas 4- Structuring and Dating in Hittite Archaeology,* Dirk Paul Mielke, Ulf-Dietrich Schoop, Jürgen Seeher (eds.), Ege Yayınları, 2004, ss. 1-19.

YILMAZ Yücel, GENÇ Ş. Can, GÜRER Ö. Feyzi, KARACIK Z., ALTUNKAYNAK Ş., BOZCU M., “Ege Denizi ve Ege Bölgesi’nin Jeolojisi ve Evrimi”, *Türkiye Denizlerinin ve Yakın Çevresinin Jeolojisi,* (ed.) N. Görür, Istanbul, 1998, ss. 210-336.

EKLER

HARİTALAR

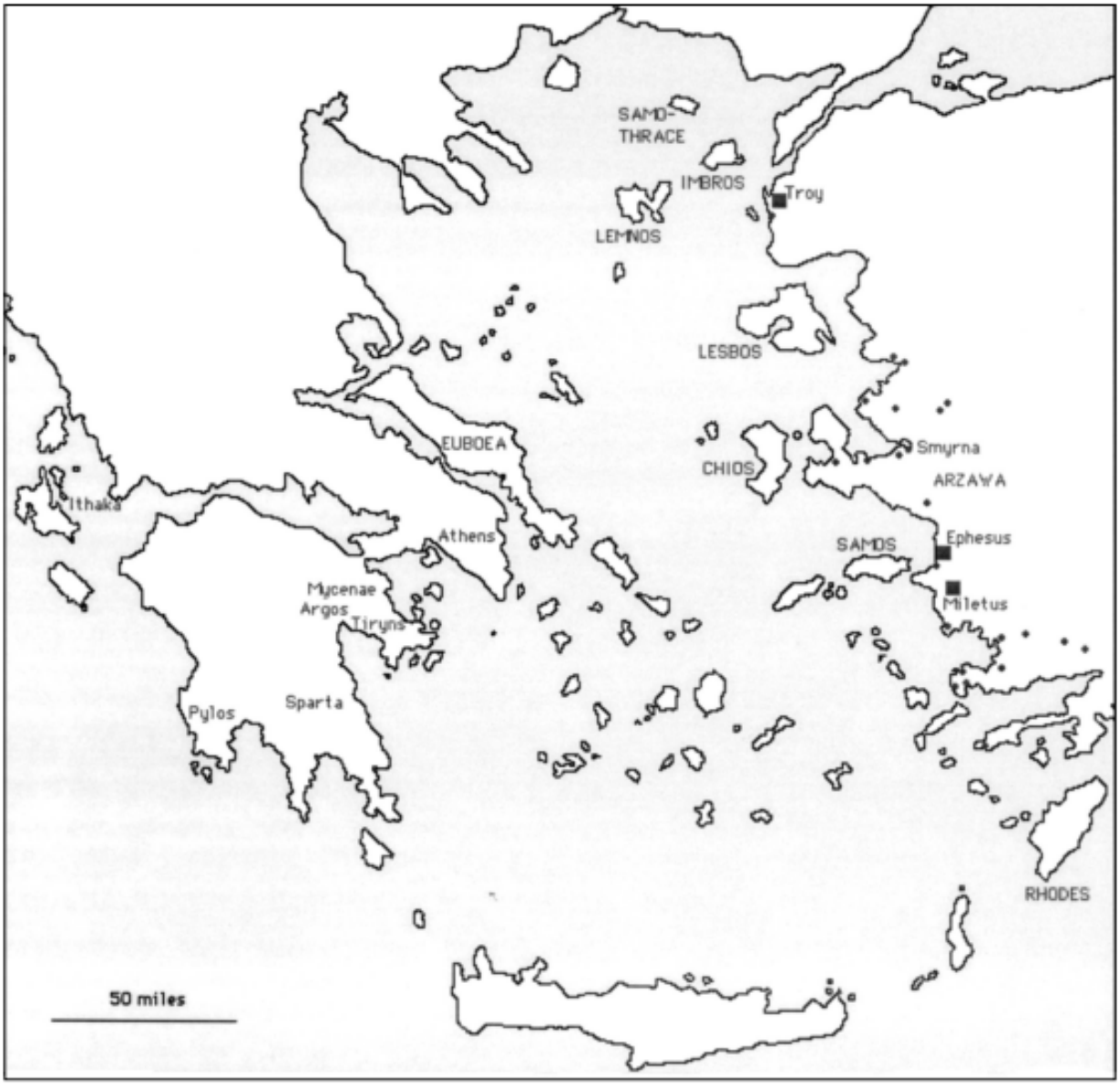

Harita 2: Ege Havzası'nda Miken Seramik Örneklerine Rastlanan Noktalar[379]

[379]Kelder, "Mycenaeans in …", s. 50

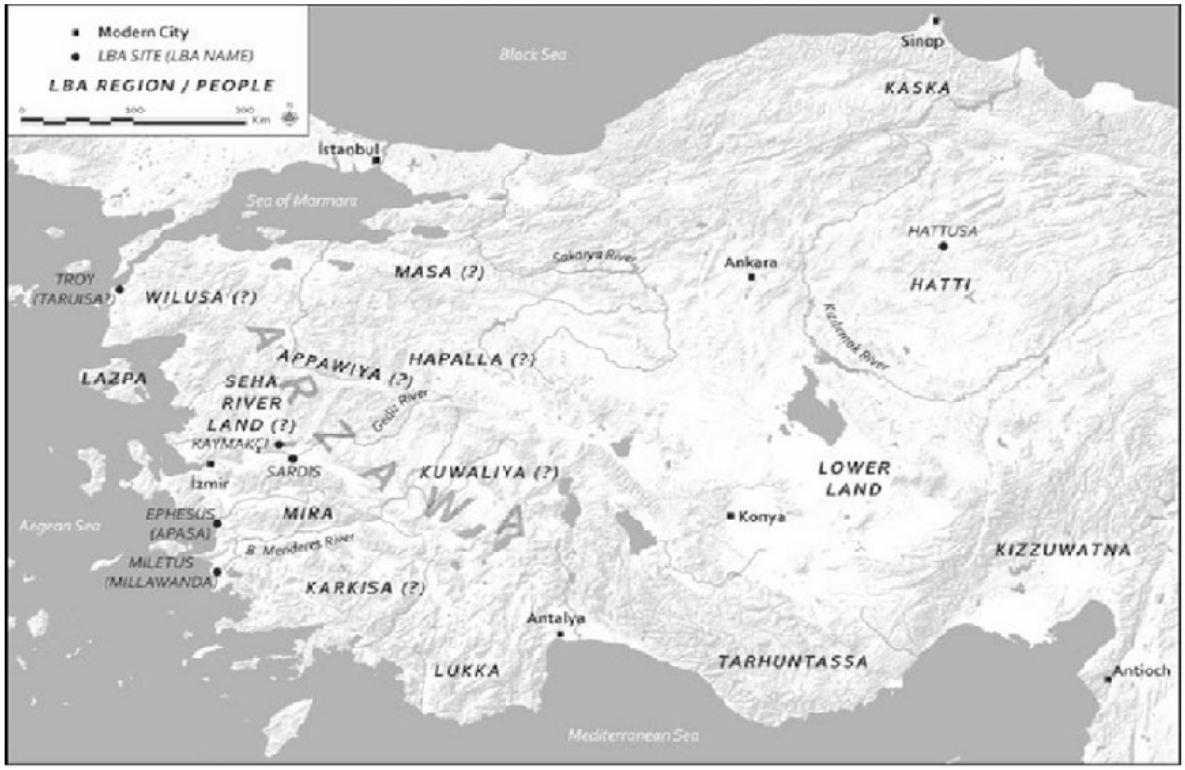

Harita 3: Geç Tunç Çağı Anadolu Coğrafyası[380]

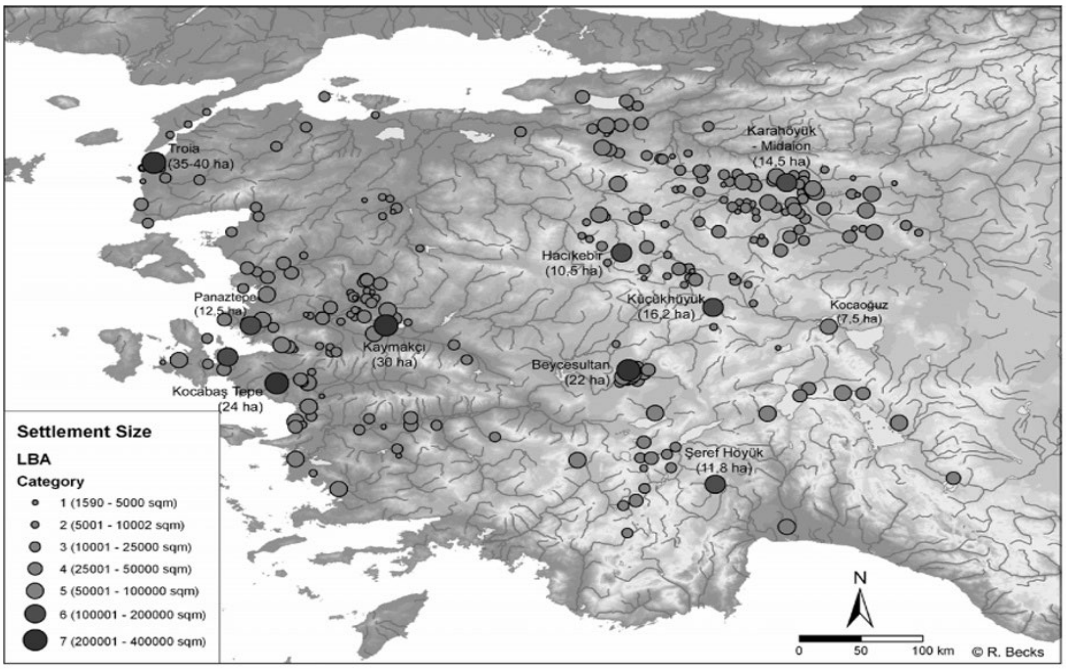

Harita 4: Geç Tunç Çağı'nda Batı Anadolu Yerleşimleri ve Yaklaşık Nüfusları[381]

[380]Özbaş, *The Socio-Political*…, s. 82.
[381]Özbaş, *The Socio-Political…,* s. 83.

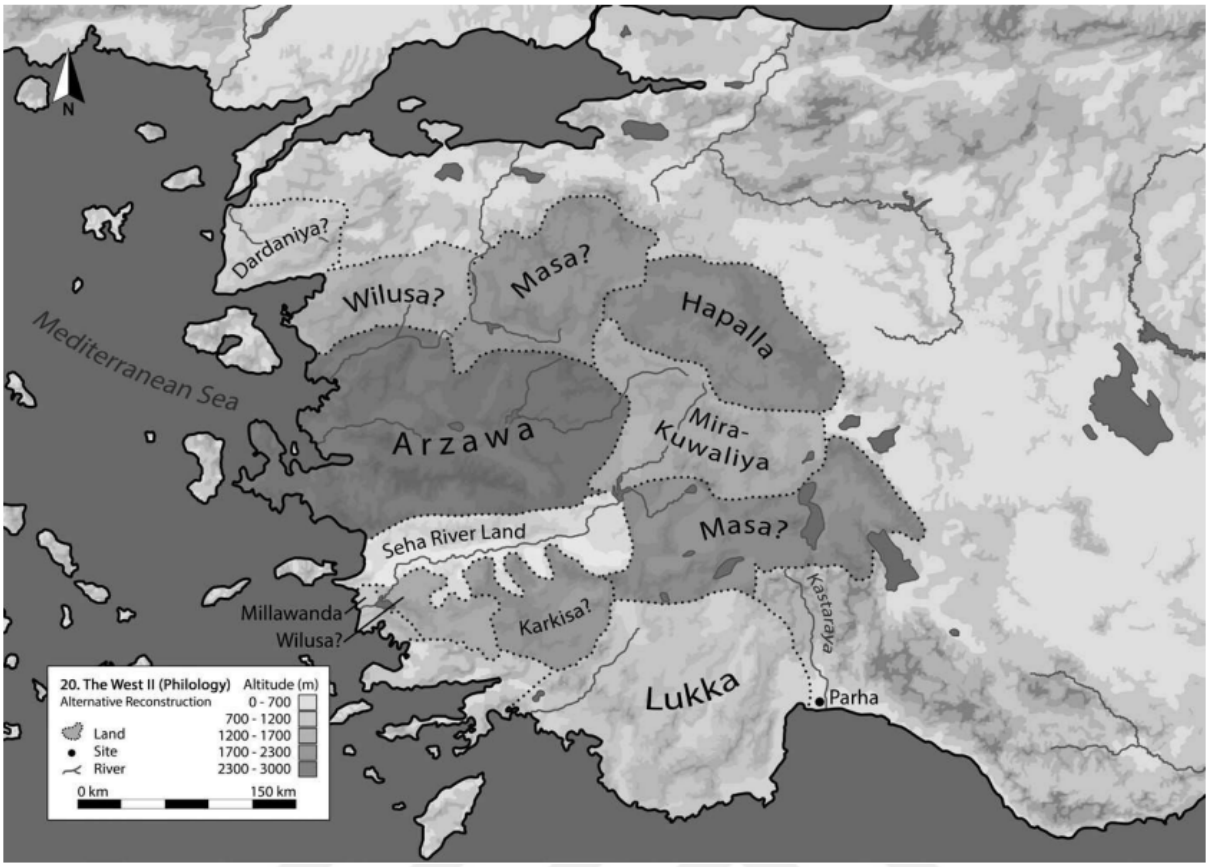

Harita 5: MÖ 2. binyılda Batı Anadolu'nun Muhtemel Politik Durumu[382]

Harita 6: Doğu Akdeniz Miken Ticaret Rotaları ve Ticareti Yapılan Ürünler[383]

[382]Max Gander, "The West: Philology", *Hittite Landscape and Geography,* Mark Weeden, Lee Z. Ulmann (eds.), Brill, Leiden, Boston, 2017, s. 280. Haritada Seha Nehri Ülkesi, farklı bir yaklaşım ile Menderes Nehri'ne konumlanmıştır.
[383]Erbey ERKAL çizimidir.

Harita 7: Batı Anadolu'da Miken Varlığı ve Köle Ticareti[384]

Harita 8: Hitit Devleti[385]

[384]Erbey ERKAL çizimidir.
[385]Erbey ERKAL çizimidir.

Harita 9: Miken Saraylarının ve Bunlara Bağlı Yerel Devletlerin Dağılımı[386]

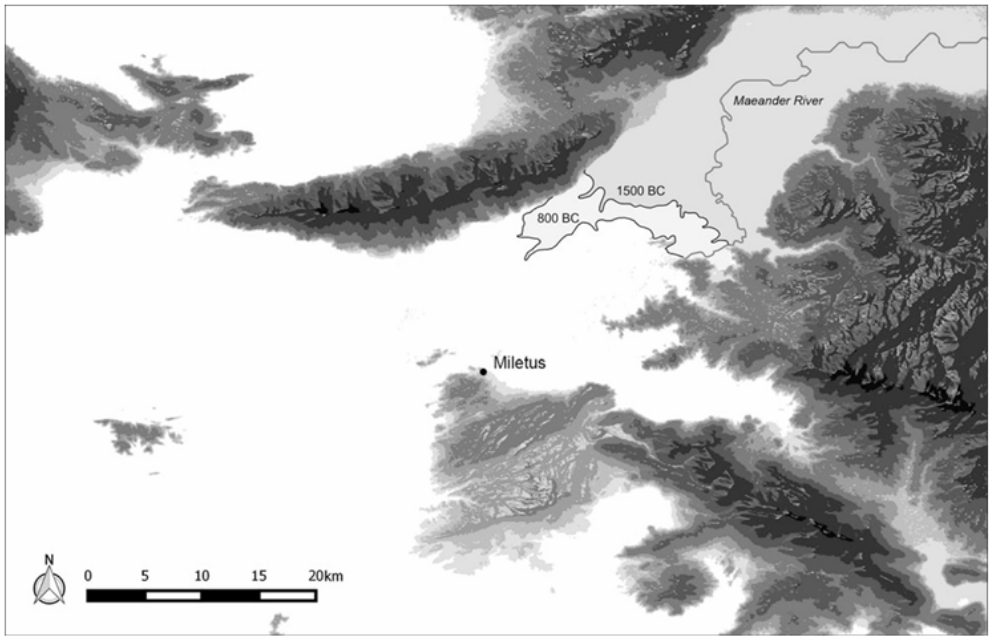

Harita 10: Geç Tunç Çağı ve Arkaik Dönem'in Başında Miletos Sahil Şeridi[387]

[386]Kelder, *The Kingdom of Mycenae…,* s. 5.
[387]Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…, s. 56.

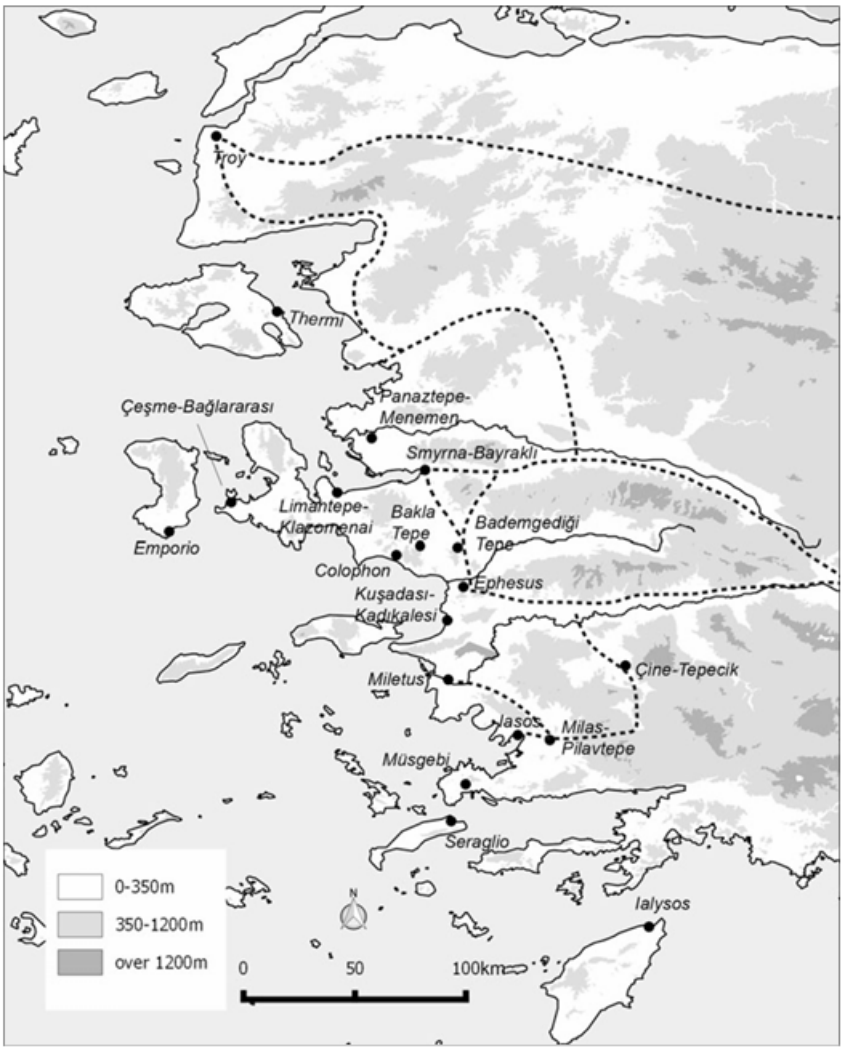

Harita 11: Geç Tunç Çağı Batı Anadolu Muhtemel Kara Ticaret Yolları[388]

[388]Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…, s. 49.

RESİMLER

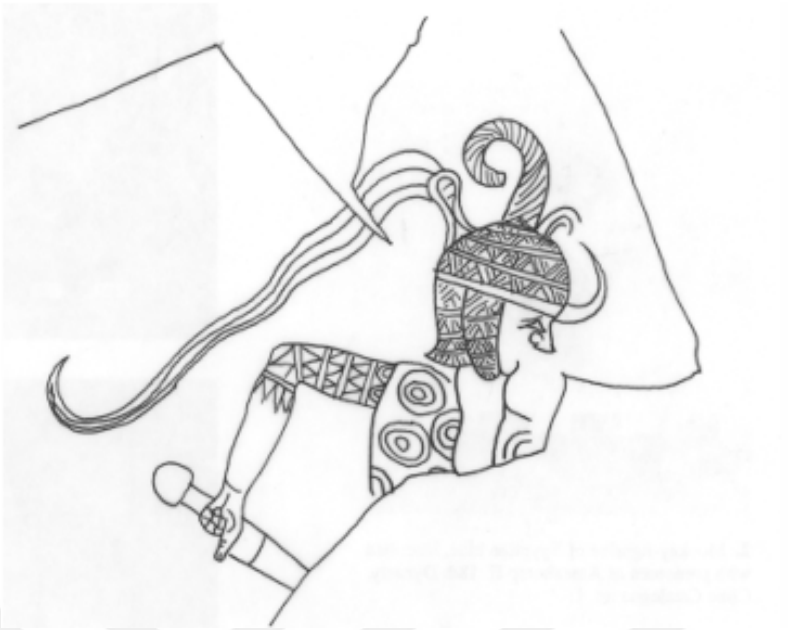

Resim 1: Hattuşa'daki bir Seramik Ürün Üzerinde Tasvir Edilmiş Mikenli Savaşçı[389]

Resim 2: Mykene (Miken) Saray Kalıntılarının Havadan Görünümü[390]

[389]Kelder, *The Kingdom of Mycenae…,* s. 41.
[390]Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 7.

Resim 3: Tiryns (sol) ve Mykene (sağ) Sur Kalıntıları[391]

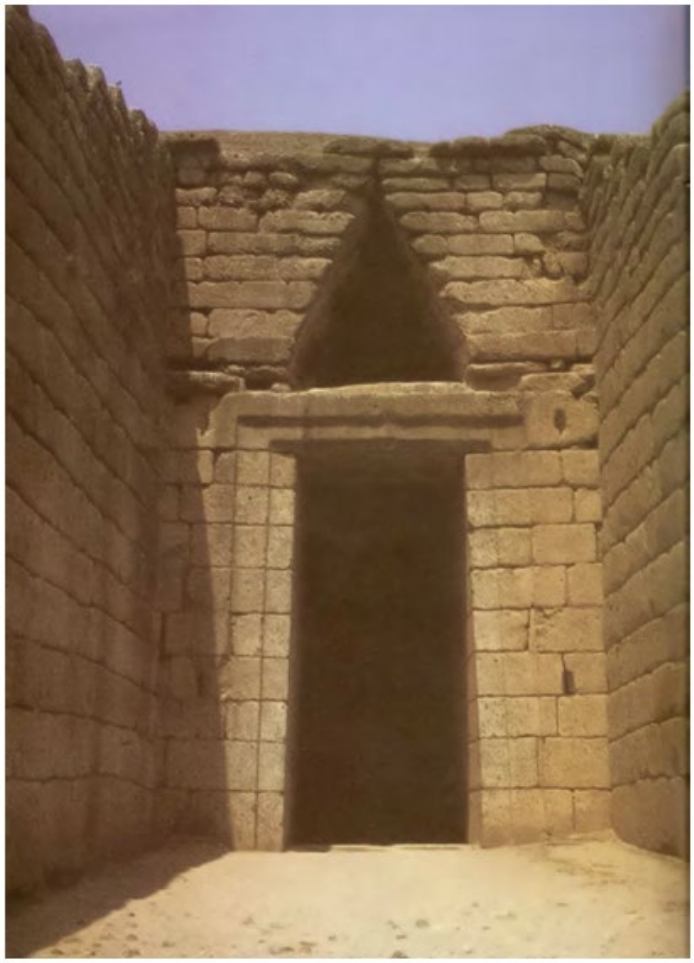

Resim 4: "Atreus'un Hazinesi", Tipik bir Miken tholos Tipi Mezar Örneği[392]

[391]Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 15.
[392]Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 18.

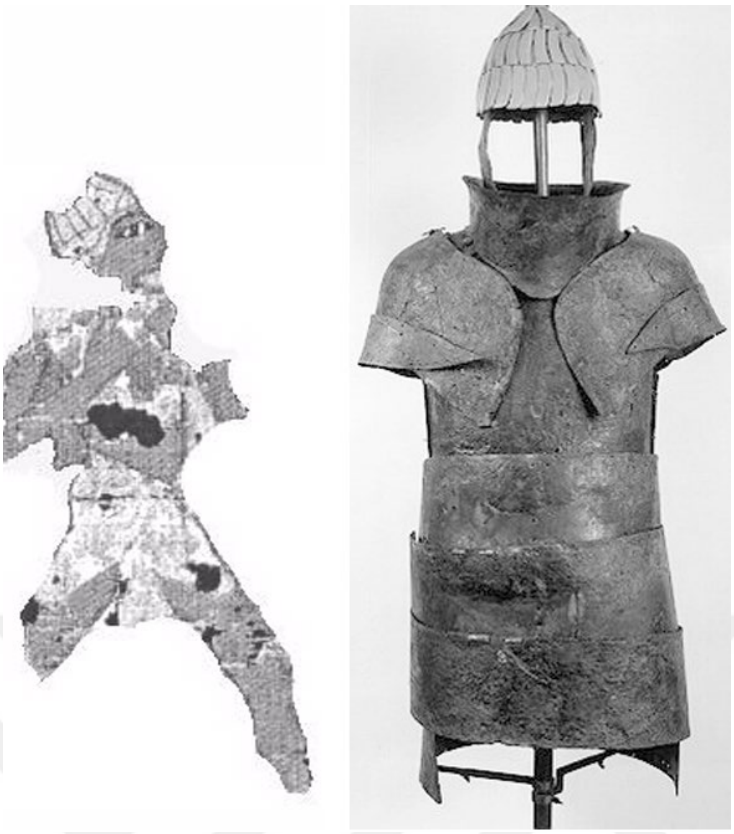

Resim 5: Mısır Papirüsünde Tasvir Edilmiş Miken Askeri (sol) ve Miken Dendra Tipi Zırh[393]

Resim 6: Pylos'taki Saray Duvarında Miken Savaşçılarını Gösteren Çizim[394]

[393]Kelder, *The Kingdom of Mycenae…,* s. 42.
[394]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 95.

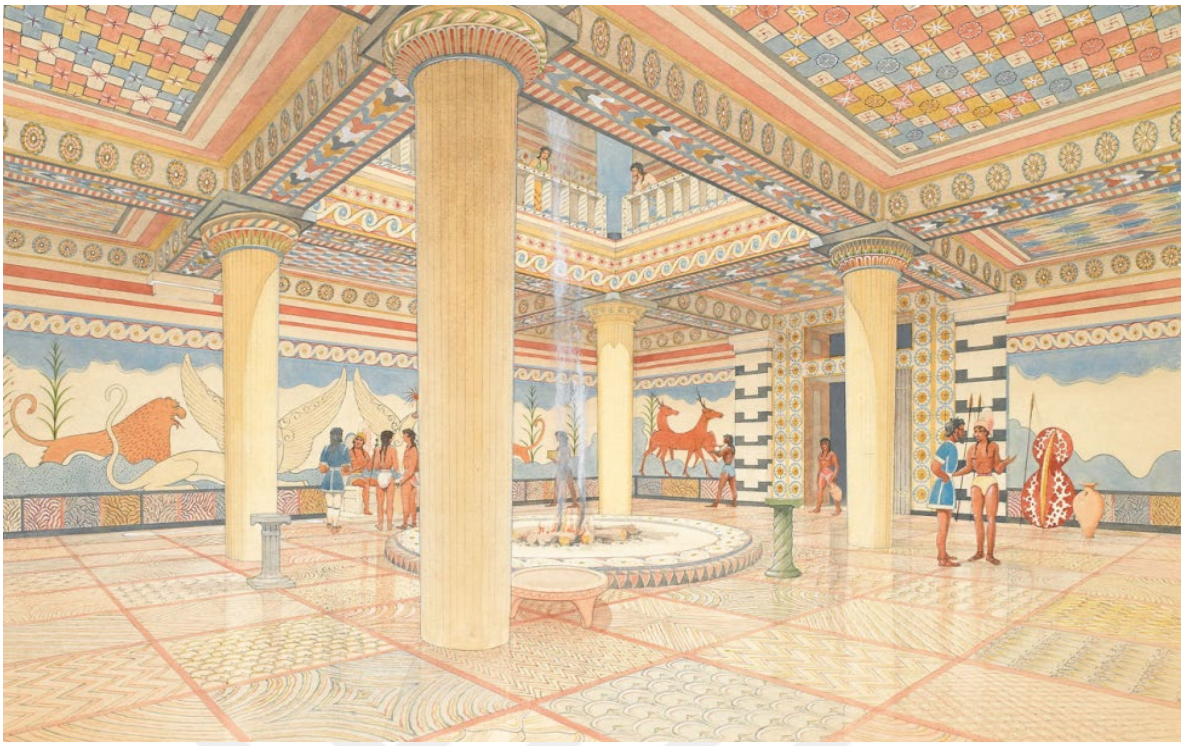

Resim 7: Bir Miken Sarayının Ana Salonunu Gösteren Çizim[395]

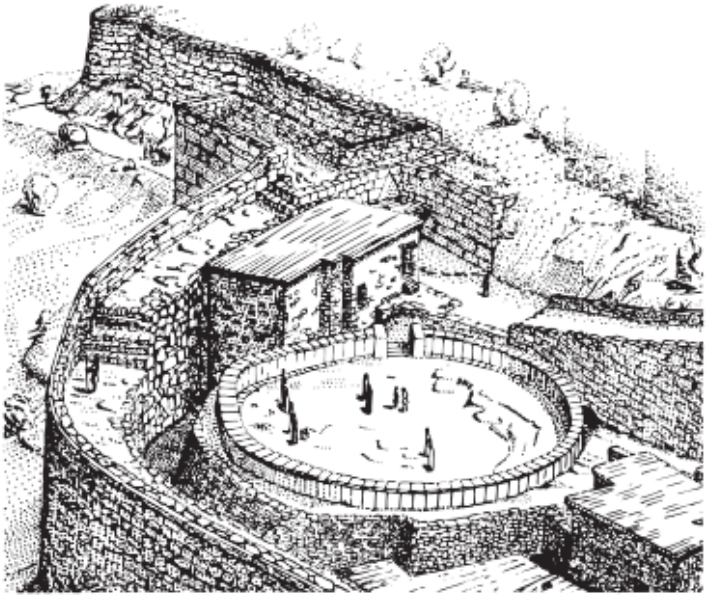

Resim 8: Miken Şaft Mezarı Çizimi[396]

[395]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 94.
[396]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 86.

Figür 1: Mykene'deki 5 Numaralı Şaft Mezarda bulunan Miken Ölüm Maskesi[397]

Figür 2: Selçuk Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Miken Pyxisi[398]

[397] Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 87. Söz konusu maske günümüzde yarı-efsanevi Miken Kralı Agamemnon ile ilişkilendirilse de maskenin Agamemnon ile bağlantısını gösterebilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır.
[398] Özgünel, "Selçuk Arkeoloji Müzesinde…", s. 543.

Figür 3: Değirmentepe Nekropolünde Ele Geçirilen Miken Çömlekleri[399]

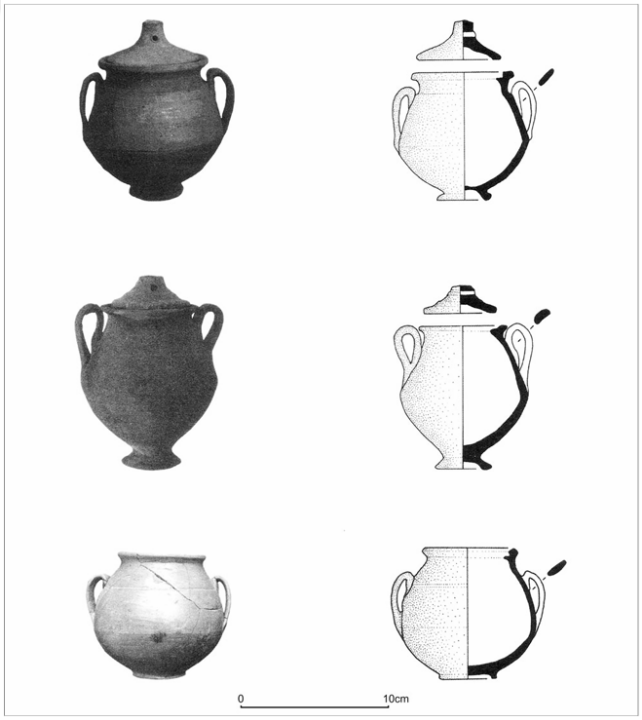

Figür 4: Panaztepe-Menemen Mevkiinde Ele Geçirilen Miken Tipi Seramikler[400]

[399]İslam, Aslan, "Milet Nekropolü…", s. 118.
[400]Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…", s. 47.

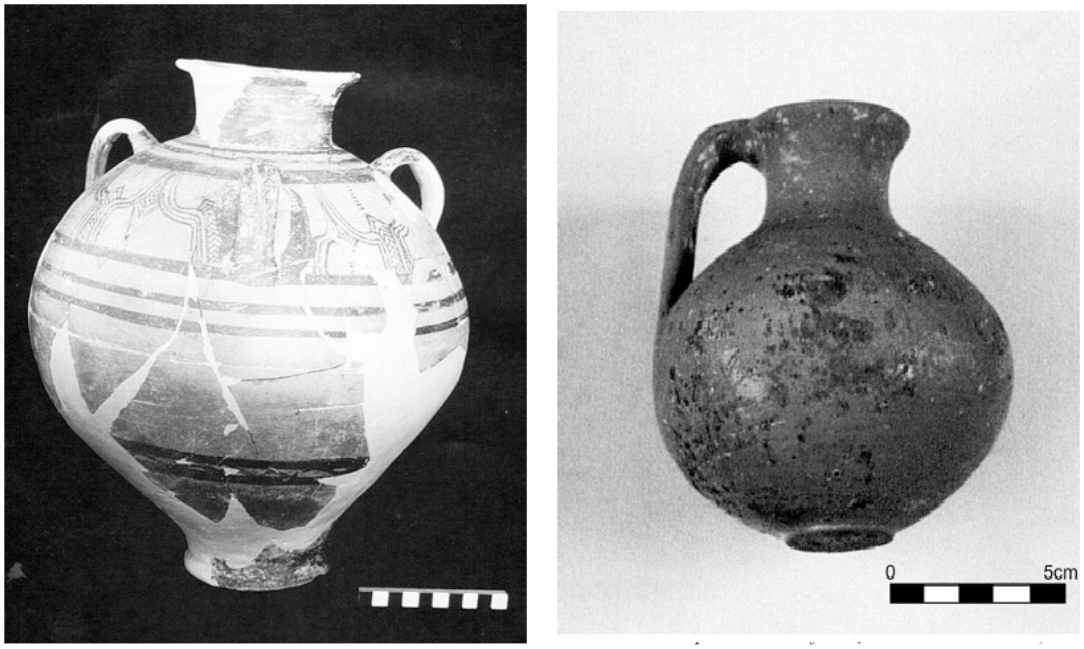

Figür 5: Anadolu'da Gün Yüzüne Çıkarılan Miken Seramik Örnekleri[401]

Figür 6: Anadolu'da Gün Yüzüne Çıkarılan Miken Seramik Örnekleri[402]

[401]Vaessen, "Cosmopolitanism, communality…", s. 52.
[402]Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde…", s. 758.

KROKİ VE ÇİZİMLER

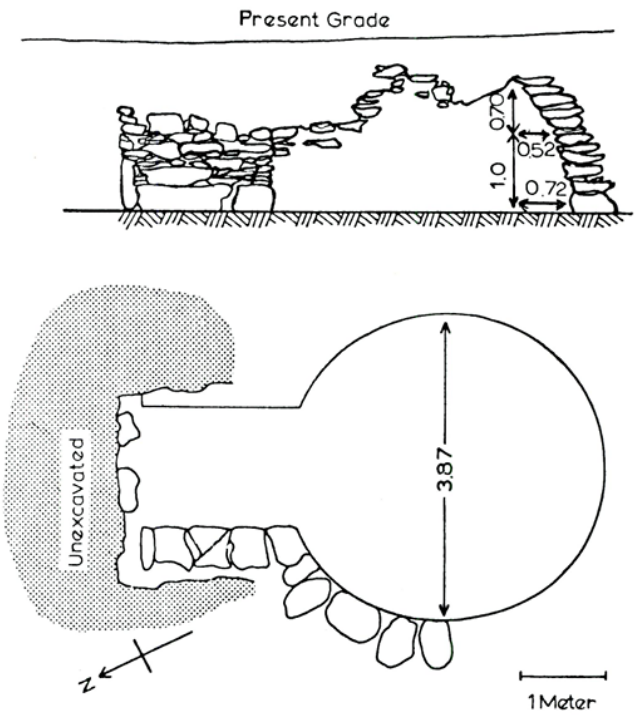

Çizim 1: Anadolu'da Tespit Edilen Tipik Bir Miken Çember Mezarı[403]

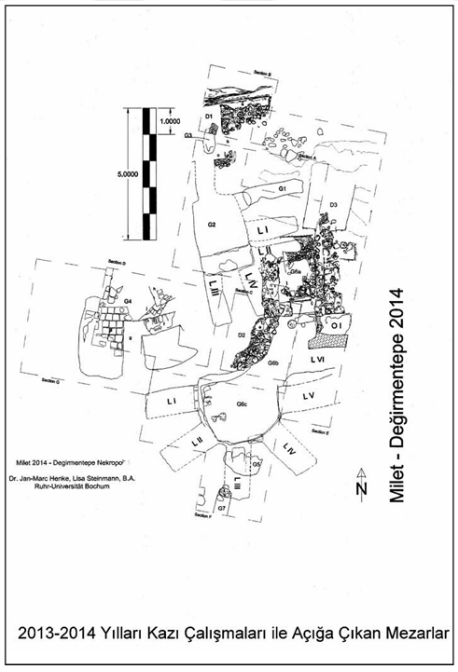

Çizim 2: Değirmentepe Nekropolü[404]

[403]Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde…", s. 757.
[404]İslam, Aslan, "Milet Nekropolü…", s. 112.

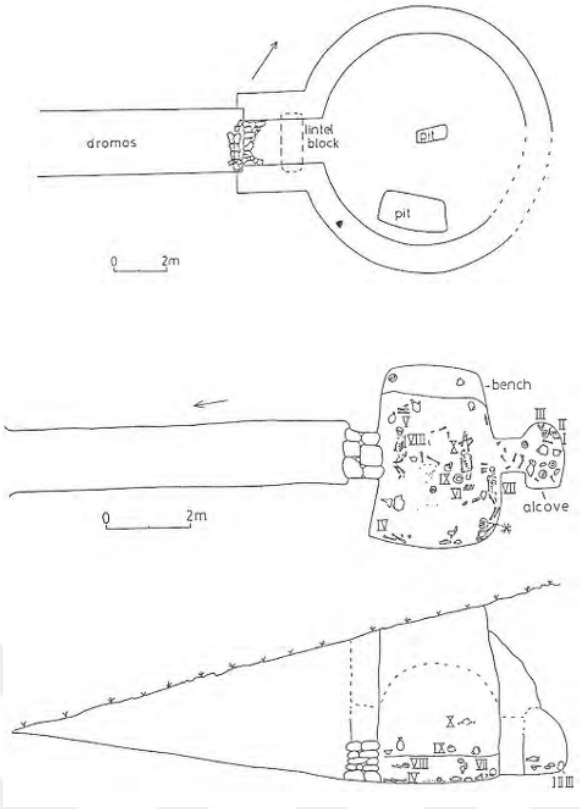

Çizim 3: Yunan Anakarasındaki Miken Mezarları[405]

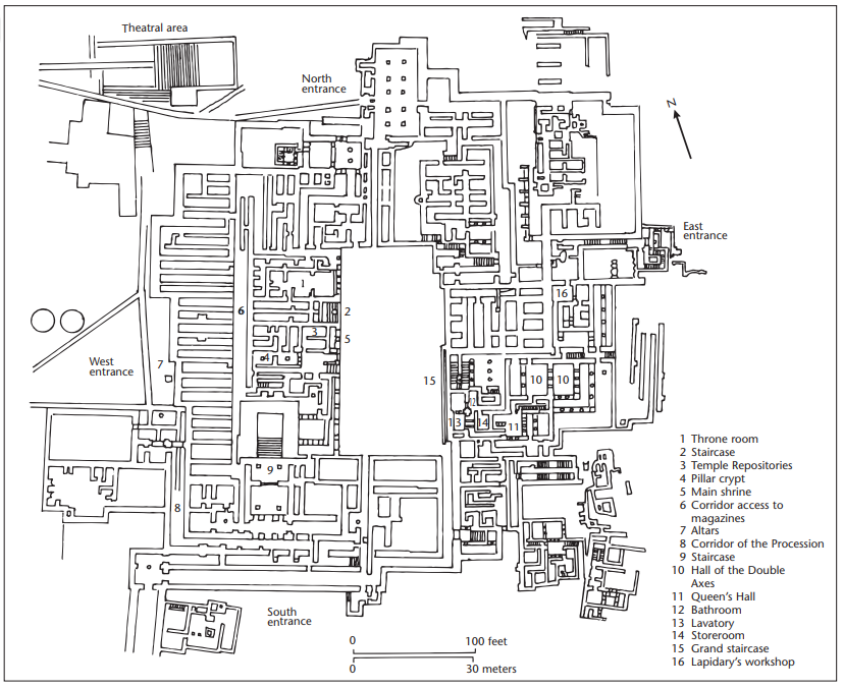

Çizim 4: Knossos Sarayı Krokisi[406]

[405]Neilson, *Bronze Age Connections…,* s. 19.
[406]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 64.

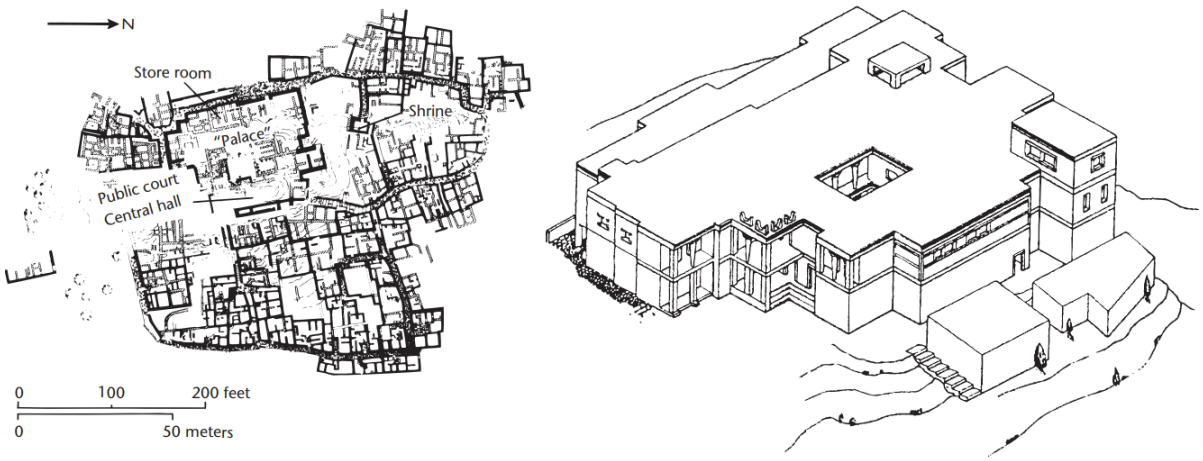

Çizim 5: Girit'teki Gournia Sarayı Krokisi[407]

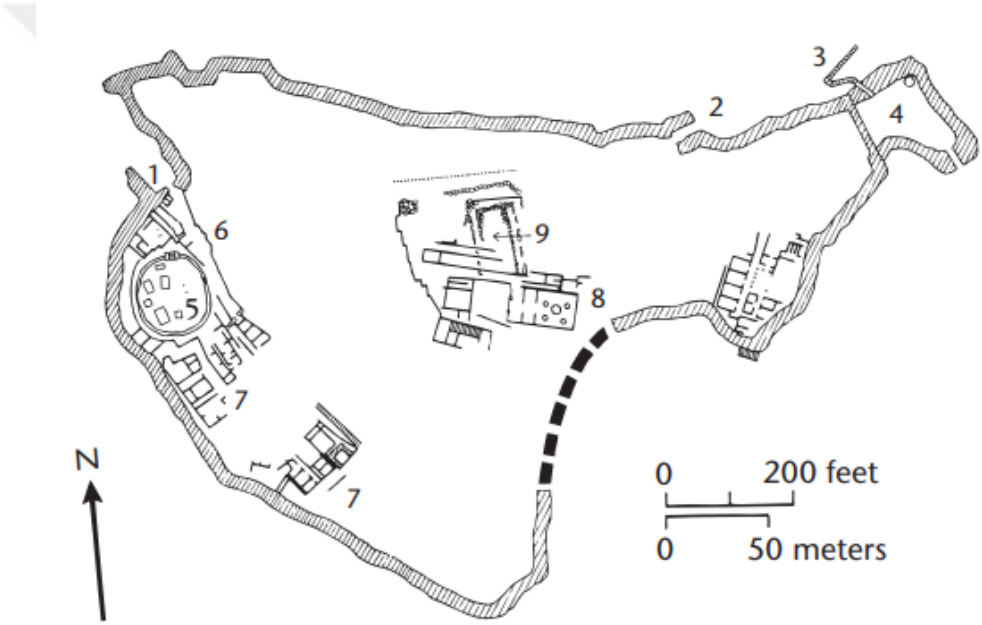

Çizim 6: Mykene Sitadeli ve Saray Kompleksinin Krokisi[408]

[407]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 70.
[408]Pedley, *Greek Art and Archaeology,* s. 90.